

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

HARİCİ ZİHNİYETİNİN İTİKADİ ZEMİNİ VE GÜNÜMÜZDE BU ZİHNİYETİ
SÜRDÜREN AKIMLARIN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa Halil ÖZER

AĞUSTOS-2019
GÜMÜŞHANE

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

HARİCİ ZİHNİYETİNİN İTİKADİ ZEMİNİ VE GÜNÜMÜZDE BU ZİHNİYETİ
SÜRDÜREN AKIMLARIN ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa Halil ÖZER

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Berat SARIKAYA

AĞUSTOS-2019
GÜMÜŞHANE

KABUL ve ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Berat SARIKAYA danışmanlığında **Mustafa Halil ÖZER** tarafından hazırlanan “**HARİCİ ZİHNİYETİN İTİKADİ ZEMİNİ VE GÜNÜMÜZDE BU ZİHNİYETİ SÜRDÜREN AKIMLARIN ANALİZİ**” isimli bu çalışma jürimiz tarafından Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri (Kelam)** Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak Oy Birliği / Oy Çokluğu ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi Berat SARIKAYA(Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet AYDIN(Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ekrem CENGİZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdürü

BİLDİRİM

Yüksek Lisans / Doktora Tezi olarak hazırlamış olduğum “HARİCİ ZİHNİYETİN İTİKADİ ZEMİNİ VE GÜNÜMÜZDE BU ZİHNİYETİ SÜRDÜREN AKIMLARIN ANALİZİ” isimli bu çalışmanın, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve alıntı yaptığım tüm çalışmaların kaynakçada yer aldığını taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐	Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
☐	Tezim sadece Gümüşhane Üniversitesi Yerleşkelerinden erişime açılabilir
☐	Tezimin yıl süreyle erişime açılmasını istiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.... / /

Mustafa Halil ÖZER

ÖNSÖZ

Hz. Muhammed'in (S.A.V.) vefatından sonra Hz. Ali'nin hilafetinin sonuna kadar gelişen olaylar, içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar etkilerini sürdürmüştür. Yapılan bu tez çalışmasında, özellikle İslam Mezhepler Tarihi ve Kelam ilimleri alanlarında, etkileri günümüze kadar devam eden Haricilik mezhebine ait zihniyetin, ilk olarak genel kapsamı ve sınırlılığı hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra zihniyetin ortaya çıkma aşamaları kronolojik olarak ve sebepleriyle birlikte ifade edilmeye çalışılmıştır.

Tarihsel açıdan bakıldığında, bahsi geçen zihniyetin, genel Arap sosyal ve kültürel yaşamla ilgisinin çok sağlam köklere dayandığı görülmektedir. Nitekim Arap kültüründeki kabilecilik anlayışı, bu yapının oluşmasında etkili olmuştur. Zihniyetin ortaya çıkmasında, sosyal etkenlerle bağlantılı olarak dini, siyasi, ekonomik, ilmi durumların da etkili olduğu aşikârdır.

Raşit halifeler döneminde ortaya çıkarak etkileri günümüze kadar tezahür eden zihniyetin izleri veya benzer oluşumları tarihin farklı dönemleri içerisinde farklı isimler altında kendini göstermiştir. Bu oluşumlar geçmiş yıllarda sebepleri, teşekkülü ve etkileri açısından incelenmiştir. Günümüzde de bazı çalışmalarda bu etkiler güncel olarak incelenmekte ve değerlendirmeye tabi tutulmaya çalışılmaktadır.

Harici zihniyeti hakkında hazırlanan bu çalışmayla, mezkûr oluşumun tarih içerisindeki etkileri, günümüzdeki varyantları, günümüz İslam dünyasına etkileri de incelenmektedir. Giriş bölümünde; genel bilgilerin yanı sıra, çalışmanın amacı, kapsamı, Haricilikle ilgili kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Birinci bölümde; harici zihniyetin ortaya çıkışını hazırlayan sebepler kronolojik şekilde sıralanmış ve siyasi merkezli bir olayın itikadi zemine kayması olayların gelişimi de eklenerek ifade edilmiştir. İkinci bölümde ise; inceleme konusu olan zihniyetin günümüzde temsil edildiği oluşumlar, ortaya çıkışlar, özellikleri, amaçları, görüşleri ve günümüze olan etkileri incelenmiştir. Sonuç bölümünde, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet bütünselli olarak zihniyet hakkında genel değerlendirme yapılmıştır.

Yaptığımız yüksek lisans çalışmasının, ders döneminden başlayarak konunun belirlenmesinden tezin mevcut duruma ulaşması aşamalarında desteklerini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Berat SARIKAYA hocama başta olmak üzere, bu

Çalışmamızı okuyup değerlendiren ve katkı sağlayan Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ ve Dr. Öğretim Üyesi Muhammed AYDIN hocalarıma teşekkürlerimi arzederim.

Gümüşhane-2019

Mustafa Halil ÖZER

ÖZET

[ÖZER, Mustafa Halil]. Harici Zihniyetin İtikadi Zemini Ve Günümüzde Bu Zihniyeti Sürdüren Akımların Analizi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, (XI+ 93)

Harici zihniyeti, hem mezhepler tarihi hem de kelam ilminin konusunda önemli yer teşkil eden bir yapıdır. Sosyal açıdan ilk olarak her ne kadar Hz. Osman döneminde kendini göstermiş olsa da, kabile asabiyeti sebebiyle çok daha önceki dönemlerden itibaren var olan bir düşünce şeklidir. İslam tarihinde Haricilik, Hz. Ali döneminde ‘‘Hüküm sadece Allah’ındır’’ sloganıyla kendini göstermiştir. Haricilik mezhebinin ortaya çıkmasında sosyal, kültürel, siyasi, dini etkiler mevcuttur. Bu zihniyet, siyasi olarak ortaya çıkmıştır ve akabinde dini bir zemine geçiş yaptığı görülmektedir. Harici zihniyetinin ortaya çıkışı, Hz. Osman döneminden itibaren başlatılırsa zihniyet yapısının dini-siyasi temelli olduğu ifade edilebilir. Her oluşum veya zihniyet gibi Hariciliğin de kendine referans olarak kabul ettiği delilleri, bu delillere göre görüşleri ve uygulamaları olmuştur. Tekfir, insan fiilleri, iman-amel ilişkisi gibi birçok konunun tartışılmasına sebep teşkil etmiştir. Ayrıca görüşlerinin, uygulamalarının ve zihniyetin sadece o dönem içerisinde yansımalarının sınırlı kalmadığı, günümüze kadar etkisinin devam ettiği ve yeni oluşumların ortaya çıkmasına sebep olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, malum zihniyetin günümüzdeki oluşumları, günümüze etkileri dini, itikadi ve sosyal açıdan incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haricilik, İman-amel ilişkisi, İtikadi zemin, Tekfir, Zihniyet.

ABSTRACT

[ÖZER, Mustafa Halil] Belief Ground of Kharijite Mindset And Analysis Of Current Movements That Pursue This Mindset Today, Master Thesis, (XI+ 93)

Kharijite Mindset is an important place in both the history of sects and the science of the Kalam. Despite the fact that firstly it has shown itself during the Hz. Uthman period, It is a way of thinking that has existed since the previous periods due to tribal anger. Kharijite in Islamic History, it manifests itself during the Hz. Ali period with the slogan " The rule only belongs to Allah". There are social, cultural, political and religious influences on the emergence of the Kharijite sect. This mindset has emerged politically and it is seen that it has subsequently transitioned to a religious basis. The emergence of the Kharijite mindset, it can be stated that the mindset structure is religious-political based if it is started from the period of Hz. Uthman. As with any formation or mindset, the Kharijitism has its own evidences that they took as references, they had opinions and practices according to these evidences. Takfir; have been a reason for discussion on many issues such as human acts, the relationship between faith and deeds. Furthermore, it is seen that not only the reflections of their views, practices and mindset during that period are limited, their influence continues to the present day and new formations emerge. In this study, the formation of known mentality in the present day, its effects on the present day, religious, belief and social aspects were studied.

Keywords: Kharijitsm, Relationship between faith and practise, Belief ground, Takfir, Mindset

İÇİNDEKİLER

DIŞ KAPAK

İÇ KAPAK

KABUL ve ONAY	II
BİLDİRİM	III
ÖNSÖZ.....	IV
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ	1-6

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HARİCİ ZİHNİYETİNİN TARİHSEL VE İTİKADİ ZEMİNİ	7-36
1.1. Harici Zihniyetin Tarihsel Zeminini	7
1.1.1. Harici Zihniyetin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler	11
1.1.1.1. Dini Faktörler	11
1.1.1.2. Sosyal ve Kültürel Faktörler	12
1.1.1.3. Siyasi Faktörler	13
1.1.1.4. Ekonomik Faktörler	14
1.1.1.5. Münafıkların Etkisi	14
1.1.1.6. İlmi Durum.....	15
1.1.2. Harici Zihniyetin Tarihsel/Kronolojik Olarak İzlenmesi.....	15
1.1.2.1. Hz. Muhammed (S.A.V.) Dönemi Olayları	15
1.1.2.2. Hz. Ebu Bekir Dönemi Olayları.....	16
1.1.2.3. Hz. Ömer Dönemi Olayları	17
1.1.2.4. Hz. Osman Dönemi Olayları.....	17
1.1.2.5. Hz. Ali Dönemi Olayları	20

1.1.2.5.1. Cemel Vakası	20
1.1.2.5.2. Sıffin Savaşı ve Haricilerin Ortaya Çıkışı	22
1.2. Harici Zihniyetin İtikâdî Zemini, Temel Görüşleri ve Uygulamaları	25
1.2.1. Harici Zihniyetin Görüşlerini Temellendirdikleri Deliller	29
1.2.1.1. Delil Olarak Kullandıkları Ayetler (Kur'an-ı Kerim'den Aldıkları Referanslar ve Çıkarımları)	29
1.2.2. Harici Zihniyetin Temel Görüşleri ve Uygulamaları.....	32
1.2.2.1. Tekfir ile İman-Amel İlişkisi Hakkındaki Görüşleri ve Uygulamaları ...	32
1.2.2.3. Emr-i Bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i Ani'l-Münker Görüşleri ve Uygulamaları	34
1.2.2.4. Düşünsel Şiddetten Eylemsel Şiddete Geçiş.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

2.GÜNÜMÜZDE HARİCİ ZİHNİYETİNİ SÜRDÜREN AKIMLAR/OLUŞUMLAR VE ANALİZLERİ (İTİKAT VE İMAN-AMEL YAKLAŞIMLARI).....	36-97
2.1. Harici Zihniyetin Temsil Edildiği Oluşumlar	37
2.1.1. Güncel Selefilik	37
2.1.1.1. Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	37
2.1.1.2. Görüşleri.....	41
2.1.2. Vehhâbîlik.....	48
2.1.2.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	48
2.1.2.2. Özellikleri.....	50
2.1.2.3. Amaçları.....	52
2.1.2.4. Görüşleri.....	53
2.1.3. El-Kaide	58
2.1.3.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	58
2.1.3.2. Özellikleri.....	60
2.1.3.3. Amaçları.....	63
2.1.3.4. Görüşleri.....	64
2.1.4. İşid/Daeş/Deaş	68
2.1.4.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	68

2.1.4.2. Özellikleri.....	70
2.1.4.3. Amaçları.....	72
2.1.4.4. Görüşleri.....	73
2.1.4.5. Kur'an ve Sünnet Anlayışları.....	74
2.1.5. Hizbullah.....	77
2.1.5.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	77
2.1.5.2. Özellikleri.....	77
2.1.5.3. Amaçları.....	78
2.1.5.4. Görüşleri.....	78
2.1.6. Boko-Haram.....	78
2.1.6.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	78
2.1.6.2. Özellikleri.....	80
2.1.6.3. Amaçları.....	82
2.1.6.4. Görüşleri.....	83
2.1.7. Eş-Şebab	83
2.1.7.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	83
2.1.7.2. Özellikleri.....	84
2.1.7.3. Amaçları.....	84
2.1.7.4. Görüşleri.....	84
2.2. Harici Zihniyetin Dini Ve Sosyal Açıdan Günümüze Yansımaları	85
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	88-93
KAYNAKÇA	94-98
ÖZGEÇMİŞ.....	99

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.mad.	:Adı geçen madde
a.g.mak.	:Adı geçen makale
a.g.rap.	:Adı geçen rapor
A.Ü.İ.F.D:	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
c:	:Cilt
DİA:	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB:	:Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	:Hicrî
İSAM:	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
Mad.	:Maddesi
SAV:	:Sallallahu Aleyhi Vesellem
ss.	:Sayfa sayısı
sy.	:Sayı
s.	:Sayfa
thk.	:Tahkik
TDV:	:Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	:Ve diğerleri
V.	:Vefat
Yay.	:Yayınları

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in vefatından sonra Hız. Ebu Bekir ve sonrasında Hız. Ömer halife seçilmiştir. Hız. Ebu Bekir döneminde ilk şok olarak ifade edilebilecek alemlere rahmet olarak gönderilen Nebi'nin (a.s.) vefatı sonrası Müslümanların devletine karşı bazı isyan girişimleri olsa da, bu girişimler gereğince bastırılmış, yönetim tekrar idareye sahip olmasıyla gücünü hissettirmişti. Hız. Ömer'in hilafetinde ise, daha çok devlette idari yapılanma ve fetihlere yönelindiğinden gözle görünür bir problem ortaya çıkmamıştır. Hız. Osman'ın halifeliğinin ilk altı yılında ümmet içerisinde problem görünmezken, özellikle son altı yılındaki yönetsel problemlerden beslenerek tepkiler ve beraberinde bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Hız. Osman'ın öldürölmesiyle ilişkili olan sorumluların yakalanıp cezalandırılması isteğiyile olayların gelişme gösterdiği görölmektedir. Haricilik, Hız. Ali'nin halife olduğı dönemde, Hız. Ali ile Muaviye arasındaki siyasi mücadelenin sonucunda gerçekleşen Sıffın Savaşı devamındaki "Tahkim Olayı" ile birlikte ayrışmaların sonrasında yeniden tezahür eden bir zihniyettir. Hariciler Tahkim Olayı'nın gerçekleşmesini başta isteyip sonradan bu isteklerinden vazgeçmişlerdir. Cemel Olayı'na, Sıffın Savaşı'na katılıp savaşan, Tahkim Olayı'na katılıp bu olayın hükümlerine razı olanların iman dairesinden çıktıklarını iddia etmişler ve onları küfürle suçlamışlardır.

Hariciler, imamet konusunda Hız. Ebu Bekir ve Hız. Ömer'in halifeliklerinin tamamını Hız. Osman'ın hilafetinin ilk altı yılını geçerli görürlerken, ikinci altı ayını ve Hız. Ali'nin hilafetinin tamamını geçersiz kabul etmişlerdir. Hız. Ali'nin hilafetinin yanlış olduğuna ve imamın zalim olduğuna karar verildiğinde imama kılıçla isyan edilmesini caiz görmüşlerdir. Ayrıca imamın Kureyş'ten olma şartını kabul etmemişler, adil ve Müslüman olan her Müslümanın imamete aday olabileceğini savunmuşlardır. Çünkü Araplardaki kabile anlayışları bunu gerektirmektedir. Arap kabile yapısında güçlü olanın yönetime geçmesi genel kabul olarak görölmektedir. Haricilerin, şartlarını taşıyan adil ve Müslüman olan herkesin imamet için aday olabileceği tezini öne sürmeleri onların ilk cumhuriyetçi topluluk veya zihniyet olduklarını ifade edilmelerine sebep teşkil etmiştir. Her ne kadar seçimle imameti talep etmişlerse de sert, katı ve vahşice uygulamaları yapmaktan geri durmamışlardır.

Harici zihniyetin bu görüş ve eylemlerinin nedenleri, içinde yaşadıkları sosyo-kültürel yapının zihniyetlerine etkileri, ekonomik durumları, ilmi seviyeleri, bedevi yaşam tarzlarının bu eylemlerindeki etkisi araştırma konumuzun bir kısmını teşkil etmektedir. Çünkü bu konular, hem kendi zihniyetlerinde ve eylemlerinde hem de günümüzdeki benzer oluşumların eylemlerinde ve görüşlerindeki benzerlikler, günümüzdeki bu zihniyetin yanlış olan, İslam ümmeti içerisinde ayrılıkları körükleyecek görüş ve eylemlerinin engellenebilmesi, daha itidal üzere bir ümmet oluşturulabilmesi, Müslümanlar arasında birlik ve beraberlik düşüncesinin ve uygulamasının güçlenmesi cihetinden önem taşımaktadır.

Harici zihniyet, sadece Hz. Ali dönemi ve onu takip eden yakın zaman içinde kalmamış, günümüzde de varlığını çeşitli isimler altında sürdürmektedir. el-Kaide, İşid/Deaş/Daeş, Boko-Haram, Hizbullah, Eş-Şebâb vb. gibi örgütler buna örnek olarak gösterilebilir. Bu örgütlerin gerek uygulamaları gerekse birden çok nitelikleri Harici zihniyetiyle uyum göstermektedir. Bahsi geçen radikal dini oluşumlar, kendilerini Selefi akımın takipçileri ve uygulayıcıları olarak görmektedirler. Ayrıca cihat ayetlerini de yine nüzul sebebi ve tarihsel süreci incelemeden yorumlamakta, bu yorumun meşruiyetinin bir kısmını da İbn Teymiyye'ye dayandırmaktadırlar.

Özellikle bu katı, tekfirci zihniyetin arka planındaki, siyasi meselelerin dini bir hüviyet kazanması, bu hedefe ulaşılırken ve ulaşıldıktan sonra iman-amel ilişkisi üzerinden günah işleyen kimselerin tekfir edilmesi, Müslümanlar arasında ötekileştirmeye ve dışlanmalara sebep olmuştur. Ümmet içerisinde tamamen ortadan kaldırılamayacak olan, etkisi günümüze kadar devam eden büyük tahribatlara yol açmıştır. Bununla birlikte “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker” prensibi, kendilerinin anladığı şekliyle uygulamaya konulmuş ve bu anlayışlarına göre yapılan eylemleri çerçevesinde Müslümanlar öldürülmüştür. Bu anlayış, çağımızda farklı isimler altında benzer şekilde hala kendini göstermektedir. Günümüzde bu eylemlere ek olarak, dünya üzerinde yönetim olarak meşru kabul edilebilecek, şeriata dayalı, Allah'ın hükümlerinin uygulandığı bir İslam Devleti kurma amacıyla bazı dini motifli radikal oluşumların ortaya çıktığı da bilinmektedir. Bu oluşumların zihniyet ve amaçları açısından Haricilerle ilişkisi olduğu görülmektedir.

Uzlaşmaya, anlaşmaya, diyaloga kapalı, kendi düşünce ve görüşleri haricindeki bütün düşünceleri reddeden hatta bu düşünce sahiplerini düşman olarak kabul eden,

üyelerinin cahilane ve İslam'ın bütünleştirici ruhundan uzak ve şiddet taraftarı olan kişilerin oluşturduğu gruplara “Radikal Dini Gruplar” ismi verilebilir.

İslam Dininin şiddeti ve ayrılığı reddetmesine rağmen, siyasi, sosyal, ekonomik, dini bazı sebeplerden dolayı özellikle de İslam dinini, amaçlarına araç ederek bazı yapılanmalar tarihin birçok döneminde olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Radikal dini gruplar birçok ölümlere sebep olmuş ve hala olmaktadır. Çünkü kendi görüşlerine göre bu durum normal kabul edilmektedir ve bazı insanlar öldürülmelidir. Bu yapılanmalar aynı zamanda birçok etnik ve mezhepsel ayrışmaların artmasına sebep teşkil etmektedir.

Bir zihniyet ile mücadele etmek veya onun olumsuz taraflarını bertaraf etmek için, son gelinen noktadan hareket etmek çözüm için yeterli olmamakta, aksine çözümsüzlüğe sebep olmaktadır. Hâlbuki gelişen olayların temeline yani sebeplerine, oluşum şartlarına, özüne inmek, bu zihniyeti ortaya çıkarıp besleyen nedenleri anlamaya çalışmak çözüm ve mücadele için atılması gereken adımların başlangıcıdır.

1970’li yılların son dönemlerinden itibaren dini motifli radikal örgütler, dini terör örgütü halini almaya başlamışlardır. Dolayısıyla eylemlerine dini kaynakları, dini hükümleri ve fetvaları referans olarak gösterdiklerinden hem bu örgütlerin sayısı artmış hem de doğal sonuç olarak eylemlerinin sayıları artmıştır. Bu tür eylemler ise, İslam dininin terör dini olarak lanse edilmesine zemin hazırlanmıştır. Tabi ki bu durum İslam düşmanlarının elini güçlendirmekte, gerektiğinde de bu örgütlere destek verdikleri tahmin edilmektedir. Burada din ile şiddet arasında veya İslam ile şiddet arasında bir bağın olup olmadığı ve İslam dini şiddeti tavsiye edip etmediği soruları cevaplanmalıdır. Ya da İslam dini şiddeti tavsiye etmiş midir? Radikal örgütler, şiddet eylemlerini meşrulaştırmak için, dayanaklarını İslam dininin temel kaynakları olan Kur’an ve Sünnet başta olmak üzere kendi düşüncelerinde örnek aldıkları şahsiyetlerin fikirlerinden almaktadırlar.

Zikredilen bu örgütlerin, özellikle bedevi yaşam tarzları ve geleneklerine sıkı bağlılıklarından kaynaklanan hayat tarzları ve bu hayat tarzının sayesinde oluşan Kur’an anlayışları yüzeysel ve lâfızcıdır. Yani Kur’an’da okunan ayet lafız olarak hangi anlamı veriyor ise ona göre amel etmektedirler. Yani Kur’an ve Sünneti bütüncül değil de parçacı bir metotla anlamaya çalışmaktadırlar. Tabi ki bu yöntemleri de beraberinde birçok yanlış anlamayı ve dolayısıyla yanlış amel etmeyi de ortaya çıkarmaktadır.

Yöntemlerindeki lafızcı bakış açısıyla, akli devreye sokmadan, tefsir usulünü dikkate almadan, nüzul sebeplerine bakılmadan ayet ve hadislerin tam doğru bir şekilde anlaşılmasını güçleştirmektedir. İman-amel ilişkisi, büyük günah işleyenlerin tekfir edilmesi, cihatla ilgili ayetlerin anlaşılması da en kolay verilebilecek misallerdendir. Bu temel kaynaklara bakış açısı aynı zamanda yukarıda da ifade edilen katı zihniyetin doğmasına, hayat bulmasına ve günümüzde de varlığını korumasına sebep olmaktadır. Günümüzde varlığını devam ettiren radikal İslami oluşumlar, hiç şüphesiz ki Harici zihniyet ile benzer özellikler ve görüşler taşımaktadırlar.

Bu örgütlerin modern zamanların gereği olarak hem teknolojiyi kullanmaları konusunda, hem de akli reddetmeleri bir çelişki olarak ortadadır.

A. ÇALIŞMANIN AMACI VE KAPSAMI

A. ÇALIŞMANIN AMACI, METODU VE KAPSAMI

A.1. Çalışmanın Amacı

Yapılan bu çalışma ile, harici zihniyetin tarihsel bir zemine oturtularak yine tarihi seyir içerisinde ortaya çıkışını, ortaya çıkış sebeplerini, bu zihniyetin ortaya çıkışında etkili olan faktörleri, dini zeminden itikadi zeminde kendisine yer bulmasını inceleme amacı taşınmaktadır. Özellikle son iki asır –son asır yoğunlukta olmak üzere- içerisinde bu zihniyetin ortaya çıktığı yansımalar ve oluşumlar incelenmeye, sonucunda da benzer oluşumların tekrar minimum seviyede kalması için yapılabilecek çalışmalar hakkında fikir ortaya koymaya ve farkındalık oluşturulmaya çalışılacaktır.

A.2. Çalışmanın Metodu

Öncelikle, kavramsal çerçeve sunularak, konunun tarihsel bir boyutu olduğundan mezhepler tarihi, kelam tarihi, hadis ilmi, tefsir ilmi, siyer ilmi kaynaklarından faydalanılmaya çalışılacaktır. Zihniyetin gelişimi dönemler içerisinde ortaya konulmaya gayret edilecektir. Özellikle İslam tarihi içerisinde gerçekleşen olayların bu zihniyetin gelişimine etkisi, mezkur zihniyetin siyasi bir oluşumdan itikadi bir oluşuma doğru giden süreçte delillendirme, görüşlerin ortaya koyulması ve uygulama aşamaları örneklendirmelerle belirtilmeye çalışılacaktır. Daha sonra harici zihniyetin günümüzdeki versiyonları hakkında bilgi edinebilmek için daha çok güncel kaynaklara müracaat edilecektir.

A.3. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Çalışma, harici anlayışının ilk olarak zihinsel anlamda ve daha sonra eylemsel anlamda ortaya çıkışının, zaman içerisinde ortaya çıkan benzer oluşumlar üzerindeki fikirsel ve eylemsel konularda ilham kaynaklığı ettiği oluşumlar ve bu oluşumlarla Haricilerin benzer yönleri çalışmanın kapsamını ortaya koymaya çalışacaktır.

Konunun hem Ehl-i Sünnet hem de Harici kaynaklarda farklı şekillerde ve çelişkili ifadeler kullanılarak anlatılması, net sonuçlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bunun yanında, Hariciliğin günümüzdeki yansımaları sonucu oluşan versiyonları hakkında kaynakların ve akademik anlamdaki eserlerin azlığı da çalışmaların kısıtlı ve sınırlı olmasına neden olmaktadır.

B. HARİCİLİĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

B.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Harici kelime anlamı olarak “çıkmaq, itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamındaki “Huruc” kökünden “ayrılan, isyan eden” manasında kullanılan bir terimdir. Diğer taraftan “ayrılan, çıkan, karşı çıkan ve saf değiştiren” anlamındaki h-r-c kökünün sonuna nispet eki getirilerek elde edilen bir sıfat isminin çoğulu “*Havaric*” olarak adlandırılmaktadır¹. Bu fiili yapanlara da “*Harici*” denmektedir.

Haricilik; dini ve siyasi konulardaki aşırı görüşleri ve faaliyetleriyle tanınan fırka olarak tarif edilmektedir². Bu genel tanımlamanın yanında farklı isimlendirmeler de yapılmıştır. Örneğin; isimlendirmenin tarihi olaylara göre yapıldığında; “ümmetin ittifak ettiği meşru bir halifeye başkaldıran herhangi bir kimsedir³” demiştir.

Yaklaşım tarzına göre genel bir terimsel tanımlama yapılacak olursa; Hz. Ali, Muaviye, Sıffin savaşına katılanları, Tahkim Olayı’na razı olup onu kabul edenleri tekfir ederek⁴, başlangıç aşamasında siyasi olsa dahi ilerleyen zaman içerisinde “*Allah’tan başka hüküm koyucu yoktur/Hüküm yalnızca Allah’a aittir*”⁵ ayetlerini sloganlaştırarak, çeşitli sebeplerden dolayı siyâsî-dînî şekle bürünerek tarihteki yerini

¹ Fığlalı Ethem Ruhi, “Hariciler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)** İstanbul-1997, c.16, s. 169; Bulut Halil İbrahim, **İslam Mezhepler Tarihi**, D.İ.B. Yay. Ankara-2016, s. 147.

² Fığlalı Ethem Ruhi, a.g.e. s. 169.

³ Bulut, a.g.e. s.147.

⁴ El-Bağdadi Ebu Mansur Abdülkahir, **el Fark beyne’l-Firak**, çev: Fığlalı Ethem Ruhi, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, TDV Yayınları, Ankara-1991, s. 54.

⁵ En’am, 6/57; Yusuf, 12/40,67.

alan bir yapı/grup/fırka olarak ifade edilebilir. Aslında bu oluşum, bir zihniyet dediğimiz düşünce yapısının temsilcisidir.

Haricilerin isimlendirilmesi konusunda, kendilerinin ve muhaliflerinin yaptığı isimlendirmeler olarak ikili bir tasnif yapılabilir.

B.2. “Harici” Kelimesinin Muhalifler Tarafından Kullanılması

Muhaliflerinin yaptığı isimlendirmeye göre; meşru halifeye isyan edip başkaldıranlar⁶ insanlardan, haktan, dinden veya Hz. Ali’den uzaklaşan ve yönetime karşı isyan ederek cemaatten ayrılanlar anlamında *Havâric*⁷; söylem ve tavırlarından dolayı çok hızlı bir şekilde dinden çıkanlar anlamında *Marika*⁸; Sıffin Savaşı’nda hakemlere rıza göstermeyi (tahkime razı olmayı) reddedenler anlamında *Muhakkime*; Hz. Ali’den ayrıldıktan sonra ilk toplandıkları yer olan Harura’ya nispetle *Haruriyye*; Harura’daki reisleri olan Abdullah b. Vehb er-Rasibi’ye nispetle *Vehbiyye*⁹ şeklinde isimlendirmeler yapıldığı görülmektedir.

B.3. “Harici” Kelimesinin Hariciler Tarafından Kullanılması

Kendilerinin yaptığı isimlendirmeye göre ise; muhaliflerinin koyduğu Harici ismini olumlu manaya çevirmek için kâfirlerin arasından çıkarak “*Allah’a ve Resulüne hicret edenler*”¹⁰ ayetindeki *Harici* terimini, kâfir olarak kabul ettikleri kimselerle veya gruplarla bütün bağını koparanlar anlamında kullandıkları anlaşılmaktadır¹¹. Kendileri için kullandıkları diğer bir isim ise “*insanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adanmıştır*” ve “*Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen mü’minlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır*”¹² ayetlerindeki “*Şurat*” ifadesidir.¹³

⁶ Şehristâni, *el-Milel ve’n-Nihal*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Lübnan, 2009, c.I, s. 114.

⁷ Bulut, *İslam Mezhepler Tarihi*, s.147; Fırlalı Ethem Ruhi, “Hariciler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.16, s.169.

⁸ Bulut, a.g.e. s.148; Fırlalı, a.g.mad. s.169.

⁹ Fırlalı, a.g.mad. s.169.

¹⁰ Nisa, 4/100.

¹¹ Fırlalı, a.g.mad. s.169.

¹² Bakara, 2/207, Tevbe, 9/111.

¹³ Bulut, a.g.e. s.148.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HARİCİ ZİHNİYETİNİN TARİHSEL VE İTİKADİ ZEMİNİ

1.1. Harici Zihniyetin Tarihsel Zemini

Tarihçilerin çoğu, Hariciliğin doğuşunu zahiri olarak Sıffin Savaşındaki Hakem Olayı'na bağlamışlardır. Buna göre; Hariciler, Sıffin savaşında Tahkim Olayı'nı kabul etmesinden dolayı Hz. Ali'den ayrılan bir grubun oluşturduğu fırkadır¹⁴. Bu ifadeden sonra şunu belirtmek gerekir ki; hakem olayı hariciliğin ortaya çıkış sürecinde zahiri sebep olarak görülebilir. Asıl sebeplerin, daha önceki yıllara doğru geri gidildiğinde Sıffin savaşı, Cemel vakası, Hz. Ali'nin halife seçilmesi ve hatta Hz. Osman döneminde ortaya çıkan gelişmelerle ilişkili olduğu görülecektir¹⁵. Çünkü bu tür büyük olayların oluşması daha derin ve daha önceden biriken sebeplerle ortaya çıkacaktır. Ayrıca bu ayrılığın ilk olarak zihinlerde oluşup sonra fiiliyata dönüşmesi daha doğru bir süreç tahmini olacaktır. Diğer taraftan Hariciliğin doğuşunu sadece Sıffin savaşı ile açıklamak, arka plandaki diğer nedenleri görmeyi zorlaştıracaktır¹⁶. Bu ifadeyi belirttikten sonra fırkanın doğuşunun tahkimden çok önce Hz. Osman'ın hilafetinin son yıllarında vuku bulan sosyal karışıklıklar sebebiyle Müslümanların zihinlerini meşgul eden bazı fikirler, davranışlar ile Haricilerin, "Osman'ı hepimiz öldürdük" şeklindeki sözleri dikkat çekmektedir. Henüz o dönemde ihtilalci unsurların belki de çekirdeği/nüvesi oldukları hatta menşelerinin Hz. Osman'ın şehit edilmesinden önceki zamanlara kadar dayandığını¹⁷ görmenin daha isabetli olacağı kabul edilmektedir.

Watt'a göre ise; Hz. Osman'ın Medine'de evinde şehit edilmesi, Hariciliğin eylemsel anlamda ortaya çıkışının başlangıç noktası sayılabilir. Çünkü bu fiil Harici düşüncesinin ilk eylemi kabul edilebilir¹⁸. Nitekim bir fiil, ilk olarak düşüncede oluşur ve uygun şartlar oluştuğunda eyleme dönüşür. Eyleme dönüşmesi merkeze alınacak olursa, Hz. Osman'ın öldürülmesi bu zihniyetin oluşum aşaması ve kendini gösterdiği olay kabul edilebilir.

¹⁴ Fığlalı Ethem Ruhi, "Hariciler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c16, s.169.

¹⁵ Yıldız Harun, **Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi**, Araştırma Yay. Ankara-2010, s.43.

¹⁶ Yıldız, a.g.e. s. 43.

¹⁷ Fığlalı, a.g.mad. s.169.

¹⁸ Watt W. Montgomery, **The Formative Period of Islamic Thought**, çev: FİĞLALİ Ethem Ruhi, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Sarkaç Yayınları, 4. Baskı, Ankara, s. 11; Yıldız, a.g.e. s.43.

Bu bilgilerden sonra Harici zihniyetin ortaya çıkışının doğru anlaşılmasında Sıffîn savaşından önceki olaylar hakkında bilgi sahibi olmanın önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Hiz. Ömer'in hançerlenerek şehit edilmesinin ardından şûrâ¹⁹ yoluyla Hiz. Osman'ın hilafete geçmesine karar verilmiştir²⁰. Şûrâ'da dikkat çeken husus; halifenin Allah'ın kitabına ve Resûlü'nün sünnetine uymak ve önceki iki halifenin yolundan gitme şartı aranmasıdır.

Hiz. Osman dönemi İslam tarihinde yeni bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. Özellikle Hiz. Osman'ın ikinci altı yıllık iktidar dönemi Müslümanlar arasında ayrılık ve farklılaşmaların ortaya çıktığı, siyasal gruplaşmaların ve buna bağlı olarak İslam âlemini derinden etkileyen huzursuzlukların yaşandığı bir dönemdir²¹. Bu durumun genel sebeplerine bakıldığında aşağıdaki ifadeler sıralanabilir:

Hiz. Osman hakkındaki eleştirilerin en başta gelen ve en yaygın olanı devletin idari ve askerî makamlarına yakın akrabaları olan Ümeyyeoğullarını tayin etmesi ki; çeşitli nedenlerden dolayı görevinin ilk yıllarından itibaren Mısır, Kûfe, Basra gibi önemli eyalet valilerini azlederek onların yerine Benî Ümeyye'ye mensup şahısları tayin etmiştir. Örneğin Kûfe valiliğine Sa'd b. Ebî Vakkas'ın yerine Velîd b. Ukbe b. Muayt'ı, Velîd'den sonra da yerine yine Ümeyyeoğulları'ndan Sa'îd b. El As'a tayin etmiştir²². Basra valiliğine Ebû Mûsâ el Eş'arî'nin yerine anne tarafından akrabası Abdullah b. Âmir'i, Mısır valiliğine ise, Mısır fatihi Amr b. El As'ın yerine de kendi sütkardeşi Abdullah b. Sa'd'ı tayin etmiştir. Şam valisi Muaviye ise görevine devam etmiştir. Devlet Kâtipliği görevine ise amcasının oğlu Mervan b. Hakem getirilmiş, böylece devletin mühim görev kademeleri Ümeyyeoğulları'nın kontrolüne geçmiştir²³. Hiz. Osman'ın akrabalık ilişkilerini kullanıp Ümeyyeoğulları'nı devlet kademelerine yerleştirdiği ifade edilmiş olsa da²⁴, Halife aslında bu kararlarıyla, idari yapıda birlik, düzen ve disiplinin sağlanacağını ve korunacağını ümit etmiş olması daha doğru olacaktır. Fakat ümitlerine ulaşamadığı hatta akrabalarının suistimallerinin kurbanı olduğu söylenebilir. Halifenin -iyi niyetli de olsa- yönetimde akrabalarını istihdam

¹⁹ Şûrâ; Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Talib, Talha b. Ubeydullah, Sâ'd b. Ebî Vakkas'tan oluşmuştu. Abdullah b. Ömer de müşâvir olarak bulunmuştur.

²⁰ Fığlalı Ethem Rûhi, "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", **A.Ü.İ.F.D.** sy. XX, s. 227.

²¹ Yıldız, Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi, s.44.

²² Akbulut Ahmet, **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, Pozitif Matbaacılık, Ankara-2001, s.146.

²³ Apak Adem, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, , Ensar Neşriyat, c.2, İstanbul-2011 s. 223-224; Akbulut, a.g.e. s.142.

²⁴ Ebu Zehra Muhammed, **İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi**, Çev: Karakaya Hasan-Aytekin Kerim, Hisar Yayınevi, İstanbul-1983, s. 42.

ederek düzeni sağlama ve koruma düşüncesi Müslüman toplumda huzursuzluklar oluşturmuş ve art niyetli insanlara bu durumu olumsuz anlamda kullanma imkânına sebep olunmuştur. Nitekim Hz. Osman'ın görevinden azledilerek yerine başka bir kimsenin görevlendirilmesini isteyenler olmuştur²⁵.

İslam toplumunda huzursuzluklara sebep olan olaylardan biri de devlet imkânlarının Ümeyyeoğullarına tahsis edilmesidir. Örneğin; Beytülmal'den halifenin akrabalarına yüksek miktarda maddi destek verilmiştir. Bunu her ne kadar sıla-i rahim ve Kur'an'daki ayetlerin (*Muhakkak ki Allah iyiliği, adaleti, yakın akrabaya yardım etmeyi emreder...*)²⁶ hükmüne uyma düşüncesiyle yapsa da bu durumun Emevî ailesi tarafından istismar edildiği anlaşılmaktadır. Onların bu davranışları yönetim aleyhine fikirlerin oluşmasına sebep olmuş, İslam memleketlerinde fitne çıkarılmasına sebep teşkil etmiştir²⁷.

Huzursuzluğa sebep olan olaylardan başka bir sebep ise idarecilerin uyguladığı yanlış politikalar. Mesela; Kûfe valisi Sa'îd b. El As'ın "*Kûfe arazisinin tümü Kureyş'in bahçesidir*" demesi ve akabinde halk ile vali arasındaki sürtüşmeler, tartışmalar ve söz düelloları, Kureyş'e karşı biriken ve organize olmaya başlayan muhalefetin bir işareti olarak değerlendirilebilir.

Basra valisi Ebû Mûsa el-Eşarî, İzeç halkının isyanını bastırmak için halkı cihada çağırması ve yolculuğun yürüyerek yapılmasının daha faziletli olduğunu söylediği halde kendisinin atla gitmeye kalkışması yani söz ile filleri arasındaki tutarsızlık, halkta huzursuzluğun artmasına sebep olmuştur.

Mısır'da Amr b. El as'ın yerine vali olarak atanan Abdullah b.Sa'd'ın bir dönem dinden çıkıp geri gelişini ve böyle bir kimsenin vali olarak görev yapmasını istememeleri ve selef valinin halef valinin görevde olmasını hazmedememesi Müslüman toplum içerisinde de taraftar bulmuştur. Medine'de ise Kur'ân-ı Kerim'in çoğaltılması aşamasında halife ile arasında tartışma geçen Medine Müslümanları arasında önemli ve önde gelen isimlerden olan Abdullah b. Mes'ûd'un maaşının kesilmesi, idarenin icraatını eleştiren Müslümanların annelerinden olan Hz. Âişe'nin tahsisatının azaltılması gibi uygulamalar ashâbı rahatsız edici faaliyetlerdir. Bu ve benzeri durumlardan dolayı Hz. Osman'ın hilafetinin son dönemlerinde Medine'de de

²⁵ Akbulut, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası, s.143; Apak, a.g.e, c.2. s.223-224.

²⁶ Nahl, 16/90.

²⁷ Apak, a.g.e. s.228-229.

idareden memnun olmayan bir topluluk oluşmaya başlar. Bu toplulukta Talha ve Zübeyr de vardı ama bu şahısların eleştirileri yıkıcı olmamakla beraber Muhammed b. Ebu Bekr ve Muhammed b. Huzeyfe'nin ise açıkça halkı idare aleyhine kışkırttıkları anlaşılmaktadır²⁸. Mısır ve Medine'de de farklı olumsuz olayların vuku bulduğu ifade edilmektedir²⁹.

Fitneye imkân veren hadislerden bir diğerrinin de Abdullah b. Sebe'nin faaliyetleri olduğu kabul edilmektedir³⁰. Hz. Peygamberin vasisinin Hz. Ali olduğunu ve görevdeki halifenin idareyi haksızca ele geçirdiği bu nedenle görevden azledilip yerine Hz. Ali'nin getirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Bu şekilde Benî Hâşim ile Benî Ümeyye'yi birbirine düşürmek istediği yorumları yapılmıştır³¹.

Başka bir olay ise; ictimâî, iktisâdî ve dînî alanda ortaya çıkan değişimden kaynaklanan problemlerdir. Hz. Osman'ın, toplumda sevilmeyen Abdullah b. Amr Velid b. Ukbe ve Abdullah b. Sâ'd b. Ebû Serh gibi yakınlarını tercih etmesi, savaş ganimetlerini dağıtırken seferlere katılmayan yakınlarına da pay vermesi, Ehl-i Bedr'in paylarını kisması, bedevî olan halkın sosyal değişime uymakta güçlük çekmeleri ve bu uyumsuzluk, yönetime karşı güvensizlik ve hayal kırıklığını da beraberinde getirmiştir. Çünkü disiplinsiz çöl hayatı yaşamından teşkilatlı bir devlet yaşamına geçiş bazı sıkıntılar ortaya çıkarmış ve gerginliklere sebep olmuş, bu gerginliklerin sonucunda bazı patlamalar kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca İslam'ın gelmesiyle eski kültürleri zarar gören veya ortadan kalkan kimselerin düşmanlıkları ve Müslümanlar arasında ayrılık ve fitne çıkarmaları da huzursuzluk sebepleri arasında düşünülebilir³².

Bu ve benzeri sebepler bir araya gelmiş ve nihayetinde Hz. Osman şehit edilmiş, bu olay İslam tarihinde zümreleşme faaliyetlerinin başlangıcı olarak görülmüştür. Bununla birlikte Harici ayrılmasının bir zümreleşme faaliyeti olarak vücut bulması ise Sıffin Savaşı sonrasına rastlar³³. Ama onun öncesinde Cemel Vakası'nı da incelemek yerinde olacaktır³⁴. Ayrıca Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle İslam toplumunda fitne kapısı bir daha kapanmamak üzere açılmış, İslam dünyasında

²⁸ Apak, Ana Hatlarıyla İslam Tarihi, c.2. s. 229-239; Akbulut, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası, s. 161.

²⁹ Apak, a.g.e, s. 234-239; Akbulut, a.g.e. s.150-164

³⁰ Bununla birlikte, Abdullah b. Sebe'nin eylemlerinin kurgusal olduğu, hatta o dönemde Ashab'dan onun fikirlerine aldanan çok çok fazla kişinin olmasını Ashaba hakaret olarak kabul edildiği de belirtilmektedir.

³¹ Apak, a.g.e. s. 239-240

³² Fırlalı, "Hariciler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c.16, s.169. ; Apak, a.g.e. s.244-252

³³ Fırlalı, a.g.mad. s.169.

³⁴ Bu bölümün ilerleyen sayfalarında bu iki konuya da yer verilecektir

etkileri yüzyıllarca sürecektir daha büyük problemlerin başlangıcı olmuştur. Müslüman toplumunda, bu olaydan sonra birçok siyasi gruba ayrılmanın fitili ateşlenmiştir³⁵.

1.1.1. Harici Zihniyetin Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler

Aslında Hz. Peygamber'in vefatı, Müslümanlar açısından hem dini hem sosyal, hem siyasi birçok problemin başlangıcı olduğu iddia edilebilir³⁶. Çünkü Hz. Peygamber hayatta iken Müslümanların farklı problemlerle karşılaştıklarında özellikle dini konularda birinci derece muhatapları var iken, Hz. peygamberin vefatıyla, bu birinci derece yaşayan kaynak ellerinde olmadığından görüş farklılıkları ve ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır³⁷.

1.1.1.1. Dini Faktörler

Dini faktör olarak ele alınacak olduğunda, Haricilerin dine bakış açısını, Kur'an-ı Kerim'i anlama ve yorumlama ile Sünnet'i anlama ve yorumlamalarını incelemek fayda sağlayacaktır. Bu dönemde din, hayatın bütününe kuşatan bir olgu durumundadır. Dolayısıyla Hariciler olarak isimlendirilecek zihniyetin de karşılaştığı hemen her sorunu din ile çözmeye çalıştığı ifade edilebilir. Çünkü hayata bakış açılarını Kur'an-ı Kerim ve Sünnet temelli olarak kurgulamışlardır. Ayrıca gelenekçi, dini hükümlerle ilgili konularda akli kullanmaya karşı olan, somut ve biçimsel olanı önceleyen, dini kaynakların lafzından ilk okuduklarının sonucunda anladıklarıyla yetinen, şekli bir dindarlık bakış açısına sahip olan bir zihniyete sahip oldukları görülmektedir³⁸. Burada Harici zihniyetle ilgili vurgulanmak istenen Kur'an-ı Kerim'i, dini hükümleri anlama ve anlamlandırmalarıdır³⁹.

Dini bakımdan bir kabile taassubunun mevcut olması, mevcut geleneğe tabi olma anlayışı doğal olarak ayet ve Hz. Peygamberden gelen rivayetlerin anlamlandırılmasındaki usule ve devamında uygulamalarına da etki etmekteydi. Bu usule göre; ayetlerin zahirine/lafzına göre amel etmiş oldukları görülmektedir. Bunun

³⁵ Yıldız, Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi, s.44

³⁶ Eş'ari, **Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l Musallin**, çev: Dalkılıç Mehmet - Aydın Ömer, **İlk Dönem İslam Mezhepler Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul-2005, s. 127.

³⁷ Rençber Fevzi, "İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları", **Mezhep Araştırmaları Dergisi**, yıl 2017, 10, sy.1, s. 80-88; Barlak Muzaffer, "İslam İlim Tarihi İçinde Kelam Disiplininin Oluşum Ve Gelişim Merhaleleri", **Kelam Araştırmaları Dergisi**, yıl-2016, sy.2, s. 502.

³⁸ Kutlu Sönmez, **Selefilik'in Fikri Arka Planı**, Otto Yayınları, 4. Baskı, Ankara-2017, s.208-224.

³⁹ Demircan Adnan, **Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi**, Beyan Yayınları, İstanbul-2015, s. 78-79.

yanında dine yaklaşımlarındaki samimiyeti de belirtmek yerinde olacaktır. İnsanları mü'min ve kâfir olarak dini bakımdan ayırma tabi tutmaları, kimim mü'min olduğundan ziyade kimin kafir olduğunu araştırmaları⁴⁰, en küçük bir emarede insanları küfürle itham etmelerine sebep olmuştur.

1.1.1.2. Sosyal ve Kültürel Faktörler

Çöl hayat şartlarındaki kontrolsüz ve aşırı özgür olan kabile mensupları, şehirleşme hayatına adapte olamamışlar, yeni kabul ettikleri İslam dini ile hayatın, disiplinin ve yerleşik hayat şartlarının değerlerine ayak uyduramadıkları görülmüştür. Çünkü hem bedevi çöl hayatında kabile çıkarları hem de dine girişin siyasal ve ekonomik çıkar temelli olması ön plandadır. Dolayısıyla bedevilerin tam anlamıyla iman etmeleri yani mü'min olmaları İslam'ı seçmeleri gibi kısa zamanda olacak bir iş gibi görünmemektedir ve uzun bir süreç geçeceği belliydi.

Bedevi Arapların İslam olmaları daha çok siyasi anlamda bir tabiiyyet ifade etmekteydi. Çünkü Hz. Peygamberle birlikte yaşadıkları hayat veya geçirdikleri vakit çok kısa olduğundan Peygamber terbiyesinden tam anlamıyla faydalanamamaları ve nebevî yaşantıya şahit olamamaları onlar için büyük bir eksiklik meydana getirmiştir. Bunun sonucunda da hem Kur'ân-ı Kerîm'i hem de hadisleri tam olarak anlayamamışlar, anladıkları da büyük oranda yüzeysel seviyede kalmıştır⁴¹. Yerleşik hayatta toplumun ortak değerleri ve ihtiyaçları önemlidir. Bedevi yaşamdaysa; kendi kabilelerinden olanlar ön plandaydı, diğerleri dışlandı. İslam coğrafyasının genişlemesiyle yeni toplumların İslam'a girmeleri ve bu toplumlarla -özellikle yerleşik hayat şartlarında yaşayanlarla- anlaşamamaları⁴², bedevi olarak yaşayan grupların bu hızlı sosyal değişime geçişlerinin çok yavaş olması -hatta adapte olamamaları-, fetihlerle birlikte farklı toplumların İslam'a girişleriyle⁴³ yeni sosyal farklılıkların ve problemlerin ortaya çıkması, içinde yaşanan zor çöl şartları ile kabileler arasında

⁴⁰ Bulut Halil İbrahim, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları", s.4, Usul Dergisi 11, 2009/1; Sarıkaya Mehmet Saffet, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yay. İstanbul-2013, s.103.

⁴¹ Demircan Adnan, *Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi*, Beyan Yayınları. İstanbul-2015, s.15-16.

⁴² Bulut, Dini Şiddetin Fikri Arka Planı, s.5.

⁴³ Bulut, a.g.e. s. 45; Sarıkaya, a.g.e. s. 98.

insanların birbirlerine karşı kullandıkları sert muameleler bu hayat tarzının genel belirgin özelliklerindendir⁴⁴.

1.1.1.3. Siyasi Faktörler

Hız. Peygamberin vefatıyla ortaya çıkan siyasi boşluk, imamet meselesi, Kırtas Hadisesi, Hız. Osman'ın katledilmesi, Talha b. Ubeydullah ile Zübeyr b. Avvam'ın idarecilik beklentilerine almış oldukları olumsuz cevap üzerine Hız. Aişe ile birlikte harekete geçmelerinin akabinde meydana gelen Cemel Vakası⁴⁵, Hız. Ali ile Muaviye arasındaki görünür sebep olarak Hız. Osman'ın öldürülmesine sebep olan ve bu eylemde bulunanların cezalandırılması isteğinin bahane edildiği olaylar sonucunda iç siyasi çekişmeler, Sıffin Savaşı, Tahkim olayı⁴⁶, devlet idaresinde bulunanların uygulamalarına gösterilen tepkiler⁴⁷ Müslümanlar arasında bir otorite boşluğunun doğmasına sebep olmuştur. Çünkü her bir olayın tamamen çözüme kavuşmaması, yıllarca olumsuz anlamda sosyo-psikolojik olarak birikime sebep olduğu ve sonrasında artık huzursuzluklara neden olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bunların yanında İslam coğrafyasının/sınırlarının genişlemesi⁴⁸, Ümeyyeoğulları ile Haşimoğulları arasındaki İslam öncesi zamandan itibaren süregelen siyasi mücadeleler⁴⁹, Sıffin'de gerek askeri gerekse siyasi cihetle iki taraf arasında görüşmelerin olmasına rağmen bir çözümün ortaya çıkmaması ve Müslümanlar arasında bir savaşın meydana gelerek onbinlerce Müslümanın kanı akıtılmıştır. Bunun neticesinde ise halife olan Hız. Ali'nin siyasi olarak yetersiz ve etkisiz görülmesi Haricilerin ortaya çıkmasında etkili olan siyasi ve sosyal sebeplerden bazıları olmuştur⁵⁰. Yani bir bakıma Hız. Ali ile Muaviye arasındaki siyasi, askeri ve sosyal gerilim, harici zihniyetinin doğuşuna fırsat verdiği söylenebilir. Böylece Harici oluşumun siyasi temellerinin atılmış olduğu yorumu da yapılabilir. Ayrıca uzun süredir Kureyş elinde olan siyasi idarenin artık el değiştirmesi isteği de sebeplerden biri olarak yorumlanabilir⁵¹.

⁴⁴ Bulut, a.g.e. s.4.

⁴⁵ Kubat Mehmet, "Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VI, 2006, sy.1, s. 122.

⁴⁶ Rençber, a.g.mak, s.79-88.

⁴⁷ Demircan, Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi, s. 80.

⁴⁸ Bulut, Dini Şiddetin Firki Arka Planı, s. 5.

⁴⁹ Sarıçam İbrahim, *Emevi-Haşimi İlişkileri*, T.D.V. yay, Ankara-2015, s. 33-100, 221-235.

⁵⁰ Bulut, a.g.e. s. 4-5; Kubat, a.g.mak, s. 124-125.

⁵¹ Kubat, a.g.mak, s. 129.

1.1.1.4. Ekonomik Faktörler

Hz. Ömer döneminde, fetihlerin çokluğu sayesinde elde edilen maddi gelirlerin artmasına mukabil, Hz. Osman döneminde fetihlerin azalmasıyla ekonomik anlamda Müslümanların bir kısmının sıkıntı içerisinde olması ve çöl hayatından şehir hayatına geçen insanların da ekonomik olarak zor bir dönem geçirmeleri, aynı problemleri yaşamalarından dolayı bu kimseleri grup olarak hareket etmeye yönlendirmiş ve aynı zihniyet oluşmaya başlamıştır.⁵² Çöl hayatında bedevi bir alışkanlıkla ve buna bağlı olarak yağmacılık vb. şekillerde ekonomik kazanç sağlayan insanlar şehir kültürüne geçmekte ve şehir kurallarına göre yaşamakta zorlandıkları için ekonomik açıdan zorluklar yaşamaya başladıkları anlaşılmaktadır. Bu da onların tekrar eski ekonomik özgürlüklerine/kazançlarına olan özlemi artırmış ve bu zihniyete dahil olma eğilimlerini artırmıştır. Çünkü harici zihniyetin uygulamalarında, kendi görüşlerine uymayanların veya büyük günah işleyenlerin tekfir edilmesiyle bu kimseler tevbe etmeyip dönüş yapmadıkları sürece savaşılmaması gereken, dolayısıyla da mallarının ganimet olarak alınmasını serbest bırakmıştır. Bu durum da görüntüde Müslüman olan fakat İslam'ın henüz içlerine ulaşmamış bedevi Arapların çok fazla ilgisini çekmiştir.

1.1.1.5. Münafıkların Etkisi

Eş'arı'nın Makalatı'ndan, Şehristani'nin "*El-Milel ve'n-Nihal*"inden, Bağdadi'nin *el-Fark Beyne'l-Firak*" adlı eserlerinden anlaşıldığına göre, Hariciliğin ortaya çıkışında, haricilerin önde gelenlerinden olduğu belirtilen bazı münafıkların etkili olduğu ifade edilmektedir. Örneğin Abdullah b. Sebe'nin de aralarında bulunduğu birkaç kişinin Cemel Olayı'ndan itibaren faaliyetlerine rastlanmaktadır. Bu faaliyetlerini cahil bedevi Araplar üzerinden yaptıkları söylenmektedir. Hürkus b. Züheyr, Zü'l-Hüveysira et-Temimi ve Abdullah İbn Sebe harici zihniyetinin oluşumunda önemli rol oynayan münafıklardan kabul edilmektedir. Nitekim Zü'l-Hüveysira hakkında Hz. Peygamber'in öldürülme emri verdiği, Abdullah İbn Sebe'nin ise Hz. Osman'ın öldürülmesinde etkili olduğu ifade edilmektedir⁵³.

⁵² Demircan, a.g.e. s.30-31

⁵³ Kubat, a.g.mak, s. 129-140; Apak, a.g.e, c.2, s.239-243.

1.1.1.6. İlmî Durum

İlmî durumlarından maksat, hem Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'e olan yaklaşımları hem de bu yaklaşımlarına bağlı olarak çıkarımlarda bulunabilme yetileridir. Harici zihniyete sahip olanların, Hz. Ali'yle neden savaştıklarını bilmemeleri, Hz. Ali'nin Tahkim Olayı'nı kabul ettiğinde küfre düştüğünü duydukları için buna inanmaları, hâlbuki Kur'ân-ı Kerim'de insanlar arasında anlaşmazlıklarda hakemin görevlendirilmesinin istenmesiyle bu görevin meşrulaştırılmasını anlayamamaları, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet arasındaki bağı kuramamaları onların ilimden uzak ve bedevi Araplardan olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'i kendi anlayışlarına göre yorumlamaları da ilmî bakış açılarının tek yönlü ve eksik olmasına sebep olmuştur⁵⁴. Eğer usul ilmini de bu kategoride değerlendirecek olursak; Haricilerin, Kur'an-ı Kerim'den hüküm çıkarırken nüzul sebeplerini iyice incelemedikleri ve fıkhnın inceliklerini bilmedikleri de söylenebilir. Yani derinlemesine bir ilmî faaliyet yapmaksızın zahir ile yetinmeleri, ilmî derinliğe sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır⁵⁵.

1.1.2. Harici Zihniyetin Tarihsel/Kronolojik Olarak İzlenmesi

Harici zihniyetin ortaya çıkışı bir anda olmayıp, zaman içerisinde meydana gelen olayların direkt ya da dolaylı etkileri ve gelişimiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Hem Hz. Peygamber hem de râşid halifeler döneminde meydana gelen olayların ve etkenlerin bu zihniyetin oluşumunda faal rol oynadığı söylenebilir. Peygamber dönemi de dahil olmak üzere İslam'ın hemen her döneminde özellikle siyasi/idari konularda kendisini gösteren bir zihniyet yapısı ortada bir sorun olarak bulunmuştur. Günümüzde ise, yine siyasi, mezhebi, askeri, itikadi bir mesele olarak da İslam dünyası için bir sorun olarak gündemde bulunmaktadır. Şimdi bu dönemler kısa bir şekilde olaylarıyla birlikte ifade edilmeye çalışılacaktır.

1.1.2.1. Hz. Muhammed (S.A.V.) Dönemi Olayları

Direkt olarak etkisi olmasa da dolaylı yoldan Nebevî yaşantıya ve siyasi açıdan yönetime karşı çıkma/isyan etme olarak değerlendirilebilecek olaylardan ilki; yalancı peygamber meselesi olarak ortaya çıkmıştır. Henüz peygamber hayattayken, Hanife

⁵⁴ Kubat, a.g.mak. s.127-134.

⁵⁵ Sarıkaya, a.g.e, s.102.

oğullarından Müseylime isminde bir kişi hem dini hem de siyasi liderliğe ortak olduğunu ifade etmiştir⁵⁶. Yaşanan olaylardan diğer bir tanesi de; Hz. Peygamber henüz baki aleme göç etmeden, yeni halifenin belirlenmesi için yapılan tartışmalar/görüşmelerdir. Bu görüşmelerin neticesinde Hz. Ebu Bekir halife olarak belirlenmiştir. Bu duruma açıkça ve net bir şekilde itirazlar olmasa dahi kabile asabiyeti veya farklı kişisel düşüncelerden dolayı içten bir kabullenmeme duygularının yaşandığı anlaşılmaktadır.

1.1.2.2. Hz. Ebu Bekir Dönemi Olayları

Hz. Peygamberin vefatından sonra halifenin kim olacağı konusunda kabile asabiyeti bu dönemde de ortaya çıkmış, Evs ve Hazrec kabileleri arasında halifelik/siyasi güç tartışması ortaya çıkmıştır. Bu tartışma, haricilerin özelliklerinden olan “kabilecilik” anlayışını yansıtmaktadır. Benî Saîde çardağındaki görüşme neticesinde Hz. Ebu Bekir halife seçilmiştir. Her ne kadar büyük çapta bir biatsizlik yaşanmasa da, bazı kimselerin biat etmedikleri ve biatı geciktirdikleri söylene de bu durum büyük bir soruna neden olmamıştır. Hatta Hz. Ali’ye, biat etmemesi durumunda kendisine destek verileceği söylenerek hilafette hak araması telkin edilmiş olsa da Hz. Ali bu telkinlere uymamıştır. Burada Peygamberin vefatından sonra hemen siyasi anlamda bir bozulma ve kabilecilik anlayışıyla ayrılıkçılık hareketinin bir nüvesi görülmektedir. Bu zihniyetteki kimselerin Kureyş’in otoritesini kabullenmek istemedikleri de ifade edilebilir⁵⁷.

İslam toplumunda Peygamberlik iddiasında bulunanlar ve zekat vermek istemeyenler olsa da Ebu Bekir idaresindeki İslam devleti gerekli müdahaleleri yaparak bu kabilelere mensup olan sorunlu kimselere gereken cevabı vererek, devlete tabiiyetlerini sağlamıştır. Bu kabilelerin göçebe ve bedevi Araplardan olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla siyasi açıdan mevcut halifenin yönetimini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Diğer bir konu olan, kendisinden sonraki halifenin kim olacağını ise, hayatının son dönemlerinde Hz. Ömer’i seçerek bu durumun problem olmasını ve İslam toplumunu tekrar bir gerginliğe itmeden çözüme kavuşturmuştur⁵⁸.

⁵⁶ Demircan, Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi, s.16.

⁵⁷ Akbulut, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası, s. 42-48.

⁵⁸ Demircan, Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi, s. 18-23.

1.1.2.3. Hz. Ömer Dönemi Olayları

Hz. Ömer döneminde, İslam coğrafyası fetihlerle genişlemiş, bunun doğal sonucu olarak yeni İslam şehirleri kurulmuş, bu şehirlere kabileler yerleştirilirken her kabileye farklı mahallede iskân oluşturulmuştur. Böylece kabileler arasındaki mücadele önlenmeye çalışılmış olduğu tahmin edilmektedir. Hz. Ömer de Hz. Ebu Bekir gibi kendi vefatından sonra siyasi idarede büyük problemlerin olmasını önlemek maksadıyla, kendisinden sonraki halifenin seçimiyle alakalı Müslümanların önde gelenlerinden ve toplumun da genel kabul gördüğü önder şahsiyetlerden bir komisyon kurdurmuştur. Bu sayede yeni halife, büyük bir siyasi problemle karşı karşıya kalmayacaktır⁵⁹. Hz. Ömer'in oluşturduğu bu şûra Hz. Osman'ın halife seçilmesine karar vermiştir.

1.1.2.4. Hz. Osman Dönemi Olayları

Hz. Ömer'in şehit edilmesinin ardından şûrâ yoluyla Hz. Osman'ın hilafete geçmesine karar verilmiştir⁶⁰.

Hz. Osman dönemi İslam tarihinde yeni bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. Özellikle Hz. Osman'ın ikinci altı yıllık iktidar dönemi Müslümanlar arasında ayrılık ve farklılaşmaların ortaya çıktığı, siyasal gruplaşmaların ve buna bağlı olarak İslam âlemini derinden etkileyen huzursuzlukların yaşandığı bir dönemdir⁶¹. Bu durumun genel sebeplerine gelince;

İlk üç halifenin seçilmesinde daha çok Kureys'in söz sahibi olması, muhacirlerle ensar arasında fitne çıkarmak için kullanılmaya hazırda bir koz olarak beklemekte ve zaman içerisinde bu durum tartışma konusu yapılabilirdi. Fakat şartların, halifelerin Kureys'ten olmasında etkileri olduğu görülmektedir. Çünkü İslam'ın tebliğinin daha ilk dönemlerinden itibaren Hz. Peygamber'le her zorlukta, gerektiğinde işkencelerde, savaşlarda beraber olanlar ve Hz. Peygamberin tecrübelerinden an be an canlı olarak faydalanan yani Hz. Peygambere en yakın olanların içinden halife seçilmesi çok anormal bir durum olarak nitelenmemelidir⁶².

Hz. Ömer dönemindeki kadar fetihlerin olmaması, özellikle bedevi Arapların ganimetten faydalanma imkânlarını kısıtlaması, iç siyasi meselelerin daha fazla tartışılmasına olanak sağlamış oldu. Özellikle halifenin, yönetim konusunda şeriatten

⁵⁹ Demircan, Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi, s. 22-25.

⁶⁰ Fırlı, "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Faktörler", s. 227.

⁶¹ Yıldız, Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi, s. 44.

⁶² Demircan, Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi, s. 28-29.

ayrıldığı hallerde görevden azledilmesi konusu artık tartışılmaya bu dönemde başlanmıştır⁶³. Zaten daha önceleri benzer bir idari durumla karşılaşılmadığından tartışılmaya ihtiyaç duyulmamıştır.

Hız. Osman hakkındaki eleştirilerin en başta gelen ve en yaygın olanı devletin idari ve askerî makamlarına yakın akrabaları olan Ümeyyeoğullarını tayin etmesidir. Çeşitli nedenlerden dolayı görevinin ilk yıllarından itibaren Mısır, Kûfe, Basra gibi önemli eyalet valilerini azlederek onların yerine Benî Ümeyye'ye mensup şahısları tayin etmiştir. Örneğin Kûfe valiliğine Sa'd b. Ebî Vakkas'ın yerine Velîd b. Ukbe b. Muayt'ı, Velîd'den sonra da yerine yine Ümeyyeoğulları'ndan Sa'îd b. El-As'ı tayin etmiştir. Basra valiliğine Ebû Mûsâ el Eş'arî'nin yerine anne tarafından akrabası Abdullah b. Âmir'i, Mısır valiliğine ise, Mısır fatihi Amr b. El-As'ın yerine de kendi sütkardeşi Abdullah b. Sa'd'ı tayin etmiştir. (Amr b. El-As'ın görevden azledilmesi, Hız. Ali döneminde Sıffin Savaşı esnasında tekrar gündeme gelerek, Muaviye ile Mısır valiliğine geri dönme konusunda anlaşmaya varmaları neticesinde, meşhur hamlesi olan Kur'an-ı Kerim sayfalarının mızraklara takılması fikrini ve tahkimdeki etkin rolünü ortaya koyduğu tahmin edilmektedir.) Şam valisi Muaviye ise görevine devam etmiştir. Devlet Kâtipliği görevine ise amcasının oğlu Mervan b. Hakem getirilmiş, böylece devletin mühim görev kademeleri Ümeyyeoğulları'nın kontrolüne geçmiştir. Halife aslında bu kararlarıyla, merkezdeki yönetim birliğini ve kolaylığını sağlamak istemiş, akrabası olan kişilerin kendi sözünü daha iyi dinleyeceklerini ve yönetimde bu şekilde disiplinin daha kolay sağlanacağını ümit etmiştir. Fakat ümitlerine ulaşamadığı hatta akrabalarının siyasi ihtiraslarının kurbanı olduğu söylenebilir. Halifenin -iyi niyetli de olsa- yönetimde akrabalarını istihdam etme siyaseti Müslüman toplumda oldukça rahatsızlık oluşturmuştur⁶⁴.

Başka bir sebep olarak Abdullah b. Sebe'nin faaliyetleri gösterilebilir. Nitekim Abdullah b. Sebe, Hız. Peygamberin vasisinin Hız. Ali olduğunu ve görevdeki halifenin idareyi haksızca ele geçirdiği bu nedenle görevden azledilip yerine Hız. Ali'nin getirilmesi gerektiğini iddia etmiştir⁶⁵. Bu şekilde Benî Hâşim ile Benî Ümeyye'yi birbirine düşürmek istediği rivayet edilmiştir⁶⁶.

⁶³ Demircan, a.g.e. s. 27.

⁶⁴ Apak, a.g.e, c.2, s.223-224.

⁶⁵ Apak, a.g.e. s.239-240.

⁶⁶ Hizmetli Sabri, "Tarihi Rivayetlere Göre Hız. Osman'ın Öldürülmesi", A.Ü.İ.F.D, C.XXVII, s.149-176.

İctimâî, iktisâdî ve dînî alanda ortaya çıkan değişimden kaynaklanan problemlerdir. Hz. Osman'ın toplumda sevilmeyen Abdullah b. Amr, Velid b. Ukbe ve Abdullah b. Sâ'd b. Ebû Serh gibi yakınlarını tercih etmesi, savaş ganimetlerini dağıtırken seferlere katılmayan yakınlarına da pay vermesi, Ehl-i Bedr'in paylarını kısıması, bedevî olan halkın sosyal değişime uymakta güçlük çekmeleridir. Bu uyumsuzluk, yönetime karşı güvensizlik ve hayal kırıklığını da beraberinde getirmiştir. Çünkü disiplinsiz çöl hayatı yaşamından teşkilatlı bir devlet yaşamına geçiş bazı sıkıntılar ortaya çıkarmış ve gerginliklere sebep olmuş, bu gerginliklerin sonucunda bazı patlamalar kaçınılmaz hale gelmiştir. Ayrıca İslam'ın gelmesiyle eski kültürleri zarar gören veya ortadan kalkan kimselerin düşmanlıkları ve Müslümanlar arasında ayrılık ve fitne çıkarmaları da huzursuzluk sebepleri arasında düşünülebilir⁶⁷.

Hz. Osman her ne kadar problemlerin çözümü için valilerin durumlarını denetlemek için görevlendirdiği müfettişlerden çözüm üretmeye katkı sağlayacak raporlar alamaması ve Hz. Osman'ın valileriyle yaptığı istişarelerin de fayda sağlayamaması diğer bir sebep olarak gösterilebilir. Ayrıca bazı Müslümanların ülkenin farklı yerlerinden organize bir şekilde Medine'ye gelerek Hz. Osman'dan bazı taleplerde bulunmaları, artık zihniyetin oluşmaya başladığının bir başka göstergesidir ve kayda değer olaylardan biridir⁶⁸.

Durumun gerilmesine sebep olan diğer bir olay ise; ülkenin farklı eyaletlerinden hac için geldikleri ileri sürülen fakat daha sonra haccı beklemeden Medine'den ayrılan bir grubun, eyaletlerdeki valilerden ve özellikle Mısır valisi Abdullah b. Ebû Serh hakkında şikâyetçi oldukları, halifenin bu şikâyetlere binaen valiyi değiştirdiğini bildirmesi, sonrasında eyaletlerden gelen bu kimselerin geri dönüş yolunda kendilerinin öldürülmesinin istendiği bir mektupla elçiyi ele geçirdiklerine dair rivayetlerdir. Bu mektubun sahte olduğunu ileri sürenler ve ortaya delil koyanlar olmuş olsa da gerginliğin azalmasına bir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu olay, ortamı daha da gergin hale getirerek, eyaletlerden gelen kimseler Hz. Osman'ın böyle bir mektuptan haberi olmaması konusunda yemini üzerine, onun devlet yönetimi cihetinden aciz olduğunu ifade ederek yönetimden ayrılmasını açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Asi

⁶⁷ Fığlalı Ethem Ruhi, "Hariciler", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), c.16, s.169; Sarıkaya, a.g.e, s.98; Akbulut, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası, s.147-148.

⁶⁸ Demircan, Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi, s.33; Akbulut, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası, s.151.

olarak nitelendirilen bu kimselerle Hz. Osman arasında görüşmeler sürmüş ama bir sonuç alınamamış, nihayetinde Hz. Osman evinde saldırıya uğramış ve öldürülmüştür.

Burada dikkat edilmesi gereken durumlardan bir tanesi de, halife seçilirken ilkeler veya geleneksel uygulamalar mevcut iken, görevden alınması konusunda herhangi belirleyici kıstasların bulunmaması belki de durumu daha içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Diğer dikkate değer bir mevzu ise; bedevi olan isyancıların halifeyi öldürme arzularıdır. Bedevi olmaları hasebiyle, psikolojik olarak ve geleneksel yapıları itibariyle şiddete meyyal olmaları dikkat çekici bir durumdur. Burada olayları Harici zihniyetiyle ilişkilendirirken, bu ilişkinin fikir ve eylem cihetiyle olduğu ifade edilmektedir. Çünkü henüz Haricilik ismiyle oluşmuş bir mezhep veya grup ortada yoktur⁶⁹.

1.1.2.5. Hz. Ali Dönemi Olayları

Hz. Osman'ın öldürülmesiyle ortaya çıkan fitne tohumunun, sosyal, dini ve siyasi problemlerin tam ortasındaki bir dönemde Hz. Ali'nin halife olması, kendisi açısından çok zor bir döneme karşılık gelmiştir. Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılma talepleri, imamet meselesi, buna bağlı olarak Cemel Vakası, akabinde Sıffin Savaşı ve nihayetinde Hariciler olarak adlandırılacak siyasi-dini bir grubun veya fırkanın ortaya çıkması Hz. Ali döneminin çok önemli ve karmaşık bir zaman dilimi olduğunu ortaya koymaktadır. İslam tarihinde ilk defa toplu bir probleme sebep olan Cemel Vakası'nın incelenmesiyle bu döneme giriş yapılabilir.

1.1.2.5.1. Cemel Vakası

Üçüncü halife Hz. Osman'ın isyancılar tarafından şehit edilmesinin ardından Medine'de bulunan ashab, Hz. Ali'yi halifelik makamına getirdi. Bundan sonra Hz. Ali'yi bekleyen en önemli mesele Hz. Osman'ın katillerini bulup cezalandırmaktı. Ama ortada tek bir katil olmayıp "*Osman'ı hepimiz öldürdük*" diyen bir isyancı topluluk bulunuyordu. Dolayısıyla şehre de hâkim olan bu kadar kalabalık grupla hemen başa çıkılamayacağı açıktı. Ayrıca yeni halifeye sadece Medine'de biat edilmiş diğer vilayetlerde biat etme kesinliği olmadığından, arkasında asilerle mücadele edecek gücü de bulamamıştı.

⁶⁹ Demircan, Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi, s. 34-40, 93-94.

Talha b. Ubeydullah Basra, Zübeyr b. Avvâm da Hz. Ali'den Kûfe valiliği istemiş ama kendisinden olumlu bir cevap alamamışlardı. Hz. Âişe'nin de Mekke'de olması ve Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü, kendisinin Hz. Osman'ın öldürülmesinde etkisinin olmadığını ifade etmesi; Medine'de bulunan Emevî ailesinin, Talha ile Zübeyr'in, Basra ve Yemen valilerinin de para ve silahlarıyla Mekke'ye gelerek Hz. Âişe'ye katılması⁷⁰ Hz. Ali'nin elini iyice zayıflatmış olsa gerektir. Mekke'de Hz. Osman'ın kanını talep eden –siyasi olduğu tahmin edilen- Hz. Âişe'nin önderliğinde oluşan bu topluluk, Basra'ya doğru yola çıkarlar. Bu arada yolda savaş sonrası halifenin kim olacağı tartışmaları çıkar ve bir grup topluluktan ayrılmıştır. Hz. Ali, Hz. Âişe ve beraberindekilere elçi göndermiş, ama bir rivayete göre Hz. Osman'ın öldürülmesine iştirak eden bir grubun, barışın sağlanması durumunda kendilerinin cezalandırılacağını düşünerek savaşı başlattığı ifade edilir. Savaşı Hz. Ali ve taraftarları kazanır ama Hz. Âişe ve taraftarlarına zarar vermez ve hatta Hz. Âişe'ye refakatçi vererek Mekke'ye gitmesine yardımcı olur.

Konu ile ilgili bir başka açıklamada da; Cemel Olayı ve öncesinde Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam ve beraberindekiler, Hz. Ali'ye biat noktasında sıkıntı çıkarmamışlar, biatlerinden vazgeçmedikleri veya başka bir imama tabi olmamışlar veya imamet ortaya çıkarmamışlar yani İslam devleti içerisinde iki başlılık yapmamışlardır. Bu üç şahsın ve beraberindekilerin Basra'ya gitme sebepleri; Müslümanlar arasındaki ayrılık tohumlarını gidermek amaçlı olsa gerektir. Hz. Ali'nin de Basra'ya gitme sebebinin, onlara destek vermek ve Hz. Osman'ın katilleriyle ilgili fikir birliğine varabilmek olduğu tahmin edilmektedir. Fakat Hz. Osman'ın katilleri, kendilerinin yakalanması için planlar yapıldığını anlayınca Talha ve Zübeyr'in askerlerine saldırmışlar, Hz. Ali'nin askerleri de gece olduğundan farkına varmadan saldırıya karışıp kendilerini korumaya çalışınca, her iki taraf da savaşı diğer tarafın başlattığını zannettiğinden durum çok karmaşık bir hal almış, Hz. Osman'ın katilleri sayesinde Hz. Ali taraftarları ile Hz. Aişe taraftarları arasında savaş meydana gelmiştir⁷¹.

⁷⁰ Fığlalı Ethem Ruhi, “Cemel Vak'ası”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul-1993, c.7, s.320; Akbulut, Sahabe Dönemi İktidar Kavgası, s.176.

⁷¹ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endülisi el-Kurtubi (V.456/1064), **el-Fasl**; çev: Bulut Halil İbrahim, Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul-2017, C.3, s. 378.

İlerleyen dönemlerde akaid mezhepleri bu vak'ayı farklı şekillerde değerlendirmişlerdir. Hemen her mezhep kendi haklılıklarını ispat edebilmek için değerlendirmeler yaptıkları gibi Şiâ ve Hariciler de tarafların haklılıklarına göre değerlendirmeler yapmışlar⁷², bu mezheplerin bazı fırkaları Hz. Ali muhaliflerini savaşa katılmaktan dolayı küfürle itham etmiştir. Kerramiyye mezhebi ise her iki tarafın da haklılık paylarının olduğu ama savaşın hata olduğu görüşündedir. Ehl-i Sünnet'ten Selefiye âlimlerinin çoğuna göre; Allah, her iki tarafın mensuplarını da affetmiştir. Eş'ariyye ve Mâturidiyye'ye bağlı sünnî kelamcıların birçoğu Hz. Ali'nin haklı, karşı tarafın haksız olduğu kanaatinde idiler. Çünkü Müslümanların hilafet makamına getirdiği Hz. Ali'ye muhalif davranarak Müslümanların birbirlerini öldürmelerine sebep olmuşlardır. Bunun yanında sünnî kelam ulemasına göre, savaş bittikten sonra muhalif grup liderlerinin pişmanlık duyduklarına dair rivayetlerden dolayı bu kişilerin tekfir edilemeyeceğini ve fâsık da olmadıklarını ifade ederler. Hz. Ali'ye karşı çıkmaları da ictihadî bir durumdur. Sonuç olarak Cemel Vak'ası, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve etkileri günümüze kadar devam eden bir iç savaş olarak tarihteki yerini almıştır.⁷³

1.1.2.5.2. Sıffın Savaşı ve Haricilerin Ortaya Çıkışı

Muaviye, amcazadesi Hz. Osman'ın öldürülme aşamasında, Hz. Ali'nin Hz. Osman tarafında olmaması ve ona destek vermemesini bahane ederek Hz. Ali'yi suçlamıştır. Bunun yanında, Hz. Osman'ın katillerinin de Hz. Ali'nin ordusunda olduğunu ve kendisine teslim edilerek cezalandırılmalarını istemiştir. Bu ifade ve istekleri Hz. Ali tarafından kabul edilmemiş olsa gerek ki, iki taraf arasında savaş yapılması kaçınılmaz hale gelmiştir⁷⁴.

Cemel Vak'ası'ndan sonra Kûfe'ye dönen Hz. Ali kendisine biat etmesi için Muâviye'ye elçi gönderir. Muâviye ise Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması dışında hiçbir teklifi kabul etmeyeceğini ve biat etmeyeceğini haber verir. Daha sonra Hz. Osman'ın katillerinin kendisine teslim edilmesi durumunda biat edeceğini haber ettiğine dair rivayet de vardır. Hz. Ali, Cemel olayından sonra Muaviye sorununu da

⁷² Sarıkaya, a.g.e, s.65.

⁷³ Yavuz Yusuf Şevki, "Cemel Vak'ası", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c.7, s. 321,322; Akbulut Ahmet, **Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul-1992, s. 252-279.

⁷⁴ Demircan, Harici Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi, s. 46-47.

çözmek için Suriye'ye yönelir. Amacı, savaşmadan anlaşarak Muaviye'yi biate çağırmaktır. Hz. Ali teklifini yapar ama Muaviye yine karşı çıkar, akabinde savaş başlar ve Hz. Ali ordusu tam iş bitirici darbeyi vuracakken Amr b. El As'ın oyunu sayesinde Hz. Ali kendi ordusu içindeki bir grup tarafından tahkime davet edilir. Hz. Ali ilk başta tahkimi kabul etmeyerek askerlerine savaşmalarını, hatta karşı tarafın önde gelenlerini çok iyi tanıdığını belirtse de ordunun içindeki aynı grup Hz. Ali'yi tahkime mecbur bırakır ve tahkime gidilir. Devamında hakem seçiminde de tasvip etmediği halde ordu içindeki bir grup Ebû Mûsa el-Eş'arî'yi hakem olarak seçer. Tarafsızlık ilkesi olmasına rağmen Muaviye ise, ordu içerisinde kendi sağ kolu olan Amr b.el As'ı hakem tayin eder⁷⁵.

Hakem kararları okunmaya başlanınca Temîm kabilesinden olan bazıları “*Lâ Hükme İllâ Lillâh=Hüküm ancak Allah'ındır*⁷⁶” sözüyle Allah'ın işinde hükmün sadece Allah'a ait olduğunu dolayısıyla halifelik meselesinin iki hakemin takdirine bırakılamayacağını söyleyerek itiraz ettiler. İlk başta tahkimi isteyenler bu defa ise Hz. Ali'yi tahkimden vazgeçirmeye çalıştılar ama Hz. Ali “*Antlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tutarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz ki Allah yapacağınız şeyleri pek iyi bilir*” ayetini⁷⁷ hatırlatarak –tahmin odur ki, Hz. Ali bu ayeti delil olarak göstermekteki amacı, Kur'ân'ın hükümlerini uygulamayı isteyenleri yine Kur'ân ayetleriyle ikna edebilmektir– ahdin bozulamayacağını söylemiştir. Hz. Ali'ye davranışı ve ameli sebebiyle bu konuda küfre düştüğünü ve tevbe etmesi gerektiğini söyleyenler olmuşsa da Hz. Ali kararından vazgeçmemiştir⁷⁸.

İşte çoğu Temîm kabilesinden olan bu 12000 kişilik topluluk Kûfe yakınındaki Harûrâ'ya çekildiler ve ilk Harici zümresini oluşturmuş oldular⁷⁹. Haricilerin asıl karşı çıktıkları mesele; savaşa devam edilmeyip tahkime gidilmesidir. Çünkü onlar, “*Eğer mü'min'lerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve adaletle davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil*

⁷⁵ Fığlalı, “Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, s. 237-242; Yiğit İsmail, Sıffin Savaşı, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul-2009, c.37, s.108.

⁷⁶ En'âm 6/57, Yûsuf 12/40,67.

⁷⁷ Nahl 16/91.

⁷⁸ Fığlalı, a.g.mak. s. 243; Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi, s.153-154.

⁷⁹ Yiğit İsmail, a.g.mad. s.108; Bulut, a.g.e, s.154.

davrananları sever”⁸⁰ ayetine göre isyan eden toplulukla hakka gelinceye kadar savaşılmaması emredildiğini, Allah hükmü vermişken, insan olan hakemlerin kararlarına uyulmaması gerektiğini belirtmişlerdir.

Tahkim görüşmesi sonuçsuz kalınca Hz. Ali, hakemlerin kendi hevâlarına göre karar verdiklerini ve artık onların kararlarını tanımadığını, durumun tahkim öncesine döndüğünü belirten bir konuşma yapar ve Muaviye ile yeniden savaş kararı alır. Haricilere de yeniden kendisine katılma daveti yapar ama olumsuz karşılık almasının yanında bir de Hariciler, Hz. Ali’yi kendi liderlerine biat etmeye davet ederler. Hatta halktan bazılarını öldürdükleri haberi gelince artık Hariciler meselesinin çözüme kavuşturulması gerektiğini düşünen Hz. Ali, Nehrevan’a gitmiştir. İlk olarak görüşme yoluyla meseleyi çözmeye çalışmıştır. Karşılıklı elçiler gönderilmiş ama bir sonuç çıkmayınca savaş yapılmıştır ve Hz. Peygamber’in güzide ashabından çoğunluğu fakihlerden oluşan dört bin kişi hayatını kaybetmiştir Hz. Ali’nin kazandığı bu savaş aslında ona zarar vermiştir. Çünkü arkasında eski desteği bulamamış, Şamlılarla savaşılabilecek kadar bir desteği kalmamıştır. Hz. Ali bu olaydan sonra artık Haricilerin de açık hedefi haline gelmiş olmaktadır. Bundan sonra Hariciler, Nehrevân şehitlerinin kanlarını, davalarının başlangıcı ve bu olayı davaları için ateşleyici güç olarak kabul etmişlerdir. Zira onlar inançları uğruna fedakârlık yapma bilincini aşıl原因 birer meşale olmuşlardır⁸¹.

Bütün bunların yanında Haricilerin, aslında amaçlarının olumlu olduğuna, ümmet içerisinde Kur’an-ı Kerim’in hükmünü uygulamak için gayret gösterdiklerine dair ifadeler de kullanılmaktadır. Tabi bununla birlikte, bu konuyla ilgili kaynakların çokluğu ve birbiriyle çelişkili olmalarının da ifade edilmesi, kesin ve doğru bir sonuca ulaşmayı zorlaştırdığını ortaya koymaktadır⁸².

Esas itibarıyla siyasî karakter taşıyan Sıffin savaşı ve Hakem olayı, Müslümanların içindeki ihtilafı çözmek yerine meseleyi daha da çözülmesi zor ve karmaşık bir hale getirmiştir. Bu olaylar; siyasi idarede sıkıntılara, birçok Müslümanın ölmesine, zihniyet etkileri günümüzde hala devam eden birçok grubun varlık sahasında yerini almasına, İslam ümmeti içerisinde hiç bitmeyecek olan bir fitnenin doğmasına, dini-itikadi-siyasi birçok mezhep ve fırkanın zamanla ortaya çıkmasına, iman-küfür

⁸⁰ Hucûrât 49/9.

⁸¹ Yıldız, Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi, s. 78-84.

⁸² Demircan, Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi, s. 172-175.

sınırı meselesi, kader-irade hürriyeti gibi önemli inanç konularının tartışılmasına, Hariciler adıyla bir fırkanın doğmasına sebep olmuştur. Tabi aynı zamanda birçok farklı tartışmaları ve yorumları da beraberinde getirmiştir.

İlerleyen dönemlerde, Haricilerin görüşlerine karşı çıkan Şii gruplar, Haricilerin görüşlerine karşılık olarak, Sıffın savaşında meşrû imama savaş açan Muaviye ve taraftarlarının küfre girdiğini, bu sebeple Muaviye ve taraftarlarının ebedi cehennemlik olduklarını savunmuşlardır.

Mutezile âlimleri, hangi grubun haklı olduğu konusunda görüş birliğine varamadığını; Ehl-i Sünnet alimleri ise Hz. Ali'nin haklı ve Muaviye'nin haksız olduğunu ama Muaviye ve taraftarlarının tekfir edilmesinin doğru olmadığını belirtmişlerdir⁸³. Bu görüşlerin yanında, küçük veya büyük günah işleyenler için tevbe kapısının açık olduğunu, Allah'ın affedici olduğunu savunmuşlardır⁸⁴. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet alimlerinin, tekfirci ve reddiyeci bir tutum ve düşünceye karşılık, daha ılımlı ve itidalli bir düşünceye sahip oldukları görülmektedir.

Bu tür hareketlerin kitle psikolojisiyle oluştuğunu ve varlık gösterip geliştiği düşünüldüğünde Sıffın savaşında ortaya çıkan bu grubun daha sonraları da aynı tür ayrılık ve isyanlar çıkardıklarına şahit olunur. Nitekim Hariciler'in, Emevî döneminde de isyanları devam etmiştir. Bu isyanlara Emevî yönetiminin tepkileri sert olmuştur. Hatta Kûfe hariciliği bitme noktasına gelmiştir. Hariciler, Emevî döneminde Abdullah b. Zübeyr'in hilafet mücadelesine destek verseler de onun Hz. Osman ve Hz. Ali hakkındaki görüşlerini öğrenince bu desteklerini kesmişlerdir.

Hariciler, Abbasîler döneminde de çok fazla varlık gösterememişler fakat Benî Rüstem önderliğinde Rüstemîler Devletini kurmuşlardır. Bu devlet de Fâtımî devleti tarafından yıkılmıştır. Abbasîler döneminde İbadîyye kolu varlığını korumuş ve hala Basra, Yemen, Hadramut, Umman, K. Afrika ve Mağrib'de varlığını sürdüren tek harici fırkasıdır⁸⁵.

1.2. Harici Zihniyetin İtikâdî Zemini, Temel Görüşleri ve Uygulamaları

Harici siyasi görüşlerinin, itikadi bir zemin bulmasının siyasi süreç ayağındaki aşamalardan biri -hatta belki de en belirginlerinden biri- halife seçimi olsa gerektir. Bu

⁸³ Yiğit İsmail, Sıffın Savaşı, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul-2009, c.37, s.108,109.

⁸⁴ El-Maturidi Ebu Mansur, **Kitabü't-Tevhid**, ter: Topaloğlu Bekir, **Kitabü't-Tevhid Açıklamalı Tercüme**, T.D.V Yayınları, 10. Baskı, Ankara-2017, s. 625-628; Yiğit İsmail, a.g.mad. s.108; Akbulut, a.g.e, s. 239-240.

⁸⁵ Bulut, İslam Mezhepleri Tarihi, s.153-158.

süreç hem İslam öncesindeki Emevi-Haşimi çekişmesini gündeme getirmiş, hem de Kureyş içerisinde Haşimi-Kureyş mücadelesini ortaya çıkarmış olduğu görülmektedir. Kureyşliler, Peygamberin Kureyş'ten seçilmesini delil kabul ederek halifenin de Kureyş kabilesinden olmasının daha doğru olacağı görüşünü ortaya attılar. Böylece hem Ensar hem de Haşimiler haricinde Kureyşlilerin hilafetini sağlayacak bir imkân hazırlanacaktı. Ayrıca Ensâr'ın Beni Saide gölgeliğinde Muhacirlerle görüşmeden Hz. Peygamberin vefatı duyulunca halifelik konusunu ele almaları, Ensar-Muhacir arasındaki samimiyetin/güvenin az da olsa zedelenmesine sebep olduğu ifade edilebilir⁸⁶. Anlaşılan, asıl tartışma konusunun ilk olarak imamet meselesi üzerinden diğer meselelerle ilişkilendirildiği belirtilmektedir⁸⁷.

Harici zihniyetin siyasi görüşlerinin ortaya çıkışı, Hz. Osman dönemiyle ilişkilendirilmiştir. Çünkü Hz. Osman halifelik görevine ilk başladığında Ubeydullah b. Ömer, babasının intikamını almak için üç kişiyi öldürmüş ve bu dava görüşülerek netice itibarıyla Hz. Osman Ubeydullah'ı bağışlamıştır. Böylece adaleti tesis etmekle görevli olan halife, katil olan birisini affetmiş olduğundan bazı yorumlarda, suçluya göre ceza konusunda muamele ettiği ifade edilmiş ve bunun adil yöneticiye uygun bir davranış şekli olmadığı belirtilmiştir. Çünkü ceza verilmesi gereken bir durumda suçlu affedilmiştir. Dolayısıyla Hz. Osman'ın idari yönü henüz ilk başlarda olumsuz bir intiba oluşturmaya başlamıştır. Hz. Osman bir bakıma dini hükmü de uygulamamış oldu. Bu uygulama yetkisi siyasi otoritenin elinde olduğu için, siyasi bir konu olarak değerlendirildiğinden Hz. Osman'ın Ubeydullah b. Ömer hakkındaki kararı, belki de ileri zamanlarda devlet/ümmet içerisinde ortaya çıkacak olan anarşi, kutuplaşma ve fırkalaşma hareketlerinin de ilk belirtilerinden biri olarak ele alınabilmiş olmaktadır⁸⁸.

Hz. Osma'nın ve Sıffin savaşındaki Müslümanların büyük günah işledikleri bahanesi neticesinde öldürülmesiyle, siyasi görüşlerin artık itikadi zemine kaymaya başladığı anlaşılmaktadır. İlerleyen zaman içerisinde bu düşünce yapısı ve faaliyet, Haricilerle ilkeye dönüşerek, eylemlerin meşruiyeti için bahane haline dönüşmüştür. Nitekim Hariciler, hem Cemel vakasına hem Sıffin savaşına hem de tahkime katılanları ve birbirini öldüren Müslümanların büyük günah işleyerek kâfir olduklarını iddia ederek, kendi eylemlerine meşruiyet kazandırmak için, kendileri haricindekileri

⁸⁶ Akbulut, "Hariciliğin Siyasi görüşlerinin İtikadileşmesi", s.332-333.

⁸⁷ Demircan, Harici Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi, s.172.

⁸⁸ Akbulut, a.g.mak. s.331.

Müslüman olarak kabul etmediklerinden, öldürdükleri kişiler de İslam dışı olan kimseler oluyordu.

Müslümanın Müslümanı katletmesi, Harici zihniyetin siyasi görüşlerinin itikadi boyut kazanması açısından önemli bir aşama olmuştur. Sıffin savaşı ve sonucundaki Tahkim Olayı, artık siyasetin itikadi bir meseleye dönüşmesinin kavşak noktası olarak düşünülebilir. Çünkü bu savaş ve tahkim hadisesinden itibaren Hariciler ismiyle bir grup ortaya çıkmış⁸⁹ ve büyük günahla tekfir meselesi ortaya atılmış oldu. Ortaya çıkan bu grubun zihniyeti/düşünce yapısı/fikirleri, siyaseti dinin içine enjekte ederek, fikirlerin dini bir hüviyet kazanmasını sağlamış oldular. Haricilerin, siyasi bir meseleye dini bir kimlik kazandırması “*Hüküm sadece Allah’ındır*” ayetini slogan haline dönüştürerek ortaya atmalarıyla başlamaktadır. Ayet ve hadisleri kendi siyasi düşüncelerinin haklılığında kullanarak meseleye itikadi bir boyut kazandırmaya çalışmışlardır. Hükümün Allah’a ait olduğunu ve beşerin, Müslümanlar arasında imamet gibi önemli bir konuda hüküm koyamayacağını ifade ederek Hz. Ali’ye, tevbe etmesini önermişler fakat o bu teklifi reddetmiştir⁹⁰.

Hariciler, Hz. Ali ve taraftarları gibi Muaviye’nin ve taraftarlarının da Müslüman olmadığını iddia ediyorlardı. Çünkü onlar hem kendileri Müslüman kanı akıtmışlar hem de Müslüman kanının akıtılmasına sebep olmuşlardı. Böylece yine siyasi olan bir meseleyi itikadi boyuta taşımış oluyorlardı. Bunun için de Hucurât Suresi’nin “*Eğer mü’minlerden iki grup birbiriyle savaşarlarsa aralarını düzeltiniz; eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar savaşınız*”⁹¹ ayetini delil olarak göstermişlerdir. Bu ayet konuyla ilgili delil teşkil etmesi yönünden değerlendirildiğinde görülecektir ki, her iki tarafın da mü’min olduğuna göre, Allah’ın bu insanları mü’min olarak nitelendirmesine rağmen nasıl Müslüman olmadıkları iddia edilebilir, bunu anlamak oldukça güç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Haricilerin bu lafza bakarak ortaya attıkları görüşleri, yargıları ve eylemleri sonucunda; itikadi, fikri ve siyasi ayrılıklar sayesinde tekfir hareketinin sistemleşmeye başladığı söylenebilir. Görünen kadarıyla, siyasi olayların itikadi zeminde tartışılmaya başlanması, Sıffin savaşı ve Tahkime katılanlar ile tahkime razı olanlar üzerinden, büyük günah işleyenlerin durumu meselesiyle, Müslümanların

⁸⁹ Akbulut, “Hariciliğin Siyasi görüşlerinin İtikadileşmesi” s. 332-336.

⁹⁰ Akbulut, a.g.mak. s.337-338.

⁹¹ Hucurât, 49/10.

halifesi/imamı konusu merkezli olduğu anlaşılmaktadır. Bakıldığında mürtekb-i kebire ve hilafet meselesi, Harici zihniyetinin temel iki konusu olmuş ve aynı zamanda da görüşlerinin itikadi zeminde yer bulmasını sağlamıştır⁹².

Büyük günah meselesiyle Haricilerin, kendileri dışındaki herkesi tekfir etmesi, görüşlerinin itikadî olarak dillendirilmesine başlandı. Artık büyük günah sayesinde kişilerin iman-amel ilişkisi de tartışılmaya başlandı. Büyük günah işleyenler kâfir olarak itham edildi. Halife olan, siyasi ve dini idarenin başı konumundaki Hz. Ali'nin tahkime razı olması küfrü gerektirmişti. Çünkü Harici zihniyetine/görüşüne göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve bunların gereği olan ameldir. Bunlardan birinin eksikliği kişiyi mü'min olma konumundan çıkarmaktadır. Harici zihniyet bu duruma İblis'in durumunu örnek göstererek –İblis Allah'ı bilen ama Allah'ın emrine tabi olmayarak büyük günah işlemiş ve kâfir olmuştu- kişilerin amel noktasındaki eksiklikleri onların kâfir olması için sebep açısından yeterli görmüşlerdir⁹³.

Haricilerin görüşlerini ve yorumlarını Kur'an ve Sünnet ile desteklemeye çalışmaları, görüşlerinin merkezinde olan siyasi görüşlerin itikadi alana taşınmasına sebep olduğu iddia edilebilir. Haricilerin siyasi görüşlerini itikadi boyuta taşıma çabasının elemanlarından biri olan imamet meselesinde, imamın Kureyş harici başka bir kabileden olabilme fikrini ilk defa dillendiren kendileri olmuştur. Buradaki görüşlerinin temelinde, Kureyş hâkimiyetine olan tepkilerinin yattığı söylenebilir. Çünkü İslamiyet öncesinde dahi kabile başkanlarının seçimle işbaşına getirilmesi esas iken, devlet yöneticiliğinin Kureyş'in tekeline bırakılması kabullenilemeyecek bir durum olarak algılanmıştır. Bu durum Arap kabilecilik anlayışına dayanmaktaydı. Ayrıca Müslümanların, ilk dönemden itibaren hilafeti dini bir makam olarak kabul etmeleri, siyasi konuların dini bir mahiyete bürünmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuş ve siyasi çekişmelere dini dayanaklar bulmayı teşvik etmiştir. Haricilerin imamet konusundaki görüşlerinden biri olan “imamın kitap ve sünnete aykırı hareket etmesi durumunda, imama isyan etmek gereklidir” esası yine siyasi bir görüşü dini bir argümanla itikadi ve fikhî boyuta taşıma gayretinde olduklarını göstermektedir⁹⁴.

⁹² Akbulut, a.g.mak. s.338-339.

⁹³ Akbulut, “Hariciliğin Siyasi görüşlerinin İtikadileşmesi” s. 339; Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Kitabevi, İstanbul-1971, c.1, s.181.

⁹⁴ Akbulut, a.g.mak. s.340-342.

1.2.1. Harici Zihniyetin Görüşlerini Temellendirdikleri Deliller

1.2.1.1. Delil Olarak Kullandıkları Ayetler (Kur'an-ı Kerim'den Aldıkları Referanslar ve Çıkarımları)

Haricilere göre Kur'ân-ı Kerim, içerisinde kesin hükümler bulundurduğundan te'vil veya tefsire ihtiyaç duymaz. Lafzi özelliğinden ve tahrifata uğramadığından dolayı insanın itikadi ve ameli hayatı için tek/biricik kaynaktır ve nizamdır⁹⁵.

Harici oluşumun ilk ortaya çıkışlarında slogan olarak da kullandıkları “...*hüküm sadece Allah'ındır*”⁹⁶ mealindeki ayettir. Bu ayetin tefsirlerine bakıldığında; ayette Allah'ın, özellikle birkaç farklı konuya vurgu yaptığı ifade edilir. Birincisi uluhiyyet diğeri Allah'ın kulları arasında hüküm verdiğinde dosdoğru hükmetmesi⁹⁷ bir diğeri ise ibadet konusunda sadece Allah'ın hüküm koyabileceğidir. Uluhiyyetin gereği olarak hüküm vermek sadece Allah'a aittir. Hüküm verebilme gücünün Allah'a ait olduğu, Allah'ın güç ve kudretine vurgu yapılmaktadır.⁹⁸ Burada Firavun gibi kendisini tanrı veya Rabb ilan eden elbette küfre girer ve kâfir olur. Allah hükümandır, insan ise Allah'ın dilediği takdirde hükümdar olabilir. İnsan muhakkak ki itikadi ve ibadet konularında Allah'ın belirlediği hükmü uygulayabilir. Ayrıca ibadetler konusunda hüküm koyanın, ibadetlerin sadece Allah için yapılacağına da işaret olduğu vurgulanmaktadır⁹⁹.

Diğer delil olarak kullandıkları “*Eğer mü'min'lerden iki grup birbirleriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönmünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever*”¹⁰⁰ anlamındaki ayettir. Hucurât Suresi'nin bu ilgili ayetinde, birbiriyle savaşan veya çatışan grupların mü'min olma

⁹⁵ Fığlalı Ethem Ruhi, “Hariciler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) İstanbul-1997, c.16, s.172.

⁹⁶ En'âm, 6/57; Yûsuf, 13/40.

⁹⁷ Taberi, **Tefsiru't-Taberi**, thk: es-Sabuni Muhammed Ali ve Rıza Salih Ahmed, çev: Keskin Mehmet, **Taberi Tefsiri**, Ümit Yayıncılık, c.2. s. 566; Zemahşeri, **El-Keşşâf an Hakâ'iki Ğavamidi't-Tenzîl ve 'Uyuni'l-Ekâvi'l fi Vücuhi't-Te'-vil**, çev: Hatip Abdülaziz vd, **el-Keşşaf**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul-2017, c.2. s. 660.

⁹⁸ Zemahşeri, **El-Keşşâf an Hakâ'iki Ğavamidi't-Tenzîl ve 'Uyuni'l-Ekâvi'l fi Vücuhi't-Te'-vil**, çev: Hatip Abdülaziz vd. **el-Keşşaf**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul-2017, c.3, s.604.

⁹⁹ Taberi, a.g.e. thk: es-Sabuni Muhammed Ali ve RIZA Salih Ahmed, çev: KESKİN Mehmet, **Taberi Tefsiri**, Ümit Yayıncılık, c.3, s. 566; KUTUP Seyyid, **Fi Zilali'l-Kur'ân**, ter: İ. Hakkı ŞENGÜLER vd, Hikmet Yay. İstanbul-1970, c.8, s, 401-405.

¹⁰⁰ Hucurât, 49/10.

vasıflarını kaybetmedikleri¹⁰¹, nitekim devamındaki ayette Müslümanların kardeşlik özelliğine vurgu yapılmaktadır. İki Müslüman grup arasındaki anlaşmazlıkların, çarpışmaların olabileceği, olması şayet olursa –olabilme ihtimalinin doğal bir hadise olduğu¹⁰²- çözüm yöntemleri konusunda izlenecek yolun mahiyeti, Müslümanların arasından ıslah edici bir grubun olduğu belirtilmektedir¹⁰³. Ayrıca bu ayetin Evs ve Hazrec kabilelerine mensup olan bazı kimselerin silahlı olarak kavga etmeleri sonucu onların hakkında nazil olduğu¹⁰⁴, bununla birlikte mü'minlerin birbiriyle çarpışma veya mukatele durumlarında yapılması gerekenleri belirtmektedir¹⁰⁵.

Ayrıca, Haricilerin görüşlerini temellendirdikleri ayetlerden bazıları da şu şekilde ifade edilmiştir.

*“...Kim Allah'ın (c.c.) indirdiği ile hükmetmezse işte onlar Kâfirlerin ta kendileridir”*¹⁰⁶. Hariciler bu ayeti, her günah işleyen Allah'ın indirdiğinden başka bir şeyle hükmetmiş olacağından dolayısıyla da kâfir sayılacağı yorumunu yapmışlardır. Ayrıca bu ayetin manasına yakın olan birçok ayeti Allah'ın ifade buyurduğunu belirtmişlerdir.

*“...o gün bazı yüzler ağaracak, bazı yüzlerin kararacaktır. Yüzleri kararanlara şöyle denecektir: iman ettikten sonra inkâr mı ettiniz (kâfir mi oldunuz)? O halde inkar ettiğinizden dolayı tadın azabı!”*¹⁰⁷, buyurulmaktadır. Ahirette yaşanacak olan bir durumun ifade edilmesinin yanı sıra, iman ettikten sonra küfre düşenlerin durumundan bahsedilmektedir¹⁰⁸. Günahkâr olan kişiyi, yüzleri ağaranlardan saymak mümkün değildir. Ayetin lâfzındaki açık hükümden dolayı bahsedilen kişilerin, yüzleri ak yani günahsız kişilerden olmayacağı ve aslında günahlarından dolayı yüzleri kararanlardan olacakları “kâfir” şeklinde adlandırılmalarının vacip olduğunu iddia ederler.

¹⁰¹ İbn Kesir, **Tefsiru Kur'âni'l Azim**, çev: Karlığa Bekir ve Çetiner Bedrettin, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, İstanbul-1993, c.13, syf.7407-7409; Kutup, a.g.e. s. 497-500.

¹⁰² Mevdudi Ebu'l Al'â, **Tefhimu'l Kur'ân**, ter: Kayani Muhammed Han vd. **Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri**, İnsan Yayınları, İstanbul-1996, c.5, s. 440-448.

¹⁰³ Bursevi İsmail Hakkı, **Tefsiru Ruhul-Beyan**, ter: Öz Abdullah vd. **Ruhul-Beyan Tefsiri**, Damla Yay. İstanbul-1995, c.8, s. 201.

¹⁰⁴ Yazır Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Kitabevi, İstanbul-1971, c.6, s. 4462-4464.

¹⁰⁵ Bilmen Ömer Nasuhi, **Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, Akçağ Yay, Ankara-1991, c.7, s. 3451-3452.

¹⁰⁶ Mâide, 5/44.

¹⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/106.

¹⁰⁸ Bilmen Ömer Nasuhi, a.g.e. c.1, s. 432.

“...o gün birtakım yüzler ışıık saçar, güleçtir müjde almıştır. Bir takım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş, kapkara kesilmiştir. İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır¹⁰⁹” buyurulmaktadır.

“...fakat o zalimler, Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorlar”¹¹⁰. Bu ayet ile zulmün dinsizlik ve küfür olduğunu ifade etmişlerdir. Günah işleyen kimselerin ise zâlim olduklarından şüphe olmadığına göre, zâlimler de kâfirdirler. Bu ayette, Peygamberi ve Allah’ın ayetlerini açıkça inkâr edenlerin varlığına, bu kimselerin kâfir olduğuna vurgu yapılmaktadır. Hâlbuki tekfirle itham edilen Müslümanlar Hz. Peygamberi veya Allah’ın ayetlerini inkâr etmemektedirler. Dolayısıyla, bir ferman sahibinin fermanını reddedenler aynı zamanda fermanı veren kişinin hükmünü ve kişiyi reddediyorsa, Allah’ın ayetlerini ve onun mübeyyini olan Hz. Peygamberi inkâr ettiklerinde de Allah’ı inkâr etmiş olmaktadır¹¹¹.

“...kim bir mü’mini kasten öldürürse, cezası içinde ebedi kalacağı cehennemdir...”¹¹². Bilerek-kasten öldüren bir kimse ebedi cehenneme girecekse, anlaşılan bu kimse Müslüman olamaz. Bu ayet Haricilere göre, Cemel ve Sıffin’e katılıp burada savaşarak Müslümanların ölümüne sebep olanların akıbetleri hakkında hüküm vermek için delil kabul edilebilmektedir. Tefsirine bakıldığında, genel mana itibarıyla, katilin cehennemde ebedi kalması yerine uzun bir süre kalacağı anlamı çıkarılmıştır. Haddizatında bu ayetin iniş sebebine bakıldığında, Müslümanlardan Hişam isimli bir şahsın Neccaroğulları kabilesi içerisinde öldürülmesi üzerine indiği rivayet edilmektedir¹¹³. Burada öldürülme sebebinin önemli olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Ayrıca, kasıtlı öldürmenin şartları belirlenmiştir¹¹⁴.

Görüldüğü üzere bu deliller, ayetlerin lafızlarına yani lafzi manasına saplanmaktan öteye gidilemeden anlaşılmaya çalışılmıştır. Fakat ayetlerin çoğunun Mekke müşriklerinden bahsettiği belirtilmektedir¹¹⁵.

¹⁰⁹ Abese, 80/38-42.

¹¹⁰ En’âm, 6/33.

¹¹¹ Bilmen Ömer Nasuhi, Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri, Akçağ Yay, Ankara-1991, c.2, s. 876-877

¹¹² Nisâ, 4/93.

¹¹³ Bilmen Ömer Nasuhi, a.g.e. s. 645-646.

¹¹⁴ İbn Kesir, Tefsiru Kur’âni’l Azim, çev: Karlığa Bekir ve Çetiner Bedrettin, Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri, İstanbul-1993, c. 4, s.1792-1810.

¹¹⁵ Ebu Zehra Muhammed, **İslam’da Siyasi-İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, çev: Karakaya Hasan ve Aytekin Kerim, Hisar Yay. İstanbul-1983, s. 78-79.

1.2.2. Harici Zihniyetin Temel Görüşleri ve Uygulamaları

Burada özellikle Haricilerin zihniyetlerine temel teşkil eden tekfir, iman-amel ilişkisi, “Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy'i Ani'l-Münker” konularındaki görüşlerine yer verilmeye çalışılacaktır.

1.2.2.1. Tekfir ile İman-Amel İlişkisi Hakkındaki Görüşleri ve Uygulamaları

Haricilerin tekfir görüşlerinin, imanın tanımıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Haricilere göre iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdik, bu tasdik ve iman gereği olarak uzuvlarla amel etmektir. Bu tanımlamalarına göre insanların mü'min veya kâfir oldukları konusunda hüküm verebilmektedirler. Yani Haricilere göre, kişinin îtikâdî durumunu belirleyen kıstasın amel olduğu söylenebilir. Buna göre, Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen emir ve yasakları ihlal eden kimse küfre girmektedir. Aynı zamanda iman ile İslam'ı anlamdaş olarak algılamışlar, amel ile imanı birlikte değerlendirerek ameli iman bir cüz'ü kabul etmişlerdir ¹¹⁶. Ayrıca kendi görüşlerinin tek doğru olduklarını kabul ettiklerinden, görüşlerine uymayan kimseleri de tekfir etmişlerdir. Hz. Ali, Muaviye, Cemel Vakasında savaşımlar, Siffin'de savaşımlar ve tahkime razı olanları, büyük günah işlediklerinden dolayı tekfir etmişler ve iman vasfının onlardan çıktığını savunmuşlardır.

Haricilerin iman-amel ilişkisi konusundaki görüşlerine bakıldığında ilk olarak; yine iman tanımıyla başlanarak bu konudaki düşünce yapısı ve fikriyatı ortaya çıkmaktadır. Haricilere göre iman; Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de belirttiği ve Resûlüllâh'ın sünnetinde ifade buyurduğu inanılması gereken esasları kalp ile tasdik etmek, dil ile ikrar etmek ve bu ikisinin gerektirdiği şekilde de amel etmektir. Yani iman ile ameli bir bütün olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Hariciler, amel unsurunu imana dâhil ettiklerinden dolayı; dinin emirlerini yerine getirmeyen kimseler, inansalar da amel unsurunu ihlal ettiklerinden dolayı “Kâfir” kabul edilmektedirler. Çünkü Haricîlere göre iman ve İslam birbirinden ayrılamaz. Yani inanan bir kişi, Müslüman olabilmek için imanının yanında dinin gerekli olan ve yapılması emredilen uygulamalarını da yerine getirmek zorundadır. Dolayısıyla Mürtekb-i Kebire olarak kabul edilen kimseler yani büyük günah işleyen kimseler, Allah'ın hükmünün gereğini

¹¹⁶ Fırlah, “Hariciler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) İstanbul-1997, c16, s.173.

yerine getirmedikleri için iman dairesinden uzaklaşmıştır. İslam toplumunun da dışına çıkmış kabul edilirler ve ebedî olarak cehennemde kalacaklarına hükmedilir. Burada kişinin imanının olup olmadığını veya devam edip etmediğini belirleyenler kendileri olmuş olmaktadır.

Haricilerin Kur'an-ı Kerim'e bakış açılarıyla düşünceleri üzerinde düşünüldüğünde zıtlık kendisini göstermektedir. Çünkü Hariciler, bir kimsenin imanının olup olmadığı hakkında, Allah adına hüküm veriyorlar ve hem şirk koşmuş olmaktadır hem de kendileriyle çelişmektedirler. Şöyle ki; tahkim olayında hükmü Allah'a bırakmadığı için tahkime uyanları dinden çıkmış olarak kabul ederek insanların küfre girdiğini iddia etmeleriyle acaba kendileri, Müslüman olan kimselerin itikatlarıyla ilgili bir konuda beşer olarak nasıl hüküm koyabiliyorlar? Bir bakıma tahkime uyanlarla aynı davranışı sergilemiş olmaktadır.

Ayrıca kendilerinden olmayanları mü'min ve Müslüman olarak kabul etmediklerinden dolayı; Allah'ın emirlerini yerine getirmeyecekleri düşüncesinden hareketle bu kimseleri kâfir kabul etmişler ve onların öldürülmesinde dinen bir problem görmemişlerdir¹¹⁷. Bunun yanında, amel işleme yönünden Hariciler, kendilerine uymayanların da iman dairesinde olmadıklarını ifade etmişlerdir. Çünkü Allah'ın hükmüne sadece kendilerinin uyduklarını ve bundan dolayı da gerçek mü'minler olarak kendilerini kabul etmişler¹¹⁸.

Büyük günah konusunda İmam-ı Azam Ebu Hanife; *"kişi eğer ki helal olana haram, haram olana da helal hükmünü vermemişse küfre düşmemiştir."* demektedir. Yani kişi iman dairesinden çıkmaz, mü'min olma özelliği devam eder. Ebu Hanife'nin iman dairesinden çıkmayı, şirk ve açıkça inkâr (küfür) şartına bağladığı görülmektedir¹¹⁹. Ebu Hanife, Allah'ın emrini yerine getirmeyi günah işleyen kimsenin durumunu *"Yunus'u da an. Hani o öfkelenerek çıkıp gitmiş, kendisini tazyik etmeyeceğimizi sanmıştı. Karanlıklar içinde niyaz ederek, 'senden başka ilah yoktur, seni tenzih ederim, ben zalimlerden oldum' dedi."*, *"Ey babamız, bizim için günahlarımızın bağışlanmasını dile. Muhakkak ki biz suçluyuz, dediler"*¹²⁰ gibi

¹¹⁷ Şehristani, **El-Milel ve'n-Nihal**, çev: Öz Mustafa, **Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi**, Litera Yay. İstanbul-2011, s. 109; Öz Mustafa, **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepler Tarihi**, Ensar Neşriyat, İstanbul-2012, s.93-94; Bulut, **İslam Mezhepler Tarihi**, s. 164.

¹¹⁸ El-Bağdadi Abdülkahir, **El-Fark Beyne'l-Firak**, Çev: Fırlıklı Ethem Ruhi, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, T.D.V. yay. Ankara-2017, s. 64.

¹¹⁹ Öz Mustafa, **İmam-ı Azam'ın Beş Eseri**, İFAV yay. İstanbul-2013, s. 48-49.

¹²⁰ Enbiyâ, 21/87; Yûsuf, 12/97.

ayetlerden örnekler vererek açıklamış ve bu kimsenin iman dairesinde olduğunu belirtmiştir¹²¹.

Delil olarak gösterilen ayetlerde Allah, günah veya suçlu kavramlarını kullanırken kâfir kavramını/ibaresini kullanmamıştır. Dolayısıyla bu durumda olan yani iman etmiş fakat büyük olsun küçük olsun günah işleyen kimsenin iman dairesinden çıkmadığı kabul edilmektedir. Yine Hucurât Suresi 49/9. ayetinde “*Eğer mü'min'lerden iki grup savaşırsa/vuruşursa aralarınız düzeltin*” ayetinde de savaşanlar hakkında Allah, kâfir terimini kullanmamış mü'min terimini kullanmıştır. Ayrıca “*Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile tevbe edin/Allah'a dönün!*”¹²² ayetinde de yine günah işleyen kimseler için kâfir ifadesi kullanılmamıştır. Konuyla ilgili yine Kur'ân-ı Kerîm'de “*...iman edip salih amel işleyenler/ iman edenler ve salih amel işleyenler...*” ifadelerine oldukça fazla yer verilmiştir¹²³.

Bu ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla ve Arapça dil kuralları incelendiğinde, iman edenlerle salih amelleri işleyenler ayrı ayrı zikredilmiş, matuf ile matufun aleyh, anlam ve görevleri itibarıyla farklı şeyleri bildirdiğinden, amel imanın bir parçası olmadığı ve ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğine dair açık bir belirti vardır. Dolayısıyla bu terimsel kullanımlar, Haricilerin inanan kimselerden günah işleyenlerin/savaşanların iman dairesinden çıkmış olduğu görüşünün de çok isabetli olmadığını ortaya koymaktadır.

Konuya imanın tanımı açısından yaklaşılsa, Hanefi ulemasına göre iman; kalp ile tasdik dil ile ikrardır. Dolayısıyla amel, iman tanımının içinde bulunmadığından birlikte değerlendirilmemektedir. Yani amel imandan bir cüz olarak görülmemektedir. Bu konuda Ehl-i Sünnet alimlerinin görüşleriyle Haricilerin görüşleri arasında amel noktasında farklılık mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır¹²⁴.

1.2.2.3. Emr-i Bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i Ani'l-Münker Görüşleri ve

Uygulamaları

İyiliği emir/tavsiye edip kötülükten alıkoyma/nehyetme görüşlerinin de yine iman-amel ilişkisi bağlamında ve imamet ilişkisi bağlamında değerlendirildiği görülmektedir. İyilik özelliğine sahip olan kişinin iman etmiş olması ve Haricilerin

¹²¹ Öz, a.g.e. s. 49.

¹²² Tahrim, 66/8.

¹²³ Asr, 103/3; Bakara, 2/25, 62, 82, 277; Nisâ, 4/57, 122; Hüd, 11/11, 23 vd.

¹²⁴ Ebu Hanife (v.767), Pezdevi (v.1089), Serahsi (v.1097).

belirlediği davranış modeline göre amel etmesi gerekmektedir. Aksi halde yine iman dairesinden çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Abdullah b. Habbab b. Eret'in, haricilerin sorduğu soruya verdiği cevabı doğru bulunmayarak ailesiyle birlikte katledilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

1.2.2.4. Düşünsel Şiddetten Eylemsel Şiddete Geçiş

İlk olarak akla gelen örnek uygulamaları, Cemel Olayı'na katılanları ve savaşanları, Hz. Ali, Muaviye ve bu ikisinin taraftarlarını iman-amel konusunda tekfir eden görüşleri gelmektedir. Hariciler, Cemel Olayı'na katılarak savaşanları, Hz. Ali ile Muaviye'yi ve taraftarlarını, Sıffin Savaşı'na katılarak savaşanları, tahkime razı olanları îtikâdî açıdan tekfir etmişlerdir¹²⁵.

Muhalliflerine karşı uygulamalarını anlayabilmek için, basit ve kaynaklarda çok bahsi geçen Abdullah b. Habbab b. Eret'e ve eşine yapılan muamele ile Hristiyanlık dinine mensup bir kimseye hurma ağacının bedelinin ödenmesi örnek olarak belirtilebilir. Rivayete göre Haricilerden bir grup Abdullah b. Habbab b. Eret'e Hz. Ali'nin tahkime gitmesiyle ilgili görüşünü sorarlar ve aldıkları cevap grup üyelerini tatmin etmediği, daha doğrusu harici zihniyetin istediği cevap olmadığından dolayı mezkûr şahıs ve ailesi öldürülür. Aynı zihniyet Hristiyan bir kimseye bedelini ödmeden o kişinin hurma ağacından meyvesini yemek istemiyor. Bir tarafta takva ve ihlas ile Kur'an'î bir hayat isteği diğer tarafta ise aşırılık, katılık, davette taşkınlık, insanları kendi görüşlerine zorbalıkla ve baskıyla kabul ettirmeye çalışmak... Bu çelişkinin sebebi şöyle ifade edilmektedir: *"...haricilerin çoğunluğunun bedevi, pek azının şehirli Araplardan olması ve çöllerdeki sıcak ve zor hayat şartlarıyla yaşamaları bir sebep olabilir. Bu maddi imkânların kısıtlı olması Haricileri katı davranmaya sevk etmiş olabilir. Mevcut ekonomik, sosyal ve coğrafi şartlar onların psikolojik durumlarını da etkilemiş olabilir. Düşünceleri yüzeysel, ufukları dar ve ilimden de uzak idiler. Çünkü İslam, kalplerine girmiş olsa da düşüncelerine giremediği ortadadır. Bundan dolayıdır ki, düşüncelerin dar kalıpta olması mutaassıp olmalarına; çölde yaşamaları taşkın ve atılgan olmalarına; daha önce nimet açısından bolluk içinde olmamaları zahit bir topluluk olmalarına sebep olmuş olabilir. Bu sebepten nefislerini terbiye edemedikleri anlaşılmaktadır. Hâlbuki insan nefsinin iman terbiye eder ve*

¹²⁵ Bulut, "Dini Şiddetin Fikri Arka Planı", s. 49,50.

vicdanını sağlam bir iman-itikat yönlendirirse, bu gibi kişiler şehvetten, hayat lezzetlerinden yüz çevirir, bütünüyle ahiretin nimetlerine yönelir. Çöl şartlarında yaşamaları, onları sertliğe, şiddete ve kabalığa itmiş olsa gerektir. Çünkü nefis, alıştığı şeyin bir yansımasıdır. Sosyal, coğrafi ve ekonomik olarak daha müreffeh bir ortamda yaşasalar onların sertliği de hafifleyecek-yumuşayacak, katılıkları da şiddetleri de azalırdı¹²⁶”.

¹²⁶ Ebu Zehra, İslam’da Siyasi-İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi, çev: Hasan KARAKAYA-Kerim AYTEKİN, s.74-75.

İKİNCİ BÖLÜM

2.GÜNÜMÜZDE HARİCİ ZİHNİYETİNİ SÜRDÜREN AKIMLAR/OLUŞUMLAR VE ANALİZLERİ (İTİKAT VE İMAN-AMEL YAKLAŞIMLARI)

2.1. Harici Zihniyetin Temsil Edildiği Oluşumlar

Harici zihniyetin günümüzde, Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen hükümleri tek hakim kılmak ve bütün dünyada –özellikle İslam coğrafyasında- Kur'ân-ı Kerim'in ve Sünnet'in hükümlerinin uygulanmasını sağlamaya çalışmak açısından taraftar bulup, radikal dini gruplarda kendisini gösterdiği söylenebilir.

Bu örgütler ve oluşumlar, itikâdî anlayışları, iman-amel ilişkisine dair bakış açıları, ortaya çıkışları, özellikleri, amaçları, fetva ve uygulamaları, cihat anlayışları, eylemleri açılarından ifade edilmeye çalışılacaktır.

2.1.1. Güncel Selefilik

2.1.1.1. Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Günümüzdeki Selefi anlayış veya oluşumu tarihsel olarak incelendiğinde, Hicrî ikinci ve üçüncü asırlara kadar kökenlerinin uzandığı görülmektedir. Ehlü'l-Eser, Ehlü'l-Hadis, Ashabu'l-Hadis isimleriyle de tarihte ifade edilmektedirler. Genel bir Selefilik tanımı Hz. Peygamberin ashabını ve tabiin neslini ifade etmektedir. Hz. Peygamberden gelen rivayetten¹²⁷ dolayı adı geçen halkalardaki insanların görüş ve uygulamalarına İslam medeniyetinde önem verilmekte ve saygı gösterilmektedir. Dolayısıyla Selefiyye olarak adlandırılan düşünce tarzının tarihsel bir tanımı yapılacak olursa; *“İslam'ı anlama, yorumlama ve yaşama konusunda İslam'ın ilk üç neslini model olarak kabul eden ve bu modeli tarihin değil de dinin bir parçası haline getiren ve onun korunması uğrunda mücadele eden gelenekçi, muhafazakâr bir düşünce ve*

¹²⁷ Buhari, **Fedailu'l-Ashab**,1; Müslim, **Fezailu's-Sahabe**, 211-212; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**,V,350. Selefilik, ilk üç neslin İslami yaşantısı örnek alınarak oluşan bir doktrindir ve modeldir. Nitekim Hz. Peygamber, ümmetin en hayırlılarını sıralarken ilk üç nesli belirtmiştir. Selefilerin bu ilk üç nesli model olarak seçmesinin en önemli sebebi Hz. Peygamberin haklarında ifade buyurduğu söylenen rivayettir.

zihniyettir”. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere Selefilğin bir yaklaşım tarzı, metod ve takip tarzı olduğu ifade edilebilir¹²⁸.

Başka bir tanımda ise, tarihsel başlayıp güncelde tamamlanarak ve etki alanı da eklenerek; “*Ahmed b. Hanbel’in fikirlerinden neşet eden, 12. ve 13. yüzyıllarda İbn Teymiyye ve İbn Kayyim gibi isimlerin etkisiyle sistemleşen; 18. Yüzyılda Arap yarımadasında İbn Abdilvehhâb’ın öğretileri ve Suûd ailesinin siyasi desteğiyle modern formunu alan; buna göre siyaseti ve siyasal muhalefeti reddedip ana kaynaklar ekseninde ilim, irşad ve davet faaliyetlerine yoğunlaşarak yüzyıllar içinde dinin aslından uzaklaştığı, bid’at ve hurafelere boğulmuş olduğu iddia edilen Müslümanları, saf İslam ile tanıştırmayı amaçlayan, bu gaye için gerektiğinde şiddete başvurmayı gerekli gören bir düşünce sistemi anlaşılmalıdır*” şeklinde ifade edilmektedir¹²⁹. Farklı bir tanıma göre Selefi düşünce; “*Sahabe ve tabiin neslinin ortaya koyduğu görüşlere bağlı olan ve bu görüşlere bağlı olunmasını öne süren zihniyet yapısıdır*”¹³⁰.

Her ne kadar Selefilik, farklı şekillerde ortaya çıksa da temel anlayışına bakıldığında, Müslümanları, Peygamber döneminde yaşamış olan ilk Müslümanların saf dini anlayışına ve yaşamına götürme çabasını içinde barındıran ve bu amaç için çalışılan düşüncedir. Bu söylemin genel olarak Müslüman toplumda meydana gelen bozulmalar neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu amaç da, zamanın şartlarıyla şekillenmektedir¹³¹.

Sistematik açıdan bakıldığında Selefilğin, Ahmed b. Hanbel’in öğretileri ve görüşlerinin, İbn Teymiyye dönemi ile birlikte “*sistematik bir nazariye*” haline geldiği görülmektedir. Çünkü İbn Teymiyye’nin, Selefi bakış açısını diğer ilimlere alternatif bir seviyeye yükselttiği görülmektedir.

İbn Teymiyye’nin, Selefilği bu aşamaya getirdiği döneme bakıldığında, haçlı seferleri ve Moğol istilasının önemli bir yer işgal ettiği, Kur’an ve Sünnet merkezli bir duruş görülür. İbn Teymiyye Selefilği, sadece kendi dönemiyle sınırlı kalmamış, ilerleyen dönemde “*Vehhabilik*” ismiyle anılacak olan akımın temelini de oluşturacaktır. “*Dini ve siyasi bir akım olarak Selefilğe*” ise, Muhammed b. Abdülvehhab ile Selefilğin artık yeni, daha katı ve siyasi-dini bir şekle büründüğü

¹²⁸ Koca Ferhat, **İslam Düşüncesinde Selefilik: Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları**, Ankara Okulu Yay, Ankara-2018, s. 11,12.

¹²⁹ Çaylak Adem vd, **İslam Siyasi Düşünceler Tarihi**, Savaş yay. Ankara-2018, s. 235-236.

¹³⁰ Koca, a.g.e, s. 11.

¹³¹ Yıldırım Ergün, **Cihad ve İsyan: Selefilik, Vehhabilik, Cihadilik**, Timaş Yayınları, İstanbul-2019, s. 161-165.

görülmektedir. Siyasi-dini şekle bürünmesi, Muhammed b. Suûd ile Muhammed b. Abdülvehhab'ın aralarında yaptıkları anlaşmayla fiiliyata yansımıştır. Siyasi yönü Suûd ailesine, dini yönü ise Abdülvehhab ve nesline geçmiştir. Suûd'un, siyasetini güçlendirmek, Abdülvehhab'ın ise düşüncelerini daha geniş kitlelere yayma amacı güttüğü anlaşılmaktadır.

Diğer önemli bir evre olan “*Radikal ve savaştı yapı olarak Selefilik*” ise, Afganistan-Rus savaşı sonrasında Afganistan'dan Pakistan'a göç eden küçük çocukların eğitimiyle ilk önce sosyal bir olgu ve militarist alt yapı olarak ortaya çıkıp devamında çeşitli isimlerdeki oluşumlarla kendini gösteren yapılar vücut bulmuştur. Özellikle Afganistan'da kendini gösteren bu yapı zamanla Taliban ismini almış, yakın çeyrek asırda ortaya çıkan ve küresel çapta eylem yapan El-Kaide ile işbirliği yaparak Selefi düşüncenin savaştı/cihatçı yönünü ortaya koymuşlardır. Yeni oluşan bu düşünce akımıyla ortaya çıkan cihatçı eğilimler, Müslüman coğrafyada ve dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı isimlerde fakat benzer amaçlarla hareket eden birçok radikal dini örgütün vücut bulmasına sebep olmuştur. Asıl Selefi düşünceden ve dinin aslından uzaklaştıklarından dolayı kendileri için “*radikal*” ifadesi kullanılmıştır.

Bu örgütlerin, dini algılama biçimlerinin şekli olduğu görülmektedir. İslam savaş hukukuna aykırı hareket ettikleri değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra İslam'ın ahlak alanını dikkate almadıkları, eylem yaptıkları bölgelerde ve eylemlerinden anlaşılmaktadır. Söylemleri tektirci ve terör yanlısı olarak kendini göstermektedir. Onların bu eylem, söylem ve uygulamaları Selefin öncekilerinde de sonrakilerinde de görülmemektedir. Her ne kadar selefi ideolojiyi savunsalar dahi eylemleriyle söylemleri çelişmektedir.

Günümüzde radikal örgütlerin Selefi görüşe/ideolojiye atıflarda bulunarak bu düşünce sistemine yöneldikleri görülmektedir. Selefi düşünceye yönelmenin hem nesnel hem de öznel sebepleri olduğu görülmektedir. Diktatör rejimlerin yönetimindeki zulümlere bağlı olarak ortaya çıkan yozlaşmış siyasi çevre; İslam ülkelerine yapılan işgaller, bu ülkelerdeki istikrarsızlık; mezhebi şiddet olgusu; İslami topluma yapılan baskı ve orantısız/aşağılayıcı güç kullanımı; İslam ülkelerindeki adaletsizlikler; yabancı istihbarat birimlerinin İslam'ı terör yanlısı bir din olarak empoze etmeye çalışmaları; İslam ülkelerine yapılan çifte standart uygulamaları; barışçıl İslami devrim hareketlerinin önlenmeye ve bastırılmaya çalışılması nesnel sebepler olarak

gösterilmektedir. Şiddet yanlısı İslami söylemler; nefret ve aşırılık tutumları; ötekileştirme söylemleri ve çabaları; cihat konusundaki yanlış anlamalar sonucu yapılan yanlış değerlendirmeler ve eski uygulamalara geri dönülmesi; özellikle Selefilğin yaygın olarak görüldüğü ülkelerde adalet, özgürlük, ilerlemeyi sağlayacak olan etkili bir yönetimin olmayışı, ılımlı İslami hareketlerin yeterli çabayı gösteremeyişi ve güçlü bir plana sahip olamaması öznel sebeplerden bazıları olarak ifade edilebilir¹³².

Selefi düşünce şeklinin üç temeli olduğu iddia edilmektedir.

1- Her şeyi Kur'an ve Sünnet'e indirgemek. Kur'an ve Sünnet'te olanla yetinip, bu ikisi haricindeki her şeyi bidat veya batıl olarak algılamaktır. Akıl ile yapılan yorumlar reddedilir.

2- Gelenekte olmayan her şeyin kötü olduğunu kabul etmek. Selefi gelenekte bulunmayan ve sonradan ortaya atılan/çıkarılan her şey kötü ve yanlış olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bunlar bidat olarak nitelendirilir.

3- Dinde akli kullanmanın ve akla uygun hüküm vermenin batıl olduğunu bilmek¹³³. Aklın kullanılması, akılla yapılan te'vil devre dışı bırakılmıştır. Çünkü aklın yanılma ve hata yapma olasılığının yüksek olduğu düşünülür.

Bu üç özelliği sayılan zihniyet, yaşanan problemlerin çözümünün Hz. Peygamber dönemi ve sonraki iki dönemdeki Müslümanların yaşantısına geri dönüşle mümkün olacağını savunmaktadırlar. Bununla birlikte, bu zihniyet sahiplerinin lafzi manaya öncelediği, akılcılıkla mücadele eden özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır¹³⁴. Akılcılığa karşı olmaları aynı zamanda yeni karşılaşılan problemlerin çözümünü de zorlaştırmış hatta yeni dini oluşumların da aynı mantelitemi devam ettirmesiyle yeni problemler ortaya çıkmaktadır.

Akılcılığın arka plana itildiği, şekli ve lafızcı bir anlayışın hakim olduğu dönemlerde baskıcı din anlayışı da kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu durum ise toplum nazarında dergah, cemaat vb. yeni oluşumların ortaya çıkarak yeni bir takım örgütlenmelerin oluşmasını sağlamıştır¹³⁵.

¹³² Koca, a.g.e, s. 16-23, 82-83.

¹³³ Akbulut Ahmet, "Selefilğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri", **Tarihte ve Günümüzde Selefilik**, 19.

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı-2013, İslami Araştırmalar Vakfı (İSAV), s. 115.

¹³⁴ Kutlu Sönmez, **Güncel Dini-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar**, Fecr Yayınları, Ankara-2017, s.142-144.

¹³⁵ Kutlu, a.g.e. s.144-148.

2.1.1.2.Görüşleri

Bu oluşumun ilk görüşüne iman tanımını ve iman-amel ilişkisiyle başlamak yerinde olacaktır. Selefi düşüncenin ilki kabul edilen Ahmed b. Hanbel'e göre iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel etmektir. Bu görüşe bağlı olarak, namazını kasten terk eden kişi küfre düşer. Görülüyor ki, bu iman anlayışları, bu görüşü savunanları tekfirci bir anlayışa götürmektedir¹³⁶.

İlk Seleflerin Ahmed b. Hanbel'in anlayışını kendilerine temel görüş aldıkları ve kendilerini gösterdikleri, daha sonra İbn Teymiyye ile ve 18.yy'da ise Muhammed b. Abdülvehhab ile tekrar yeni bir şekle büründüğü anlaşılmaktadır. Bu üç neslin modelliğinden ayrılanların sapmış ve yozlaşmış olduklarını ifade etmektedirler. Nakli ve nakilciliği esas alan, temel bilgi kaynağı olarak nassları kabul eden bir anlayış, te'vile şiddetle karşıdrlar. Çünkü te'vil ile gerçek anlamın dışına çıkıldığı savunulur.

Bidat ve hurafelerle mücadeleyi amaçlarından biri kabul eden bu anlayış, bidat-i hasene ve bidat-i seyyie ayrımına da karşı çıkmaktadır. Çünkü ilk üç neslin Kur'an-ı Kerim'deki hükümlerle Sünnet'teki hükümleri anlaması ve yaşaması, bid'at ve hurafelerden berîdir.

Selefilige göre; itikat ve amellerle ilgili konular Kur'an-ı Kerim'de ve açıklayıcısı, hayata yansması olan Sünnet'te belirtilmiştir. İnsanların bu iki kaynaktan hükümleri açık bir şekilde öğrenebileceği belirtilmiştir. Yorumu gerek yoktur. Esas olan budur. Akıl ise sadece anlama ve yaşama noktasında araçtır. Sadece akılla bu konular anlaşılamaz.

Günümüz Selefiligi İbn Teymiyye'nin görüşlerine çok fazla itibar göstermektedir. İbn Teymiyye dönemi, savaşların, istilaların ve sıkıntıların İslam toplumu içine girdiği bir dönemdir. Bir taraftan haçlı seferleri diğer taraftan Moğol istilas, siyasi-sosyal ve dini olarak zor bir döneme sebep olmuştur. Bu sıkıntı ve problemleri gören İbn Teymiyye, problemlerin kaynağı olarak gördüğü savaşıardan dolayı cihat fetvası vererek kendisi de fiili olarak bu cihada katılır. Diğer yandan da ilmi olarak risaleler, tebliğler kaleme alarak topluma yön ve bilinç vermeye çalışır. Ayrıca kelâmî tartışmaların, tasavvufi oluşumların İslam'a zarar verdiğini düşüncesine ortaya koyarak, kurtuluşun birlik içerisinde, İslam'ın ilk kaynaklarına bağlanmakta ve ilk dönem yaşantısında olduğunu savunmuştur. Bunun yanında, ilk dönem tasavvufi yaşantı

¹³⁶ KOCA, a.g.e, s. 33.

mensuplarının samimi olduklarını, zamanla bu samimiyetten uzaklaştığı, bid'at ve hurafelerin oluştuğunu, bundan dolayı da kelâm ve tasavvuf eleştirisinde bulunur.

İbn Teymiyye'nin İslam'daki sadeliğe ve zâhirî bakış açısına dönülmesini istemektedir. Bunu istemesinin sebebi, yaşadığı dönem içerisindeki sübjektivizm/öznelliklik. İlk İslami yaşantıya dönülerek ümmet bilincine dayalı bir toplumun şeriatla oluşturulabileceğini savunur. Öznellikten, nesnel olan şer'i siyaset sayesinde kurtuluşa ulaşılacağına inanmaktadır. Çünkü şeriat herkese eşit noktadan bakar ve muamele eder. Bunun yanında şeriatın, Moğol saldırıları sonucunda uygulanmadığını gördüğünden cihat fikrini de savunur. Çünkü toplumsal bir cihatla ümmet yeniden özgürleşebilecektir. Dış baskı ve saldırılardan korunabilirdi. Burada cihadın savunma amaçlı olduğuna dikkat edilmelidir. Yapılacak olan cihat, hem haclı olan kâfirlere hem de Moğollara karşıdır. Bu görüşte dikkat çeken, günümüzde selefi anlayışa tabi olduklarını iddia eden mevcut radikal örgütlerin Müslümanlara karşı katı bir tutum içerisinde olması hatta gerekli gördüklerinde onlara karşı cihat adı altında savaş ilan etmelerinin tarihi zemini oluşturulmasıdır. Çünkü; Moğolların da Müslüman olması ve İbn Teymiyye'nin onlara karşı cihat fetvası, günümüzdeki radikal dini örgütlerin Müslümanlara yaptığı saldırılarda referans olarak kullanılabilir. Fakat İbn Teymiyye'nin cihat çağrısı ümmetin bölünmesini engellemeye, Müslümanların çoğunluğuna zulüm yapılmasına ve kâfirlere karşı koymaya yöneliktir. Vehhâbîler ise, İbn Teymiyye'nin fikir ve uygulamalarını kendi savaştal amaçlarına göre yeniden yorumlayarak, kendileri için Selefi bir zemin oluşturmaya çalışmaktadırlar. Halbuki bu yorumların aşırı olduğu görülmektedir.

*Güncel Selefilik*in, sûfilik bid'at ve hurafelerle ilişkilendirdiği, ritüellerini ağır şekilde eleştirdiği reddiyeci tarafı olmakla birlikte, diğer taraftan uzlaşmacı özelliğe sahip *Sufi Selefilik* olarak ifade edilebilecek yönünün olduğu söylenebilir. Örneğin; Hindistan Selefilik temsilcisi Şah Veliyyullah, Sufilikle Selefiyyeyi sentezlemeye çalışmıştır. Sufilik sayesinde İslam'ın ilk dönem uygulamalarını da kullanarak yeni bir ahlaki oluşum kurma çabası içindedir. İmam Rabbani ve Dihlevî bu düşünceye örnek olarak gösterilebilir. Onların öğretileriyle Selefi bazı uygulamalar, Nakşibendilik tarikatı içerisinde varlığını sürdürmüştür. Bu minvalde bidatlerle mücadele edilerek İslami düşünce yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Nakşi müceddidiye olarak isimlendirilen Sûfî Selefi görüş sahipleri sayesinde, Selefi akım hem devam etmekte

hem yeni yorumlara sahip olmakta hem de dogmatizme düşmeden tasavvuf ile Selefilik arasındaki ilişkiyi kurabilmektedirler. Her ne kadar bazı sûfîler ezanın hoparlörden okunmasını, salâyı, minare ışığı yakmayı bid'at ve büyük günah olarak görse de ağırlıklı görüş sahipleri bu konuda, zamanın şartlarını göz önünde bulundurarak daha ılımlı bir bakış açısıyla hareket etmektedirler.

Tüm bunların yanında Muhammed Hamîdullah, Seyyid Kutup ve Mevdûdî'yi tekfirle suçlayan *Tekfirci Sûfî Selefiler*'in varlığından da bahsedilmektedir. Ayrıca, *Entelektüel Selefilik* ismiyle de ifade edilebilecek bir oluşumdur. Muhammed İkbal, M. Akif Ersoy, Muhammed Abduh bu akımın öncüleri olarak ifade edilmektedir. Bu düşünce sahipleri, zamanın gereklerini ve şartlarını da göz önünde tutarak asr-ı saadet dönemi İslam modelini yaşatmayı savunmaktadırlar. Modernizm'in ortaya çıkardığı sapık fikirlere karşı mücadele metodlu yeni fikirler ortaya atılmasının yollarını aramışlar ve açmışlardır.

İkbal, öz İslami düşüncüyü ve yaşayışı, akıl ve sufizmle yeniden birleştirerek özlenen İslami yaşantıyı yeniden ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bu bakımdan Muhammed İkbal'in, cihatçı bir Selefi olamayacağı belirtilmektedir. Mehmet Akif ise *"Asımın nesli" -iman, irfan, fazilet ve bilgi ile kendini donatan; İslami kimlik ve karakter sahibi, dinine, vatanına ve milletine sahip çıkmayı, mukaddesatını daha ileri seviyeye taşımayı prensip edinmiş bir nesil-* hedefiyle toplumu yönlendirmeye çalışmaktadır. Nitekim bazı katı görüşlü ve Selefi olduğunu iddia edenlerin bid'at olarak kabul ettiği bilimsel yeniliklere karşı koymamış hatta tam aksine bilimle ilgilenmeyi, bilimsel çalışmalar yapmayı teşvik etmiştir¹³⁷.

İsmi geçen öncülerin mensup olduğu *İttihad-ı İslam Selefiligi*, hem ümmet bilincini oluşturmak ve korumak, hem de olduğu zamandaki İslam toplumunun parçalanmışlığını ortadan kaldırmak, işgalden kurtarmak ve geri kalmışlıktan kurtulmak hem siyasal birliği sağlayarak yeniden İslami bir dirilişi oluşturmaya çalışmaktadır. Bir bakıma ıslahatçı bir Selefi akım olarak ifade edilebilir.

Muhammed Abduh'un amacına bakıldığında, hem taklitten kurtulmak hem de İslam'ı en doğru şekilde ilk kaynaklardan yani Kur'an-ı Kerim'den ve Sünnet'ten faydalananarak yaşamaya ve yaşanmasına çalışmaktadır. Bunu yaparken akıl ve içtihat metodunu benimser. Muhammed Abduh, akıl ile nakli birlikte kullanmaya gayret

¹³⁷ Yıldırım, a.g.e, s.179.

göstermiştir. Yani hem Kur'an-ı Kerim'e ve Sünnet'e müracaatı hem de içtihadı savunur. Temel sorunlardan bir tanesi olan eğitimin de ıslah edilerek yeniden düzenlenmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır¹³⁸.

Cemaleddin Efgânî ise; meseleye daha fikirsel, siyasi ve özgürleşme çabası açısından bakarak, sömürgeye karşı koyma fikri ve mücadelesiyle ön plana çıkmaktadır. Ümmetteki parçalanma ve sömürgeye uğramadan çıkış yolunun İslam siyaset birliğinde olduğunu iddia eder. Efgani, hem cihat ile sömürgeci ülkelerle mücadele etmeyi hem de fikirsel bağlamda düşünceleriyle siyasi birliğin sağlanmasını hedeflemektedir. Bu birlik için öncelikle yapılması gereken mezhebi çatışmaların bir tarafa bırakılmalıdır. Bunun yolu da İslami yaşantının ilk dönemlerinin örnek alınmasıdır. Zikredilen bu düşüncelerin yanında Muhammed Abduh ve Cemaleddin Efgani'nin ümmetin kurtuluşu için bulunduğu ortak noktalardan bir tanesinin cihat ve içtihat olduğu belirtilmektedir. Abduh, Efgânî ve Reşit Rıza, batıyı sömürge faaliyetlerinden dolayı tehdit olarak görmekteyken aynı zamanda modern bilimden faydalanmak için de batıyı model almak gerektiğini savunurlar¹³⁹.

Genel olarak İttihâd-ı İslam öncüleri Kelam ilmiyle ilişki kurmuş ve bu ilmi kabul etmişlerdir. Diğer Selefi oluşumların birçoğu Kelam ilmini dışlayıcı ve reddiyeci bir bakış açısıyla karşılamışlardır.

Günümüz radikal İslami oluşumların ideolojik olarak referans aldıkları *Vehhâbî Selefilîği* ve *Cihatçı Selefilik* anlayışı da mevcuttur. İslami radikal yapıların temelinin, Selefi-Vehhabi/Vehhabi Selefilik ve Cihatçı Selefilik anlayışına dayandığı ifade edilir. Bu iki Selefilîğin temeli Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiye ve zincirin son halkası olarak Muhammed b. Abdülvehhâb'a dayandırılmaktadır. Aslında zincirin son halkası olan Muhammed b. Abdilvehhâb, Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye'nin görüşlerini, içinde bulunduğu şartlara göre şekillendirmiş ve yeni bir görüş olarak bu anlayışı ortaya atmıştır. Temel aldıkları ilkeler, tevhit, şeriat, eğitim, davadır. Muhammed b. Abdülvehhâb'a göre Müslümanlar, İslam toplumunun altın çağı olarak nitelenen asr-ı saadetten bu zamana kadar geri kalmışlık, cahillik içerisinde, İslami şuurdan uzak bir hayat yaşamaktadır ve bu durumdan çıkmanızı yolu Kur'an ve Sünnet merkezli tevhit inancıdır. Bu hedefe ulaşabilmek için, bid'at ve hurafelerden kurtulmak gerekir.

¹³⁸ Yıldırım, a.g.e, s. 180-181.

¹³⁹ Yıldırım, a.g.e, s. 181-183.

Vehhâbî Selefilîği'nin dört ana özelliği olduğu ve klasik selefilikten bu özellikleri açısından farklı olduğu söylenmektedir¹⁴⁰:

İlk olarak; Ehl-i Hadis, İslam içerisinde bir iç tenkit yaparken Vehhabi Selefilîği reddiye/tekfir hareketini benimsemiş ve ideolojisini bu cihetten sürdürmüştür. Bundan dolayı yapıcı değil yıkıcıdır.

İkinci olarak; Klasik Selefilik, İslam düşüncesi içerisinde Vehhabi Selefilîğe göre Ehl-i Sünnet olarak olarak isimlendirilen ve orta bir yol olarak ifade edilen bir mecrada varlığını sürdürürken Selefi Vehhabilik ise, Haricilik ile Selefilîği birleştirmiş ve yeni bir mezhep olarak kendisini ifade etmiştir.

Üçüncü olarak; Selefi Vehhabilik, haricilikle kaynaşmasından Harici Selefilîği denilebilecek yapı ortaya çıkmış ve bu yapıdan da Cihadi Selefilîğin meydana geldiği iddia edilmektedir. Ortaya çıkan bu yeni oluşumdan ise, benzer ve şiddet temayülü olan El-Kaide, İşid, Boko Haram gibi birçok yeni radikal dini yapı meydana gelmiştir.

Dördüncü olarak; Klasik Selefilik, İslam dışı ideolojilere karşı koyarken Vehhabi Selefilik düşüncesi ise, batı karşıtlığının yanında şartlara göre İslam toplumunu hedef alarak, cihadı Müslüman toplumlara yönlendirdikleri de görülmektedir. Bunun yanında Kur'an'a yaklaşımlarında olduğu gibi hadisleri de lafızcı bir bakış açısıyla anlamaya ve uygulamaya tabi tutarlar. Hadislerin vürûd sebebi gibi yönlerini düşünmezler, göz ardı ederler. Ayrıca "Tasavvufi Selefilîğe" de düşmanca tavır aldıkları söylenirse yanlış olmaz. En doğru İslam inancının, kendi uygulamalarında olduğunu savunarak özellikle Şiiliği reddederler. Günümüzde bu durum biraz da dini-siyasi bir durumdur. Tekfirci ve reddiyeci bakış açılarından dolayı eylemleri ve fikirleri de yıkıcılığa meyillidir.

Vehhabi Selefilik düşüncesinden neşet eden Cihadi Selefilik'te, Kur'an'ı bir yaşam için cihat yapılması gerektiği ve ancak bunun cihatla sağlanabileceği düşüncesi mevcuttur. Bu yaklaşımın orjininde örgütlemeye dayalı şiddet mevcuttur. Bu anlayışı/bakış açısını besleyen düşünce araştırıldığında; Kur'an-ı Kerim dışına çıkan ve Kur'an-ı Kerim'in zahiren belirttiği mananın dışında hareket eden herkes bid'at ve dalalet içerisinde olduğu düşüncesidir. Dolayısıyla zahiri anlamın dışına çıkanlar dışlanmaktadır. Bu düşünce skolastik ve dogmatik bir düşünce olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu anlayış, Kur'an-ı Kerim'in ve İslam'ın özünü anlamaya

¹⁴⁰ Yıldırım, a.g.e, s.187-190.

engel olur. Hâlbuki kullandıkları dilin genel özelliklerinden bir tanesi de, Arapça’da çok fazla mesellere, deyimlere yer verilmesiyle cümlelerin kendi anlamlarından farklı anlamları kastettiğidir. Nitekim Hz. Ali’nin belirttiği üzere Kur’an-ı Kerim konuşmaz, insan ondan anladığıyla amel eder¹⁴¹.

Günümüz Selefi düşüncesinin ortaya çıkmasına sebep olan faktörlerden diğer iki tanesi; çağın ortaya çıkardığı bunalımın İslam dünyasına yansımaları ve gelenekten bize ulaşan dini zihniyet olarak ifade edilebilir¹⁴².

Son 10 yıllık süreç analiz edilmeye çalışıldığında, Arap Baharı’nın başlamasıyla Selefilik yeni bir boyuta daha geçmiştir denilebilir. “*Selefilik ve Cihatçılık*” zihniyeti için yeni bir hareket alanı ortaya çıkmıştır. Çünkü bu düşünce sistemi/akım, artık siyasi zeminde kendini daha fazla göstermeye imkân bulmuştur. Mısır, Libya, Tunus, Fas’ta yapılan seçimlerin sonucunda; reformist ve ılımlı İslam temsilcilerinin yönetime gelmesine karşılık, Selefi zihniyet, toplumun radikal bir şekilde İslamlaşmasını ve İslam devleti kurulmasını arzu ediyorlardı.

Günümüz Selefileri, Hz. Peygamber’in davranışlarını lafzi ve şekli manada taklit ettiklerini düşünerek, stratejilerini karşılaştıkları durumlara göre ayarlamışlardır. Gerektiğinde kâfirlerden uzak durmak için hicret etmeyi, gerektiğinde ise Allah yolunda cihat etmek için savaşmayı uygun görmektedirler. Önceleri sessizce –gizli davet dönemi gibi- tebliğde bulunan Selefi anlayış mensupları, Arap baharıyla birlikte İslam devleti kurma ve İslami yaşantıyı oluşturabilmek için, taleplerini iletebilecekleri siyasi muhataplar bulmaya başlamışlardır. Gelişen farklı olaylar sayesinde siyasi ve askeri anlamda yeni yayılma cepheleri bulmaktadır. Örneğin Suriye’de başlayan iç savaşla birlikte, İslam devleti talebi ve bu talebin “*Cihatçılık*” düşüncesiyle askeri alanda radikal hale geldiği, böylece Suriye’de radikal İslami oluşumların ortaya çıktığı görülmektedir¹⁴³.

Konuya daha baştan filolojik açıdan yaklaşımlara göre, Selef ile Selefilik arasında fark olduğu tarihsel ilmi incelemeyle görülmektedir. Çünkü selef olarak isimlendirilenler, Hz. Peygamberin ümmetin en hayırlıları olarak ifade edilen Ashabın önde gelenler yani Hz. Peygamber (SAV)’in rahle-i tedrisinden geçmiş olanlar, onlara tabi olan Tabiin nesli ve sonraki nesil olan ve İslam düşüncesini sistematik hale getiren

¹⁴¹ Yıldırım, a.g.e, s.161-192.

¹⁴² İşcan Mehmet Zeki, **Selefilik: İslami Köktencililiğin Tarihi**, KitapYayınevi, İstanbul-2017, s.8.

¹⁴³ İskenderoğlu Muammer (edt), **Günümüz Selefililiği: Tasfiyeci, Siyasi ve Cihatçı Eğilimler**; Stephan Rosiny, çev: ŞEKER Zeynep, **İslam Devleti Halifeliğinin Yükselişi ve Çöküşü**, Otto Yay. Ankara-2017, s.19-20.

Etbau'-t-Tabiin neslidir. Günümüzdeki Selefilik ise, İbn Teymiyye düşüncesiyle Vehhâbîlik anlayışının birleşimi/etkileşimi diye ifade edilebilir. Bu günümüzdeki anlayışta olan Selefilik akımı, asıl selefilik anlayışıyla uyuşmamaktadır. Çünkü günümüz anlayışı, reddiyeci, tekfirci, dışlayıcı bir özelliğe sahiptir. Bu yapı/anlayış Suûdî Selefilik olarak da isimlendirilebilir¹⁴⁴.

İlk dönem Selefleri, takip eden sonraki dönem Seleflerin ilk dönem seleflerinin uygulamalarını devam ettirmeleri meşru görülmektedir. Fakat bir dinin mensuplarının, mutlak hakikat olarak kendi görüşlerinin kabul edilmesini savunmaları, dikkat çeken bir durumdur. Çünkü bu düşüncenin devamında diğer görüşler mutlak batıl ve tekfir edilmesi gereken görüşler olur ki bu durum İslam'ın özünde olan bir durum değildir. Nitekim bu anlayış İslam dünyasında bozulmalara, parçalanmalara ve savaflara sebep olmaktadır¹⁴⁵.

Kaynak açısından bakıldığında Selefilik, Ehl-i Hadis'e dayanmakla birlikte, Selefilikteki temel düşüncenin, Selef-i Salihîn diye isimlendirilen neslin uygulamalarını aynı şekilde anlayış haline getiren ve bu anlayışı devam ettiren düşünce yapısı olarak görülmektedir.

17.yüzyıldan itibaren siyasi bir kimlik kazandırılan Selefilik anlayışı, Vehhâbîlikle yeni bir anlama dönüştürülmeye çalışılmıştır. Temelinde şiddet olmayan Selefilik'in içerisine, Vehhâbîlikle Haricilikteki gibi tekfircilik, şiddet ve siyaset yerleştirilmiş oldu. İslam ahlakıyla yapılan mücadelelerin yerini militarist bir davranış ve algı almıştır. Hizbullah'ın yaptığı gibi. Günümüzde benzer mücadeleleri el-Kaide vb. örgütler vermektedir. Bu zihniyette olan örgütler Selefilik kapsamının içerisine dahi koyulmamaktadır. Şiddetlerine örnek olarak 1802/1803 yılında Kerbelâ'ya yapılan saldırıda birçok insanın katledilmesi gösterilebilir. Daha sonra Musul'da türbelerin yıkılması başka bir örnektir.

Yeni Selefler'den bazıları metot ve yöntem açısından da farklı düşünmektedirler. Örneğin Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani Kur'an-ı Kerim'e sadece lafzi olarak bakmamışlar, lafzın yanında akla da önem atfederek Kur'an-ı

¹⁴⁴ Biçer Ramazan, "İşid Düşünce Yapısının Teolojik Arka Planı", Kelam Araştırmaları, 13/1, (2015), s. 4-6.

¹⁴⁵ Koca, a.g.e, s. 79-80.

Kerim'in ve Sünnetin, zamanın gereklerine göre yorumlanması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁴⁶

Sonuç olarak özellikle de günümüzde ortaya koyulan Selefilik, benimsendiği toplumdaki şartlarla bazı değişimlere uğramakta, yeni bir şekle sokulmakta ve yeni bir anlayışla kendini göstermektedir. Selefi düşüncede asıl olan, Hz. Peygamber dönemi İslami yaşantıdır denilebilir. Selefliği benimseyenlerin hedefi budur. Farklılıklar Selefliği anlama ve ona ulaşma yollarından kaynaklanmaktadır¹⁴⁷.

2.1.2. Vehhâbîlik

2.1.2.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Vehhâbîlik, İsmi kurucusu olarak belirtilen Abdullah b. Abdülvehhâb'dan (V.1206/1792) alan, kendilerinin Ehl-i Hadis veya Selefiyye'yi takip edenler olarak tanıtan, 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığının ilanıyla resmi olarak devlet desteğini de alan, dini-siyasi bir oluşum olarak ifade edilen akım şeklinde tanımlanabilir. Vehhabilik: *“İbn Teymiyye'nin fikirlerinden mülhem olarak kendilerini sünnî selef akidesine ve Hanbeli mezhebine nispet eden Muhammed b. Abdülvehhab'ın, görüşlerini kabul ettirmek ve yaymak için Muhammed b. Suud'un siyasi desteğine başvurarak 1157/1744'de oluşturdukları dini hareketin adıdır*¹⁴⁸”.

Bazı bedevilerin hurafelere dalması, türbelere tazim göstermeleri İbn Abdülvehhâb'ı rahatsız etmiştir. Hanbelî mezhebine mensup olduğundan, katı ve gelenekçi düşünceye sahipti. Bu düşüncede iken çeşitli ilim şehirlerinde dersler aldı ve beldesine geri döndüğünde toplumda var olan inanç cihetindeki bozulmaları görmüştür. İlk olarak kendi çevresinde görüşlerini anlatan fakat kendi beldesinden kovulunca Diriyah'ta kabile reisi olan Muhammed b. Suûd'un, Abdülvehhâb'ın görüşlerini benimsemesi ve sahiplenmesiyle siyasi bir güç zeminine de ulaşmıştır. Anlaşılan kadarıyla, siyasi tarafı Suud ailesine Dini tarafı Abdülvehhab'a dayalı siyasi-dini bir yapı konusunda iki kişi arasında bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşma kutsal olarak ifade edilmiştir. Bu anlaşmayla, din ile siyaset veya diğer bir ifadeyle iman ile iktidar tekrar birlikte hayat bulmuş hale gelmiştir. Yani Vehhabilik ilk olarak dini bir hareket olarak ortaya çıkmış, daha sonra siyasi bir gücü de arkasına alarak dini referanslı bir devlet

¹⁴⁶ Büyükkara Mehmet Ali, Kılınç Taha, Moderatör: Erdoğan Aynur, “Yeni Selefilik ve İşid”, DÜBAM, Ekim-2014, s. 5-11.

¹⁴⁷ Yıldırım, a.g.e, s. 193-194.

¹⁴⁸ Sarıkaya, a.g.e, s.111.

yapısına dönüşmüştür. Veya ters açıdan ifade edilecek olunursa, siyasi gücünü arkasına alan bir dini yapı olduğu söylenebilir.

Bahsi geçen kabilenin bulunduğu Necid bölgesi de yine Bedevi Arapların çokça bulunduğu bir mevki idi. Nitekim dört halife döneminde ortaya çıkan yalancı peygamberlik, halifeye isyan eylemlerinin bir kısmı burada kendini göstermiştir. Vehhâbiler ise bu algıyı tersine çevirmek için çalıştıklarını iddia etmişlerdir.

Muhallifleri, kurucularına nispetle “*Vehhâbîlik*” terimini kullansa bile mezhep taraftarları, tevhîd inancını gerçek manada uyguladıklarını ifade ederek kendilerine “*Muvahhidûn*” şeklinde isimlendirmişlerdir. Günümüzde ise kendileri için “*Selefi*” terimini tercih etmektedirler¹⁴⁹.

Dünyada Vehhâbîliği yaygınlaştırmak için Dünya İslam Birliğini kurmuşlar, İbn Teymiyye düşüncesinin ve ekolünün yaygınlaşması için eserlerinin bedava dağıtımları yapılmış, altyapı oluşabilecek ülkelerde cami yapımlarına yardımlar sağlanmış, Vehhâbî ideolojiyi yaygınlaştıracak kimseleri Arabistan’a getirerek Vehhâbî ideolojisini yerinde benimsetmeye çalışmışlardır. Hint alt kıtasında etkisi olan Mevdûdî ile de temasa geçilmiş, siyasi ve dini konularda temaslar kurulmuştur.

Kral Faysal dönemiyle birlikte Vehhâbîlik, modern bir yönelişe geçiş yapma aşamasına gelerek açılımlara imza attı. Artık İslam ortak paydası anlayışına destek vermeye başladı ve “*İslam Konferansı Teşkilatı*” ile “*İslam Kalkınma Bankası*” kurulmasını sağladı. Bunun yanında Filistin konusunda ülkeye yardımlarda bulunarak Vehhâbîliğin sempati kazanmasını sağladı.

Petrolün getirdiği lüks ve zenginlik Vehhâbîlerdeki çöl yaşamında yeniliklere sebep olmaya başlamış ve zahitçe yaşamın inancın zayıflamasına neden olmuştur. Bu zenginlik ve getirdiği lüks yaşam anlayışıyla, Vehhâbîlik kendi menfaatlerini ve inanç şeklini Müslümanlara açık hale getirerek ötekileştirme anlayışını bir kenara koyarak “*Çok Yüzlü Selefilik*” düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu dönemden itibaren radikalleşen ve dünyada dini bir düzen oluşturmaya çalışan oluşumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun yanında yenilik olarak “*Dünya Müslüman Gençler Birliği*” örgütü kurularak Seyyid Kutup ve Mevdudî’nin kitapları basılıp dağıtılmıştır. Artık yeni oluşumların fikirsel temelleri atılmaya başlanmıştır.

¹⁴⁹ Sarıkaya, a.g.e, s.111.

Modern duruma ayak uyduran Vehhâbî anlayışın yanında Cüheyman el-Uteybi ve taraftarları gibi düşünen Cihadi Vehhabiler de mevcuttu. Cüheyman özellikle, Suûd yönetiminin Batılı devletlerle işbirliği yapmasını eleştirmiş ve nihayetinde aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle Kâbe baskınına gerçekleştirmiştir. Bu durum Vehhâbîlik içinde ayrışmaların olduğunu göstermektedir. Vehhâbî ihvanı olarak nitelenebilecek olan bu grubun devamının el-Kaide olduğu söylenmektedir. Bu aynı zamanda isyancı cihâdî bir yapılanmadır¹⁵⁰.

Genel bir bakış açısıyla değerlendirme yapıldığında Vehhâbîlik, Selefilik temelli ortaya çıkan, Selefi bakış açısı üzerine bina edilen, Selefilik'ten daha katı fikir ve uygulamaları olan, Osmanlı Devleti'nin zayıflama ve gerileme döneminde doğma ve gelişme gösteren bir yapıdır. İbn Teymiyye'nin fikirlerini daha katı bir uygulanabilirliğe sokarak, yeni bir forma sokmuş ve yeni bir sistem oluşturmaya çalışmıştır.

2.1.2.2. Özellikleri

Son iki yüzyıldan bu yana etkileri göz ardı edilememesi gereken Vehhâbîlik hem etkilenen hem de etkileyen bir yapı olarak karşımızda durmaktadır. Kendisi Harici-Selefi etkiden faydalanmış, el-Kaide vb. oluşumlar da tarihsel anlamda kendilerine en yakın olan Vehhâbî zihniyetinden etkilenmiş olan gruplardandır. Bu etki siyasi, teolojik ve sosyolojik alanlardan oluşmaktadır¹⁵¹.

Vehhâbîlik, yalın, sade ve soyutluktan uzaktır. Zahiri bir din anlayışıyla soyut kavramlar içeren kelam ilminden uzak durulur.

Vehhâbîlik, kendi tevhit düşüncesiyle, kendileriyle aynı düşüncede olanları tevhitte birliğe, muhalif düşüncede olanları ise tekfir ile ötekileştirme şeklinde hareket ederler. Tevhit konusuna negatif bir bakış açısıyla, ne olmadığı yönünden bakılır. Şirk, küfür, inkâr gibi kavramlar işlenerek tevhit anlatılmaya çalışılır. Amel ile iman birlikte düşünüldüğünden günah işleyen kimse iman dairesinden çıkmış kabul edilir. Fakat Ehl-i Sünnet'in iman anlayışına göre; iman ile amel bir bütün olarak düşünülmendiğinden dolayı, Kelime-i Şهادet getiren ve Müslüman olduğunu açıkça ifade eden kişinin Müslüman olduğuna inanılır. Vehhâbîlik'teki iman anlayışı ise Haricilikteki gibi ötekileştirme nitelikli olduğundan, insanların bid'ate düşmesine veya iman dairesinden çıkmasına daha çok dikkat edilmektedir.

¹⁵⁰ Yıldırım, a.g.e, s. 133-147.

¹⁵¹ Yıldırım, a.g.e. s. 91.

Vehhâbîler, İslam toplumundaki yanlışlıkları küfür ve sapıklık olarak nitelendirir ve dışlama düşüncesiyle saf bir İslam toplumu oluşturmaya çalışır. Yine ibadet kavramını da neyin ibadet olmadığı merkezinde tartışarak, ibadetlere de yaklaşımı negatif yöndedir. İbadetin Allah'ın haricindeki varlıklar için yapılmasını küfür olarak kabul ederler. Nitekim Allah'ın haricinde bir varlık için ibadet edilemeyeceği açıktır. Allah Teâlâ da Fatiha suresinde bunu açıkça ifade buyurmuştur. Burada Vehhâbî anlayışa yapılan eleştiri noktası konuya olumsuz cihetten yaklaşımlarıdır.

Vehhâbîliğin de Haricilik gibi, bedevi yaşam tarzıyla uyumlu olması, özellikle de daha önceden hâkimiyeti altında olan Necid bölgesinde cahil bedevilerin bulunması, siyasi ve ekonomik hedefler ortaya konulması, Osmanlı Devleti'nin siyasi-askeri-ilmi anlamda bölgeye müdahil olamaması da çok kolay taraftar bularak yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Ayrıca, Haricilerdeki, iman amel birlikteliği, muhalif olanları ve büyük günah işleyenleri tekfir, muhalif görüşlerde bulunan Müslümanlara cihat adı altında savaş açmaları, bedevi bir toplum zihniyeti Vehhâbîlerle Hariciler arasındaki benzerliklerdendir. Bunun yanında itikatta taklidi reddetmeleri, geçmişteki mezheplerden birine bağlılıklarını da ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'e doğrudan bağlı olduklarını belirtmeleriyle akla dayalı yöntemleri de reddetmelerine sebep teşkil etmektedirler. Bütün bu değerlendirmelerden sonra Vehhâbîliğin, Haricilik anlayışının yeni yüzü olduğu söylenebilir¹⁵².

Dini konulardaki görüşleri ve bu görüşlerinin yayılmasındaki siyasi destekten ve siyasi görüşlerinden dolayı dini-siyasi bir akım olduğu belirtilmektedir¹⁵³. Bunların yanında Vehhâbîlik düşüncesinin İbn Teymiyye'ye dayandığı, dolayısıyla Muhammed b. Abdülvehhâb'ın görüşleriyle daha katı bir şekle dönüştürerek Arabistan'da yayılmaya çalışılmıştır. Bu uyarlamanın ismi de Vehhâbîlik olmuştur.

Abdülvehhâb, Selefi düşüncüyü sistemleştiren İbn Teymiyye'nin görüşlerini katı bir şekilde uygulamaya geçirmiştir. Dolayısıyla Kur'an ve Sünnet'in lafzi manada katı bir şekilde uygulandığı bir dine dönüştürmüştür İslam'ı. Selefilik anlayışları, İbn

¹⁵² Yıldırım, a.g.e, s. 92-110.

¹⁵³ Büyükkara Mehmet Ali, "Vehhabilik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)**, İstanbul-2012, c.42, s. 611; Muhammed b. Abdülvehhâb'ın, siyasi desteği dönemin Dır'ıye emiri olan Muhammed b. Suud'dan aldığı belirtilir.

Teymiyye ve takipçilerinin yeniden düzenledikleri anlayışa göre yine kendilerinin yaptığı değişikliklerin birleşimi olarak kendini göstermektedir¹⁵⁴.

Muhammed b. Suûd bu mezhebe ittibâ etmiş, silah ve güç zoruyla taraftar toplamaya çalışmış, kendilerinden olmayanları tekfir eden bir zihniyet ortaya çıkmıştır.

Osmanlı uleması, söylem ve eylemdeki farklılıklarından, şiddet, katılık, reddiyeci gibi tutumlarından dolayı Vehhâbîliği “*Yeni Haricilik*” olarak isimlendirmişlerdir¹⁵⁵.

Ortaya çıktığı coğrafya cihetinden bakılacak olursa; Vehhâbî zihniyet, Hariciliğin, Karmatîliğin ortaya çıktığı bir bölge olan, aynı zamanda bedeviliğin de yoğun olduğu Necid bölgesinde ortaya çıkması rastlantı olmasa gerektir. Çöl hayatında yaşamış insanlar da tıpkı yaşadıkları coğrafya gibi uzlaşması çok zor, gördüğüne inanan, somut bilgi isteyen, zorluğu ve savaşı seven, kabile mantığıyla hareket eden, asi, özgürlüğe düşkün özellikleriyle dikkat çekerler¹⁵⁶.

Vehhâbîler ve cihatçı Selefiler ise Batı’yı olduğu gibi tamamen reddetmektedirler. Vehhâbîler ve benzeri düşünce sahipleri, ilişki kurmak zorunda oldukları ve şartlar gereği aynı yaşam alanını paylaştıklarını göz önünden kaçırmamaları gerekmektedir. Vehhabi öncüleri, Kelam ilmiyle aralarına ciddi mesafeler koymuşlar hatta kelam ilmiyle ilgilenenlere çok ağır eleştirilerde bulunmuşlardır¹⁵⁷.

2.1.2.3. Amaçları

Bu oluşumun hareket noktası, tevhid kavramını en saf durumda tekrar ortaya çıkarmak ve uygulanabilir hale getirerek şirk kavramına sebep olan davranış, düşünce ve uygulamalardan İslam dinini temizlemektir. Buradan hareketle İslam’ın gerçek manada yaşanmadığını iddia etmişlerdir. Vehhâbîler ve Suudi selefiler, ibadetleri ve imanın saf halini yaşanması hedefindedirler. İslam dinini bidatlerden kurtarmak başka bir amaçlarıdır¹⁵⁸.

¹⁵⁴ Biçer, a.g.mak, s. 1-11; Dalkılıç Mehmet, **İslam Mezhepler Tarihi**, Eskişehir A.Ü. Yay. Eskişehir-2010, s.72

¹⁵⁵ Biçer, a.g.mak, s. 5.

¹⁵⁶ Yıldırım, s. 111-118.

¹⁵⁷ Yıldırım, a.g.e. s.183-184.

¹⁵⁸ Koca, a.g.e, s.79.

2.1.2.4. Görüşleri

İmanla ameli bir gördüklerinden (amel imandan bir cüzdür) farz olan ibadetleri yapmamak Haricilerdeki gibi küfür sebebi olarak kabul edilmiştir. Tevbe etmedikleri taktirde bu kimselerin malları ve kanları helaldir. Vehhâbîler, iman-küfür ayrımını Ameli Tevhid anlayışıyla yapmışlardır¹⁵⁹.

Vehhâbîler, kendi görüşlerine muhalif olanlara karşı reddiyeci ve tekfirci bir söylemde bulunmuşlardır. Bu görüşleri sayesinde Harici tekfirci görüşle benzerlik göstermektedirler. Kendilerinin dini değer ve uygulamalarına katılmayanlar küfre düşmekle nitelendirilmiş, onlara karşı cihat edilmesi kararı verilmiş ve kâfirlerle cihat yapıp savaşarak gerçek bir İslam devleti kurmanın vacip olduğu ifade edilmiştir.

Vehhâbîler elçileri yoluyla diğer toplulukları kendi mezheplerine davet etmişler ya Vehhâbîliği seçmeye ya da cihatla karşı karşıya kalarak adeta ölümü seçmeye mecbur bırakmışlardır. Benzer bir durum Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali ile diğerleri arasında da yaşanmıştır.

Kendi İslam görüşlerinin en saf ve arı olduğunu düşündüklerinden, Müslümanları tekfir ettikleri görülmektedir. Buna delil olarak Abdülaziz b. Suûd'un İngilizler arasında geçen diyalog gösterilmektedir. Vehhâbîliği destekleyen İbn Suûd, İngilizleri Ehl-i Kitaptan görmekte ve aralarında problem olmayacağını ifade etmekte, Türkler'i ise Evlâd-ı İblis olarak nitelemektedir. Bunun yanında, yine İbn Suûd, İngilizlerin kestikleri eti yiyeceğini ve kızlarıyla evlenebileceğini fakat diğer muhalif Müslümanları müşrik olarak kabul ettiklerinden onların kızlarıyla evlenemeyeceklerini açıkça ifade etmiştir. Bu durum Vehhâbîlerin kendileri haricindeki Müslümanlara yaklaşımlarını göz önüne koymaktadır. Bu diyalogda İngilizler Ehl-i Kitap olduklarından onlarla savaşılmayacağını ifade etmektedir. Vehhâbî öğretilerine uymayan Müslümanlar müşrik olarak nitelendirilmekte, kendilerine karşı cihat edilmektedir. Örneğin Şii Müslümanların bidat ve hurafelere dayalı bir dini yaşam sürdüklerini düşünen Vehhâbîler onları müşrik olarak görmekte ve ötekileştirme siyaseti uygulamaktadırlar. Bunun yanında Birinci Dünya savaşı döneminde, Müslüman olan ve Mekke ile Medine'nin hamiliğini yapan Osmanlı Devleti'yle ittifaka olumsuz bakıp

¹⁵⁹ Koca, a.g.e, s.81.

olumsuz cevap verirken, İngilizlere ortaklık teklifi yapmaları yine Müslümanlara bakış açısına bir örnek teşkil etmektedir¹⁶⁰.

Abdülvehhâb, görüşlerine bid'at temelli bir alt yapı oluşturarak, İbn-i Teymiyye'nin fikir ve uygulamalarını esas alarak, bidat olarak ifade edilen uygulamaların tamamını reddettiğini belirtmiş, hedefi olan İslam reformunun bu bidatlerden temizlenerek gerçekleşeceğini savunmuştur. Bidat kavramının çerçevesi çok geniş tutulduğundan Hz. Peygamberin Ravza-i Şerif'inin üzerindeki örtünün de bidat olduğu iddia edilmiştir. Sûfilerin uygulamalarından olan rabıta da bid'at kabul edilmiştir. Cami kubbeleri, iç süslemeleri, minareler, farz olan namazların bireysel kılınması, kandil geceleri kutlamaları da insanları şirke götürme ihtimali olduğundan bidat olarak kabul edilmiştir.

Kur'an ve sünnet dışında dine sokulan herşey bid'at kabul edilir. Petrolün ortaya çıkarılıp işlenmesiyle birlikte teknolojik gelişmeler de artmıştır. Telgraf, telefon, otomobil, radyo gibi teknolojik ürünler üretilir ve dünya devletleri tarafından kullanılmaya başlanır. 1930'lu yıllardan itibaren Suudi Arabistan bir devlet halini alınca bu teknolojik aletleri kullanması gerekti ve Vehhâbîliğin temel öğretilerinden olan "Kur'an ve Sünnet harici her yenilik bidattır" düşüncesine muhalif bir gelişme olarak ortaya çıktı. Birçok protesto gösterisine rağmen Suûd kralı bu problemi kıyas yaparak çözüme kavuşturdu. Silahını kullandıkları yabancıların diğer teknolojileri de kullanılabilir. Yani petrol, Vehhâbîlikte modernleşmenin anahtarı sayılabilir. Petrol sayesinde oluşan modernleşme hareketleri zamanla Vehhâbîlikle batı dünyası arasında problemlere yol açarak Vehhâbîlik stratejisini artık Müslümanlar üzerinden çıkarıp Batı'ya karşı koyma cihetine döndürmeye başladı. Bu tutumları özellikle İsrail'in Ortadoğu'daki emperyalist faaliyetleri sonucunda ABD ile olan ilişkilerden sonra ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Artık Müslümanların ötekileştirilmesi bırakılmış batıya karşı bir hat oluşturulmaya çalışılmaya başlanmıştır¹⁶¹.

Cihat konusundaki görüşlerini İbn-i Teymiyye'ye dayandırdıkları ve bu görüşe göre, silahlı cihat sadece savunma amaçlı yapılmalıdır. Ve bu eylem, her Müslümana Farz-ı Ayn'dır. Nitekim kendisi de Moğollara bu amaçla karşı koymuştur. Ayrıca İbn-i Teymiyye Hülagü Han'ın Cengiz Han'ın kanunlarını uygulamaya çalışmasına karşı

¹⁶⁰ Yıldırım, a.g.e, s.123-126; Biçer, a.g.mak, s.5-6; Büyükkara Mehmet Ali, **İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhâbîlik**. Rağbet Yayınları, İstanbul-2004, s.48-50.

¹⁶¹ Yıldırım, a.g.e, s. 100-133.

koymaktaydı. Çünkü İbn-i Teymiyye'ye göre, İslam diyarında ve dünyada şeriatla hükmedilmelidir. Bu duruma muhalefet eden ve kendi yönetiminin ortaya koyduğu Cengiz Han kanunlarına uyanlarla da savaşmanın caiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Vehhâbîliğin cihat anlayışı hicretle ilişkilidir. Çünkü cihada gitmek aslında bir hicrettir. Ailesinden evinden hicrettir. Dolayısıyla hicret cihat için yapıldığından bir inanç fiilidir¹⁶².

Vehhâbîliğin kurucusu Muhammed b. Abdülvehhâb, Hz. Peygamberden (SAV) sonraki bin yıllık süreçte gerçek İslam'ın yaşanmadığını, İslam'ın yerine geleneksel ve kültürel bir dinin yaşandığını, dolayısıyla bu bin yıllık sürenin İslam Dini açısından batıl olduğunu ifade etmiş ve Selefilik temelli bir inanç sistemi ortaya koymaya çalışmıştır¹⁶³.

İbn Abdülvehhâb görüşlerinin temeline tevhid inancının ıslahını koymuştur. İbn Abdülvehhâb, tevhid inancını; “*Tevhid-i zat ve sıfat, Tevhid-i Rububiyet, Tevhid-i Uluhiyet*” şeklinde üçlü bir yapı olarak ifade etmiştir. *Tevhid-i Zat ve Esma*; bütün eksikliklerden tenzih edilerek kemal sıfatlara sahip tek olan Allah'a inanmaktır. *Tevhid-i Rububiyet*'te, Allah'ın yaratması, rızıklandırması, hükmetmesi, yaşatması, diriltmesi, iradesi özelliklerine iman etmeye dikkat çekilmiştir. İbn Abdülvehhâb bu görüşlerinin hepsini Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle destekleyerek temellendirmeye çalışmakta olduğu görülür. *Tevhid-i Uluhiyet*'te ise; kulların ibadet edecekleri tek varlığın Allah olduğuna, sadece Allah için ibadet edilmesi gerektiğine ve buna da iman etmenin gereğine vurgu yapılmıştır. Tevhid temelli görüşüne göre Kelime-i Tevhid'i dil ile söylemenin yanında anlamını bilmek ve mananın gereği ile amel etmek gerekmektedir. Bu düşünceye göre bu üç eylemden birinin eksikliği kişinin Müslümanlığını ortadan kaldırmaktadır¹⁶⁴. Yani tevhid inancı, dil ile söylemek, kalp ile manayı bilerek-anlayarak tasdik etmek ve nihayetinde amel ile de inancın gereğini yerine getirmektir.

Kendilerini Kur'an-ı Kerim'de ifade buyurulan¹⁶⁵ hayırlı ümmet olarak kabul ederler. Çünkü saf/arı İslam'ı kendilerinin yaşadıklarını, bazı insanların imanlarının gereği olarak amel etmediklerinden dolayı, onlara karşı cihad etmeyi imanî bir görev sayan ve bu sayede kendilerini “Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy'i Ani'l Münker” prensibini

¹⁶² Yıldırım, a.g.e. s. 119.

¹⁶³ Demirel Emin, **Türkiye'de El-Kaide Unsurları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul-2005, s. 23-35.

¹⁶⁴ Sarıkaya, a.g.e. s.117-118.

¹⁶⁵ Âl-i İmrân, 3/110.

uygulayanlardan kabul ederler. Haricilerin uygulamalarından ve düşüncelerinden bir tanesi de aynı şekildedir.

Özellikle dua kabul makamının sadece Allah olduğundan Peygamber veya Ashabının ruhlarından tevessül ile şefa'at beklenilmesinin insanı şirke götürebileceği görüşünü benimsemiştir. Keşifle istidlalin güvenilemeyecek bir metot olduğunu söylerler. Keşif de tasavvufi bir yol olduğundan, bir mürşide bağlanarak dini hayatı yaşamak da şirk olarak görülür¹⁶⁶. Bunun yanında insanların Allah'ı bırakıp da evliya, şeyh, yatırlar veya türbeleri medet kapısı görenlerini de müşrik olarak nitelendirmektedir¹⁶⁷.

Vehhâbîler, Haricilerin yaptığı gibi Müslümanlarla savaşmışlar, hatta Müslümanlara karşı savaşmak için gayr-ı Müslimlerden yardım almışlar/gayr-ı Müslimlerle işbirliği yapmışlar, tasavvufu reddetmişler, Arap milliyetçiliğini benimsemişler, sadece kendi mezheplerini doğru olarak kabul etmişlerdir¹⁶⁸. Nitekim Vehhâbî düşüncesinin ortaya çıkıp oluşmasında da Hariciliğin etkisinin olduğu belirtilmektedir. Hristiyanlar muhalif Müslümanlara göre daha değerli görülür, çünkü onlar şirk içerisinde kabul edilmezler. Yine hariciler gibi, her türlü sapma dinden çıkma olarak kabul edilir. Hz. Ali'ye benzeterek, Osmanlı Sultanının İslam'dan saptığını ve İslam Devleti yönetimini gasp ettiğini iddia ederek Osmanlı Sultanına karşı isyanlar çıkardıkları anlaşılmaktadır. Bu düşünceyle Kerbela, Mekke ve Medine gibi şehirleri işgal etmişlerdir¹⁶⁹.

Ameli uygulamalarına bakıldığında, kabir ziyareti yapmanın, kahve içmenin, camilerin minarelerinin, tesbih çekmenin bid'at olduğunu ifade eden görüşler ortaya atmıştır. Ayrıca itiraz ve karşı koymaları engellemek için silahlı "İhvan Alayları" kurdukları da ifade edilmektedir¹⁷⁰. Muhaliflerine karşı yapılan savaş bidatle savaş gibi aynı hükme tabi tuttıkları anlaşılmaktadır. Selefi zihniyeti katı bir şekilde devam ettiren Vehhâbîler, siyaseti dini konularla ilişkilendirerek, modern yönetim şekillerini de bidat

¹⁶⁶ Büyükkara Mehmet Ali, "Vehhabilik", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)**, İstanbul-2012, c.42, s. 612.

¹⁶⁷ el-Useymin Muhammed b. Salih, **Keşfü's-Şübuhât**, çev: Ersaysoy Muhammed Beşir, **Şüpheleri Yok Eden Tevhit Gerçeği**, s.25-30; Sarıkaya, a.g.e. s. 117.

¹⁶⁸ Sarıkaya, a.g.e, s.121-122.

¹⁶⁹ Çaylak vd, **İslam Siyasi Düşünceler Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara-2018, s. 131; Yıldırım, a.g.e. s. 96-102.

¹⁷⁰ İskenderoğlu, Günümüz Selefiligi, s. 35.

olarak nitelendirmişlerdir. Çünkü en doğru yönetim şekli selef dönemindeki yönetimdir ve değişikliğe uğramamalıdır¹⁷¹.

Kişinin küfre düşmesiyle ilgili olarak; hangi sebeple olursa olsun, Vehhâbîliğe göre belirlenen on maddede belirtilen işler yapıldığında kişi kâfir olur.

1-Allah'a ibadette ortak koşmak.

2-Allah ile arasına aracı koymak.

3-Müşrikleri tekfir etmemek.

4-Resulullah'tan başkasının yolunu ve hükümlerini ondan üstün tutmak.

5- Allah'ın kitabından ve Resulün sünnetinden herhangi bir şeyi beğenmemek.

6- Peygamberin bildirdikleriyle alay etmek.

7- Sihir yapmak ve göz değmesinden korunmak için mavi boncuk vb. şeyler takmak.

8- Müslümanların aleyhinde müşriklerin yanında yer almak ya da onları desteklemek.

9- Hz. Muhammed'in şeriatına uyup uymama konusunda serbestlik iddia etmek.

10- Allah'ın dinini öğrenmemek ve amel etmemek.

Özellikle iman amel anlayışı konusunda onuncu madde açıklama yapmaktadır. Dini öğrenmemek ve öğrendiği din ile amel etmemek de küfür sebebi sayılmaktadır. İman amel birlikteliği düşüncesi Vehhâbîlikte de vardır. Vehhâbîliğin tevhit düşüncesi, imani konuda Allah'ın birliğine inanmakla tamamlanmamış olmaktadır.

Tevhidin diğer yönü olan siyasi tevhitte de tek bir emire tabi olma düşüncesi mevcuttur. Siyasi tevhit, farklı kabilelere mensup olan insanların bütünleşmesine de hizmet edecektir. Siyasal olarak tek lider kabul edilen Suûd yönetimine biat etmek aynı zamanda, uygulamalarını beğenmedikleri Osmanlı Devleti'ne de isyan etme/karşı koymanın siyasi olarak cihat sebebine imkân doğacaktır.

Temel teolojik esaslara bakıldığında; Yusuf Ziya YÖRÜKAN'ın yazısında Ahmet Cevdet Paşa'nın eserinden alıntı yaparak ifade ettiği, Vehhâbîlere göre; aklın delil olmadığı, Kur'an'ın kat'i delil olduğu, Kelam âlimlerinin bazı grupların kendilerine delil seçtikleri hadislerin geçersiz olduğu, mezheplerin geçerliliği olmadığı, müteşâbih ayetlerin zahirinde olanına inanılması gerektiği, te'vil ile tefsirin küfür

¹⁷¹ Koca, a.g.e, s. 86.

olduğu, amelin imanla birlikte olduğu, amelin gerekli olduğu, tasavvufi ritüellerden olan veli veya mürşide bağlılığın küfür olduğu belirtilmektedir.

Bunların yanı sıra, Allah Teala hakkında Kur'an'da zat ve sıfat konusunda nasıl niteleme yapılmışsa aynen kabul edilmesi gerektiği, tevessül etmenin küfrü gerektirdiği, Peygamber de dahil olmak üzere şefaet beklemenin küfre girmeye sebep olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Kur'an ve Sünnet'te belirtilenlerin dışındaki her şeyi bid'at olarak kabul etmektedirler. İtikat ve ibadetle ilgili olan bid'atler küfür, ahlaki ve adetle ilgili olanlar ise dalalet olarak nitelenmiştir. Mezheplerin itikadi olamayacağını fakat ameli dört mezhebin varlığını kabul ederler.

Bu zikredilen esaslar Vehhâbîliğin temel teolojik esasları olarak kabul görmektedir. Bunların yanında başka görüşleri de mevcuttur. Misal olarak, beş vakit namazın camide cemaatle kılınması gibi. Bu esaslara ek olarak, bidatlerden ve haramlardan kaçınarak “*Berâ*”, Vehhabiliği seçenlerle beraber olduklarında “*Velâ*” ettiklerini savunmaktadırlar.

Vehhâbîliğe göre ayrıca, akıl dini konularda şer'i delil kabul edilemez. Dolayısıyla akılla geliştirilen içtihat, kıyas ve istihsan yollarının kullanılması kabul edilmemektedir. Emr-i bi'l ma'ruf ve nehy'i ani'l-Münker kaidesini uygulamak için çalışmak ve icap ettiği durumlarda savaşmak farz olarak kabul edilmiştir¹⁷².

2.1.3. El-Kaide

2.1.3.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Farklı ülkelerden militanları olan, global düzeyde eylemler gerçekleştirebilen illegal yapıya sahiptir. Militanları 1970'li yılların sonlarına doğru Afganistan'daki Araplardan oluşturulmuş ve Arap direnişi sağlamak için radikal düşüncelerle eğitilmiştir. Finansal kaynağı genel anlamda Üsâme b. Laden'in¹⁷³ örgütün liderliğine

¹⁷² Muhammed b. Abdülvehhad, **Tevhid Risalesi**, terc: A. Metin, Tevhid Yay. İstanbul-1996, s.51; Yıldırım, Cihad ve İsyan, s. 102-110; Koca, a.g.e, s. 18-19.

¹⁷³ 1957 doğumlu mühendislik eğitimi almış olan Üsâme b. Laden, Arabistan kökenlidir. Babasının Yemen'li olduğu kayıtlarda geçmektedir. Babası sayesinde Filistinlilere yardım için mücahit bilinciyle yetiştirildiği iddia edilmektedir. Cidde Abdülaziz üniversitesinde İslam araştırmaları okurken Abdullah AZZAM hocasını yapmıştır. 1981 yılında Kamu Yönetimi mezunu olmuştur. Vehhabiliğin Suudi Arabistan'ın resmi mezhebi olması ve dini öğretilerini Selefi açıdan öğrenmesi, islami araştırmalar yaparken Abdullah Azzam'dan ders alması, gençliğinde İsrail'in Arapları ağır yenilgiye uğratması, 1970'li yıllardaki devrimci İslam ideolojisi ve Seyyid Kutup'un eserlerinden derin bir şekilde araştırmalar yapması ve 1979'da Rusya'nın Afganistan'ı işgali Laden için cihat fikirlerinin oluşup gelişmesinde büyük payı olduğu söylenebilir. Afganistan-Rus savaşında militan kazandırma ve savaşta etkili olmuştur. Gençlere cihat fikrini aşılamıştır. 1980'de Kabe baskını yapan Cuheyman ibn Said el-Uteyba ve yanındaki 400 radikal taraftarın gerçek mücahitler olduğu; Suudi halkın ve yönetimin batılılarla işbirliği yaptıkları için adaletten ayrıldıkları; Arap ve İslam

geçmesiyle kendisi tarafından sağlanmış, birçok ülkede/bölgede (Balkanlar, Orta Asya, Ortadoğu, Afganistan, Bosna Hersek, Çeçenistan, Tacikistan, Somali, Yemen, Kosova, Filistin vb.) radikal örgütleri destekleyen, çeşitli ülkelerde değişik eylemler gerçekleştirmiş radikal bir oluşumdur. Özellikle ABD ve müttefiklerinin Irak'ı işgal etmesi ve bazı Müslüman devletlerin onlara destek vermesinin ardından küresel bir cihad anlayışına sahip olan, 11 Eylül İkiz Kuleler saldırısıyla kendinden söz ettiren radikal dini motifli bir örgüt olarak kendini göstermiş ve faaliyetlerine devam etmiştir.

El-Kaide Resmi olarak 1988/1989 yıllarında kurulduğu belirtilmektedir¹⁷⁴. Kısa bir serüven halinde ifade edilecek olursa, 1978'ten itibaren Rusya'nın Afganistan'ı işgaliyle silahlı mücadeleye başlayan Afganistan halkına ve savaşçılara yardım etmek üzere dünyanın farklı ülkelerinden cihat amacıyla bu ülkeye Müslüman kişiler gelmiş ve savaşmışlardır. ABD ve Batı'nın diğer ülkeleri siyasi durumdan dolayı bu savaşçılara silah, lojistik, istihbarat ve maddi destek sağlamıştır. Ayrıca örgüt militan bulmak ve yetiştirmek amacıyla ABD, Suudi Arabistan, Mısır öncelikli olarak yaklaşık elli civarı ülkede "*Mekteb el-Hidamat*" (MAK), ve "*Hizmet bürosu*" oluşturdu. ABD, Afganistan-Rus savaşı döneminde el-Kaide'yi silah, lojistik ve askeri eğitim aşamalarında desteklemiştir. Bunun yanında Afganistan'da eğitim kampları da kuruldu. Kamplara ve daha sonra savaşa katılan bu kimseler bir çatı altında birleştirilmiş ve bu oluşumun adı el-Kaide olarak isimlendirilmiştir¹⁷⁵.

Yapılan araştırmaların sonucuna göre; el-Kaide, Afganistan ve Pakistan merkezli olarak faaliyetler göstermektedir. 1988'de el-Kaide'nin resmen kurulmasıyla Laden, faaliyetlerini kurumsallaştırmıştır. Filistin'de Mektebü'l-Hidamet, Abdullah Azzam'ın öldürülmesiyle 1989 yılında bütün varlığıyla el-Kaideye geçmiştir. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesine karşı koymak için birçok İslam ülkesinden gönüllü militanlar gelmiş ve el-Kaide, cihad ideolojisiyle/söylemiyle Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinde aktif bir rol oynamıştır. Laden, Mısır İslam Cemaati, Yemen Cihad Örgütü, Pakistan el-Hadid Grubu, Lübnan Partizan Birliği, Libya Savaşan İslami Cemaati, Ürdün Beytü'l-İmam Grubu ve Cezayir İslam Cemaati örgütlerinin

birliğinin kesinlikle sağlanması gerektiğine; İmandan sonraki en önemli görevlerden bir tanesi de İslam dinine zarar veren düşmana karşı cihat etmektir. Batılı güçlerle işbirliği yapan Müslüman olduğunu iddia eden devletlerin İslami olmadıklarıdır; Yıldızgil Bayram, **El-Kaide ve Küresel Uzantıları**, AZ Yay. İstanbul-2017, s. 100-120.

¹⁷⁴ Demirel, a.g.e, s. 11; Yıldızgil, a.g.e. s. 99; Erdoğan Aydın, **El-Kaide, İşid ve Boko Haram, Dini Motifli Terörizm ve Finansal Kaynakları**, Berikan Yayınevi, Ankara-2018, s. 53.

¹⁷⁵ **BİLGESAM (Komisyon)**, Terörün geldiği Yeni Boyut: İşid Örneği, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, s. 13-15, Rapor No:67, İstanbul-2015; Erdoğan, a.g.e, s. 43.

oluşturduğu Cihad Komitesi'nin başına geçerek el-Kaide, hem kurumsallaşmaya hem İslam coğrafyasında teşkilatlanmaya hem de güçlenmeye devam etmiştir. Bu mevcut gruplar da el-Kaideye desteklerini sürdürmeye devam etmişlerdir.

Kuveyt'in işgalinin akabinde 1991 yılında Suudi Arabistan ülkesinin, topraklarını ve hava sahasını Irak'ı işgal eden ABD'ye açmasını çok ağır bir şekilde eleştirmesi üzerine Arabistan resmi makamları Laden'i sınır dışı etmiştir. Laden, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girdiği 1991 yılında Sudan'a geçerek oradaki kamplarda eğitim vererek Avrupa, Balkanlar ve Amerika gibi bölgelerde ve ülkelerde eylem yapabilme imkânına zemin hazırlamaya ve aynı zamanda Afrika'da da dini motifli radikal örgütlerin kurulmasında etkili olduğu düşünülmektedir. İlerleyen zamanlarda vatandaşlıktan da çıkarılan Laden Afganistan'a yerleşmiş; 1998 yılında *"Yahudi ve Haçlılara karşı Cihat için Dünya İslami Cephesi"ni (IIF)* kurarak, uluslararası bir etkinlik kazandığı ve hatta 11 Eylül saldırılarının da bu tarihten sonra olduğu ve bu cephe sayesinde planlandığı iddia edilmektedir. Yine aynı yıl yayınladığı bildiride, sivil veya asker ayrımı yapmadan bütün Amerikalı insanların ve onların dostlarının öldürülmesinin Müslümanların görevi olduğunu ifade etmiştir. Amerika'da gerçekleştirilen 11 Eylül İkiz Kuleler saldırısıyla örgüt, adını dünya kamuoyuna iyice duyurmuştur. Bu saldırıyla birlikte dünyadaki radikal İslami grupların sempatisini kazanmış, çok geniş bir coğrafyaya ve dini-sosyal tabaka üzerinde etkili olmaya başlamıştır. 2001 yılında Taliban hükümetinin iktidardan indirilmesiyle el-Kaide, Güney Asya, Güneydoğu Asya ve Orta Doğu'da şubeler oluşturmaya başlamıştır¹⁷⁶.

2.1.3.2. Özellikleri

Özelliklerine bakıldığında; terör teriminin kuralı olmadığı, küresel ve adem-i merkeziyetçi bir yapıya sahip, meseleleri kanla çözmeyi daha çok tercih eden, yakalanmamak için gizliliğe birinci derece önem veren, radikal-sünni bir örgüt oldukları iddia edilmektedir. Özellikle intihar eylemlerinde, eylemin başarısız olmaması için, kullanılacak militanlar özel olarak eğitilmekte ve bu militanların yaşadıkları ülkelerin insan profilleri iyi araştırılıp analiz edildiği görülmektedir. Örgütün yapısının genel olarak hücresel olduğu görülür. Bu yapılar bazen merkezden bağımsız eylemler

¹⁷⁶ Demirel, a.g.e, s. 11-17; BİLGESAM (Komisyon), a.g.rap. s.13-15; Çınar Yusuf, "Terör Örgütlerinin Örgütsel Davranış Modelleri Bağlamında El-Kaide Örneği", **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 9, c.9, sy.17, Bingöl-2019, s.523-526.

yapabilmektedirler. Hücre yapılanması üst düzey yetkililerle irtibatını sıkı ve yakın tutmadığı için, örgütün bir üyesinin yakalanması halinde diğer üyelerinin yakalanmasının zorluğunu ortaya çıkarmaktadır¹⁷⁷.

Örgütün eylem stratejisine bakıldığında, eylem öncesi çok titiz bir istihbarat çalışması yaptıkları görülür. Ayrıca eylemi gerçekleştirecek olan yapı mobil özellik taşır. Silahlı çatışmanın yanında deşifre olmasının zorluğu ve mobil olduklarından, canlı bombalarla eylem yapmayı tercih ederler. Bu canlı bombaları, şehadeti arzulayan mücahitler olarak ve yapılan eylemlerin övülerek anlatılmasıyla hem militanların eylemlerine konsantre edildikleri görülür hem de diğer örgüt üyelerine eylem yaptırmak için cesaretlendirici motivasyon sağlamış olmaktadır¹⁷⁸.

el-Kaide'ye göre; iman ve inanç sahibi militanlar sayesinde dünyanın en güçlü orduları, bu mobil militanların uyguladığı eylemler sayesinde yenilebilirler. Afganistan'da Rusya'nın savaştan çekilmek zorunda kalması, konsoloslukların bombalanması veya Afganistan'daki askeri üslerin bombalanmasını bu tezlerine örnek olarak göstermektedirler¹⁷⁹.

el-Kaide düşüncesinin temelinde, Müslümanlara zulüm yaptığı için batı karşıtlığı vardır. Bu anlayış, gerek Rusya'nın Afganistan'ı, gerek ABD'nin ve müttefiklerinin Müslüman ülkeleri, gerekse İsrail'in Filistin'i işgal etmesinden sonraki tepkilerinde görülmektedir¹⁸⁰.

el-Kaide, asimetrik savaş olarak adlandırılan her yerde savaş/eylem halinde olmayı tercih eder. Belirli bir coğrafyayı savaş için şart koşmazlar. Mesela; İbn-i Teymiyye'nin, dayatmacı saldırılara karşı direnme hakkı veren fetvasının Mısır'da da karşılık bulduğunu gören el-Kaide, Mısır'daki gruplarla iletişime geçerek, o gruplarla birlikte hareket etme kararı alırlar. Dünyanın her yeri cihat yeridir. Saldırılarda, misli ile mukabele/karşılık verme stratejisi ön plandadır. Fakat ABD, saldırılarında sivil veya asker ayrımı yapmadığı için, el-Kaide de saldırılarında sivil veya asker ayrımı yapmamaktadır. ABD'nin, İsrail'in ve sömürgeci zihniyetlerin Müslüman coğrafyalara ve bu coğrafyada yaşayan Müslümanlara karşı yaptıkları eylemlerden dolayı karşılık olarak misillemeye gidildiği görülmektedir¹⁸¹.

¹⁷⁷ Demirel, a.g.e. s. 16-17; Erdoğan, a.g.e, s.53.

¹⁷⁸ Demirel, a.g.e, s. 22-25.

¹⁷⁹ Demirel, a.g.e, s. 26.

¹⁸⁰ Yıldızgil, a.g.e, s. 99.

¹⁸¹ Demirel, a.g.e, s. 31-35.

el-Kaide, farklı coğrafyalarda/ülkelerde bazen o ülke içinde ve çevresindeki ülkelerde var olan örgütleri de kullanabilmektedir. Mesela; Türkiye’de PKK ve Hizbullah’ın kullanılması bu duruma örnektir¹⁸².

el-Kaide, teknolojiyi de iyi kullanmaktadır. Teknolojik argümânların henüz yaygınlaşmadığı zamanlarda militanlar Afganistan’da kamplarda yetiştirilirken, son dönemlerde teknolojinin de gelişmesiyle artık birçok eğitim faaliyeti artık sanal âlemde adeta Afganistan’daki eğitim kamplarından canlı yayın şeklinde yapıldığı ifade edilmektedir. Zamanın ve çağın gerektirdiği teknolojiye yeri geldiği zaman entegre olabilen, dünyanın birçok ülkesindeki radikal İslami örgütlerle ilişkili, uygun şartlar oluştuğunda bu örgütlerle işbirliği yapabilen bir örgüt profilinin olduğu görülür¹⁸³. Teknolojiye açık olmaları yeniliğe kapalı olmadıklarını ortaya koymakta ve bu konuda Vehhâbî zihniyetiyle –bir kısmıyla- fark ortaya koydukları anlaşılr.

Dünya ülkelerinin birçoğundan militan ve maddi-lojistik destek alan uluslararası bir yapıdır¹⁸⁴. el-Kaide örgütü eleman temini konusunda sıkıntı yaşamadığı görülmektedir. Bütün Müslümanlara yapılan cihat çağrısıyla birlikte taraftar sayıları ve hücre yapılanmaları artmıştır. Özellikle Çeçenistan, Türkiye, Cezayir, Yemen, Keşmir, Afganistan, Filipinler, ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve dünyanın farklı ülkelerinde birçok eleman kazanabilmektedir. Farklı ülkelerden ve coğrafyalardan militanları olması hem diğer ülkelerde kolay kamufle olmasını sağlamış hem de kolay eylem yapmalarına imkan vermektedir. Çünkü eylem yapacak olan militanlara yardım edecek kimseler kendi coğrafyalarını, bu coğrafyanın şartlarını, istihbarat gücünü ve zayıf noktalarını da bilmektedirler. Dolayısıyla el-Kaide, her koşulda ve hemen hemen her şartta kendini hayatta tutan, kendisini yenileyen ve yeni eylemler üretebilen dinamik bir yapı olarak kendini göstermekte ve varlığını devam ettirmektedir.

el-Kaideye katılım tamamen gönüllülüğe dayalıdır. Örgüte katılım sağlayanlar uygun kamplarda eğitim alırlar. Kamplarda istihbarat, askeri eğitim, bomba hazırlama imha etme, suikast, pusu kurma, kamufle olma, cihat, şehitlik gibi birçok konuda eğitim verilmektedir. İntihar eylemcileri ise özel eğitime tabi tutulmakta olduğu, radikal dini inançlardan ve etnik-fanatik milliyetçilik duygularından da faydalanılarak bu eğitim verilmekte olduğu anlaşılmaktadır. İlk olarak örgüt lideri Laden’e biat akabinde örgütün

¹⁸² Demirel, a.g.e. s. 43.

¹⁸³ Demirel, a.g.e. s.24, 43, 71, 92-95.

¹⁸⁴ Yıldızgil, a.g.e. s. 114.

askeri disiplin kurallarına biat edilmesi için yazılı biat belgeleri alınır. Son olarak da sözlü olarak yemin ettirilerek sözlü biat alındığı anlaşılmaktadır¹⁸⁵.

El-Kaidenin eylemlerine bakıldığında, etkilerinin de belirli bir dönemle sınırlı kalmadığı görülmektedir. Irak savaşının ortaya çıkması, Ortadoğu'daki siyasi, sosyal, askeri son gelişmeler bu eylemlerin sonucu olarak gösterilmektedir. Özellikle de 11 Eylül ikiz kule saldırısından sonraki gelişmeler. Yine eylemlerinde sivil-asker, masum-suçlu, Müslüman-gayr-i müslim, çocuk-yaşlı, kadın-erkek vb ayrıma gidilmediği, amaçları uğruna gerektiğinde bu insanların da öldürülebildiği görülmektedir. Bu eylemlerin sonucu olarak İslamofobi kisvesi altında, dünya insanları arasında, medya, farklı sosyal iletişim ve haberleşme araçları kullanılarak da bu eylemler ve sonuçları İslam aleminin tamamına mal edilmeye çalışılmıştır/çalışılmaktadır. Dolayısıyla Müslümanlara adeta katil, terörist olarak, İslam dinine ise gerici, yobaz, vahşi, insanlara zarar veren, terör dini şeklinde bir algı oluşturulduğu da göz ardı edilmemesi gereken bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Eylemlerinin uluslararası çapta olması ve sansasyonel olması da bu durumda etkili olmaktadır¹⁸⁶.

Gerek Ortadoğu sınırlarında gerekse batılı ülke sınırları içerisinde olsun, büyük kitlesel ses getirecek eylemler yaparak bu ülkelerin ekonomik ve psikolojik olarak zarar görmesini sağlamaya çalışmışlardır. Bu eylemleri sayesinde küresel cihadı temsil eden en büyük oluşum olarak kendini göstermektedir¹⁸⁷.

el-Kaide'ye hayır kurumları, ticari işletmeler, yasadışı finans gelirleri (uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, fidye, gasp vb.); yasal olarak ise, çeşitli vakıf kuruluşları, özel şirketler aracılığıyla gelir elde etmekte olduğu belirtilmektedir¹⁸⁸.

el-Kaide lideri Laden'in 2011 yılında öldürülmesinin ardından, örgütün başka ülkelerdeki uzantıları kendilerini daha çok göstererek yapılarını güçlendirmişler ve eylemlerini de geliştirmişlerdir. Boko Haram, Eş-Şebab gibi¹⁸⁹.

2.1.3.3. Amaçları

Amaçlarına bakıldığında, dini motifli radikal örgütlerin bulunduğu yerlerde onlarla beraber hareket ederek küresel bir İslâmî radikalizmi ortaya çıkarmak, radikal grupların olmadığı yerlerde ise, radikal bir zihniyeti oluşturarak geliştirmektir.

¹⁸⁵ Yıldızgil, a.g.e, s. 125-136; Bilgesam (Komisyon), a.g.rap. s. 13-14.

¹⁸⁶ Yıldızgil, a.g.e. s. 124-125, 140-144.

¹⁸⁷ Yıldızgil, a.g.e, s. 122.

¹⁸⁸ Erdoğan, a.g.e, s. 62-68.

¹⁸⁹ Bilgesam (Komisyon), a.g.rap. s 13-15.

Amaçlarının en önemlilerinden biri de, tüm Müslümanları silahlı mücadeleyle şer'î hükümlerin geçerli olduğu bir İslâmî devlet çatısı altında birleştirmektir. Bunun neticesinde de Batı emrinde olan bütün Müslüman idareleri yıkarak, İslam ülkeleri arasındaki coğrafi sınırları kaldırıp, tek halife emrinde/idaresinde, diğer İslamcı oluşumlarla birlikte hareket ederek batı hegemonyasından İslam ülkelerini kurtarıp, Batılıları İslam topraklarından çıkartarak dünya çapında bir din devleti kurmaktır. Filistin'i İsrail'in işgalinden kurtararak Mescid-i Aksa'nın kurtarılmasını sağlamaktır¹⁹⁰.

Ayrıca, Müslüman dünyayı batılı devletlerin hegemonyasından ve işgalinden kurtararak tek çatı altında birleştirmek, Müslümanların halifeye biâtını sağlamak, Müslümanları birbirine bağlamak, Müslüman olmayan kültürlerden ve politikalardan kurtulmaya rehberlik ve öncülük etmek de diğer amaçları arasındadır¹⁹¹. Halifelik yönetimini oluşturabilmek için ise güç kullanmanın çok önemli olduğunu hatta hedefin temel taşı olduğunu savunurlar. Bu hedefe ulaşabilmek için psikolojik olarak devamlı hilafet ile halifelik konuları gündemde tutulmuş ve diğer ülkelerdeki dini motifli örgütlerle/yapılarla/gruplarla aynı hedefi paylaştıklarından, aralarındaki ilişki mümkün olduğunca koparılmamaya hatta sağlam tutulmaya çalışılmaktadır. Gerekğinde uluslararası eylemlerde ortak çalışma grupları oluşturmak için bu ilişkiyle birlikte militanlar da hazır tutulmaya çalışılmaktadır¹⁹².

2.1.3.4. Görüşleri

Laden'in hocası, Abdullah Azzam, Afganistan- Rusya savaşı sırasında cihadın her Müslümanın vazgeçilmez bir görevi ve bunun her Müslüman için farz olduğunu, bütün Müslümanların görevi olan cihat anlayışı sayesinde dünya üzerindeki bütün Müslüman topraklarının cihat alanı olduğunu ve geri alınması gerektiğini söylemiştir. Eymen el-Zevahiri ise, Mısır'da yaşadığı dönemde, cihadı bölgesel olmaktan çıkarıp bütün Müslümanların bayrağı altında toplandığı İslam Halifeliği sayesinde küresel bir amaç için yapılması gerektiğini savunmaktadır¹⁹³.

Laden/el-Kaide, İslam coğrafyasına/Müslümanlara ABD saldırdığı için cihada müracaat ettiklerini ifade etmiştir¹⁹⁴. Laden, ABD'ye savaş açtığını beyan eden

¹⁹⁰ Demirel, a.g.e, s. 11-23; Yıldızgil, a.g.e. s. 114; Bilgesam (Komisyon), a.g.rap. s. 13-15.

¹⁹¹ İskenderoğlu, Günümüz Selefililiği, a.g.e. s. 49; Yıldızgil, a.g.e. s. 122; Erdoğan, a.g.e. s. 59.

¹⁹² Yıldızgil, a.g.e, s.120-122.

¹⁹³ Erdoğan, El-Kaide, İşid ve Boko Haram (Dini Motifli Terörizm ve Finansal Kaynakları), s.42-59.

¹⁹⁴ Demirel, a.g.e, s. 37-38.

açıklamasında, Kur'an ve Sünnet'ten sonra İbn Teymiyye'nin görüşlerine atıf yaparak referans aldığı ifade edilmektedir¹⁹⁵.

Cihad savaşçıları, Hz. Peygamber sancağı altındaki savaşçılardır. Çünkü bu savaşçılar, Hz. Peygamberin görevini devam ettirmekte ve kâfirlere karşı cihat yapmaktadırlar¹⁹⁶.

Zihniyetlerinin doğal sonucu olarak ortaya koydukları görüşlere bakıldığında; Amerikalıları ve Yahudileri, hatta müttefik olduğu ülkelerin mensuplarını da öldürmenin, Müslümanların görevi olduğunu ve bu görevi yapmayanın veya yapmaktan berî duranın dinden çıktığını ifade ederler. Bu eylemi gerçekleştirirken de kadın, çocuk, yaşlı, sivil, asker gözetmeden hareket etmeye vurgu yaparlar. Çünkü askerlerin ve devlet görevlilerin haricindeki halkın da ABD ve beraberindekilere destek oldukları için aynı muameleye tabi tutulmalarına karar vermişlerdir¹⁹⁷. Bu kararlarında, örgütün 1992'de Yemen'in Aden şehrinde bulunan ABD askerlerinin kaldığı sanılan otele yapılan saldırıda iki Avusturyalı turistin ölmesinin ardından yapılan ve İbn-i Teymiyye'ye atıfla verilen "Daru'l-Harpte yapılan cihatta sivillerin öldürülmesinin sakınca oluşturmayaacağı"na dair açıklamanın ardından dini meşruiyet de kendilerince sağlanmış oldu. Tam burada el-Kaide'nin bu uygulamasının İslam dininin hükümlerini yansıtmadığı söylenebilir. Çünkü, İslam savaş hukukunda, Ehl-i Sünnet'e göre çocuk, yaşlı ve kadınların katledilmesine belirli şartlar dışında cevaz verilmemektedir¹⁹⁸.

Suudi Arabistan'ın Amerika birleşik Devletleri'yle ortak hareket etmesini kesinlikle yanlış olarak kabul ederler¹⁹⁹. ABD ile batılı emperyalist ve Siyonist sömürgeci müttefiklerinin, Mescid-i Aksa'dan ve Hameyn'den çıkarılması için cihad etmenin her Müslümana farz ve görev olduğunu belirtirler. Bunun nedeni olarak ise, bu kimselerin ehl-i küffar olmalarıdır. ABD ve müttefiklerinin dünyanın neresinde olursa olsunlar coğrafya ayrımı yapmadan öldürülmelerinin gerekli olduğu görüşündedirler²⁰⁰.

Örgütün en önemli ve meşhur liderlerinden olan Laden, 1998'de yayınladığı "Yahudi ve Haçlılarla Savaşan Dünya Cephesi" bildirisinde; Mekke, Medine ve Kudüs'teki mescitlerin öncelikle kurtarılması gerektiği, hatta hocası Abdullah Azzam'ın

¹⁹⁵ Yıldızgil, a.g.e. s.88-90.

¹⁹⁶ Demirel, a.g.e. s. 30.

¹⁹⁷ Demirel, a.g.e. s. 37-38.

¹⁹⁸ Bilgesam, a.g.rap, s, 13-17; El-Mevsilî el-Haneffî, **el-Muhtar li'l-Fetva (el- İhtiyar)**, Kitabı's-Sire, Çağrı Yayınları, İstanbul-2012, s. 116-120; ter: Yeniçeri Celal, **Metni el-Muhtar li'l-Fetva**, Babu'n-Nafaka, Kitabı's-Sire, Şamil Yayınevi, İstanbul-2013, s. 519-525.

¹⁹⁹ Demirel, a.g.e. s. 23-30.

²⁰⁰ Demirel, a.g.e. s. 33.

(V.1989), içine Endülüs'ü de dâhil ettiği bütün İslam topraklarının kurtarılması gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim bir kez dahi olsa Müslümanların idaresine geçen toprakları/coğrafyaları Daru'l-İslam olarak görmüşlerdir. Bu coğrafyalar, Ehl-i Küfürden kurtarılmalıdır. *(Bu görüşe uygun olarak değişik zamanlarda farklı eylemler yaptıkları görülmektedir. Kenya ve Tanzanya'daki A.B.D. büyükelçilik binalarının bombalanması, Aden körfezindeki A.B.D. savaş gemisinin bombalanması gibi).*²⁰¹

Cihat anlayışlarına göre; her ne kadar Afganistan'dan Rusya'yı çıkartmak ve baskılarına karşı koymak için savaşmak olsa da asıl cihat düşünceleri, küresel devamlılığı olan İslam hâkimiyetine dayandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında cihat savaşçıları/mücahitlerini, Peygamber sancağı altındaki savaşçılar olarak görmektedirler. Cihat fikirlerinin temelini İbn-i Teymiyye (V.1327) ve talebesi İbn-i Kayyim el-Cevziyye'nin (V.1350) fetvalarının keskinliğinin izleri görülmektedir. Nitekim İbn-i Teymiyye de yaşadığı dönemdeki haçlı saldırıları, Moğol istilası, hurafelerin yaygınlaşması, Haşhâî, Batınî ve Nusayrîlik akımlarına karşı İslam dinini, ortaya çıkan bidatlerden temizlemek için fetvalar verdiği görülmektedir. Örneğin Moğol istilasına karşı koymak için ümmete cihat çağrısı yaptığı ifade edilmektedir. Ayrıca Bağdat İslam devletinin yönetiminden çıktığı, İslam dünyasında fikri ve fiziki bölünmelerin olduğu, taassup anlayışı ortaya çıkmaya başladığı, İslam'ın asli yapısından uzaklaşmalar yaşandığı bir dönemle karşı karşıya kalınmıştır. Bu çağrıyı yaparken İbn-i Teymiyye'nin amacı, İslam dinindeki tevhit anlayışını sağlayarak hurafelerle, batını düşüncelerle mücadele etmek ve bunun yolunun da İslam Dininin ilk dönemlerindeki duruluğuna tekrar ulaşabilmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Selefî düşüncenin tekrar kendini göstermesi demektir. Bunlarla birlikte göz ardı edilememesi gereken önemli bir husus ise; İbn Teymiyye'nin içinde bulunduğu şartlardan da bağımsız kalmadığıdır²⁰².

el-Kaide'nin küresel cihat düşüncesi, örgüte farklı ülkelerden de militan desteği sağlamasında etkili olmuştur. Diğer ülkelerdeki farklı isimlerdeki radikal İslami gruplar/örgütlerle de²⁰³ işbirliği içinde olmaları, hem lojistik hem de eleman desteği bulmasında yine etkili olan unsurlardan biridir. Ayrıca el-Kaide'ye katılımın cihat ruhu

²⁰¹ Demirel, a.g.e. s. 35-37.

²⁰² Yıldızgil, a.g.e, s. 90; Demirel, a.g.e, s 11-37.

²⁰³ Mısır İslam Cemaati, Yemen Cihat Örgütü, Pakistan el-Hadid Grubu, Lübnan Partizan Birliği, Libya Savaşan İslami Cemaati, Ürdün Beytü'l-İmam Grubu, Cezayir İslam Cemaati gibi. Laden ayrıca bu örgüt/Grupların oluşturduğu Cihat komitesinin başkanlığını yaptığından, el-Kaide örgütü de lider örgüt konumuna geçmiş olmaktadır.

özelliği olduğu gibi, işsiz ve ekonomik yönden sıkıntılar yaşayan birçok insana para kazandırması vaadiyle ekonomik ciheti, ergenlik dönemlerinde ve daha ileriki yaşlarda toplumda kendini ifade edemeyen ve kabul ettiremeyen insanların olması da psikolojik ve sosyal yönünün olduğunu göstermektedir²⁰⁴. Örgüt, küresel ölçekte yaptığı eylemlerle, dünyadaki diğer radikal İslami grupların mensuplarının da sempatisini kazanmış, bu sayede çok geniş bir coğrafyadaki dini-sosyal tabaka üzerinde etkili olmaya devam etmiştir²⁰⁵.

Örgütün eylemlerine bakıldığında;²⁰⁶ saldırılarda sivil, çocuk, asker, bürokrat, kadın, yaşlı, genç, suçlu, suçsuz ayrımının yapılmadığı görülmektedir. Eylemlerini genelde canlı bombalarla yapmayı tercih ettikleri, bu canlı bomba olacak kişileri şehadeti arzulayan mücahitler şeklinde niteleyerek hem onları eylemlerine konsantre ettikleri hem de diğer örgüt üyelerine eylem yaptırmak için itici motivasyonu sağlamış olurlar. Örgütteki diğer kimselere yapılan eylemler övgü dolu sözlerle anlatılır²⁰⁷.

el-Kaide, Müslüman olan ülkelere karşı cihat anlayışında ise, Müslüman olsa da şeriat uygulanmayan yönetimlere karşı da cihat etmek/savaşmanın mubah olduğuna inanmaktadırlar. Bu görüşün kökeni ise Selefi-Vehhâbî ideolojiye dayanmaktadır²⁰⁸.

Suçların şahsiliği ilkesiyle, “...bir insanı öldürmenin bütün insanlığı öldürmüş gibi...”²⁰⁹ suç sayılan bir dine mensubiyet göz önünde bulundurulduğunda, yapılan eylemlerin İslam itikadıyla örtüşmediği görülmektedir. İslam Dinindeki asıl amacın; iyi, ahlaklı insan yetiştirmek olduğu açıktır. Lakin bunun tam aksine, fanatik ve şuursuz dindar yetiştirmek, insanlık açısından son derece tehlikeli neticelere sebep olacağı ortadadır. Bu zihniyet yapısıyla insanların din adına öldürüldüğüne şahit olunuyor²¹⁰. İşte doğru bir din, ahlak eğitimi ve doğru bir insani yaşantı eğitimi verilememesi ve ameli açıdan sünni geleneğin bozulması durumunda sonucun neler olacağı da ortaya çıkmaktadır²¹¹.

²⁰⁴ Demirel, a.g.e. s. 15,43.

²⁰⁵ Demirel, a.g.e. s. 11-15.

²⁰⁶ Kenya ve Amerikan başkonsolosluklarının bombalanması, 11 Eylül ikiz kuleler saldırısı, 2005 Londra saldırısı, İngiltere’de 7 Temmuz metro saldırısı.

²⁰⁷ Demirel, a.g.e. s. 22.

²⁰⁸ Yıldızgil, a.g.e. s.88.

²⁰⁹ Mâide, 5/32.

²¹⁰ Demirel, a.g.e. s. 42-43.

²¹¹ Demirel, a.g.e. s. 43

2.1.4. İşid/Daeş/Deaş

2.1.4.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Bu oluşumun kökleri Sovyetler Birliğinin 1979 yılında Afganistan'ı işgaline kadar dayanmaktadır. Çünkü bu işgal sonrası değişik ülkelerdeki Müslümanlar arasından, yapılan cihat çağrısına uyarak birçok kişi, Afganistan'a saldırılara karşı koymak için gitmiş ve savaşmışlardır. Bu mücadele örgütünün adı el-Kaide olarak konulmuş, Afganistan-Rus savaşından sonra ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgal etmesiyle İşid'in ilk oluşumu olan Tevhid ve Cemaat örgütü Ebu Musab el-Zerkavi²¹² tarafından kurulur²¹³. ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesinden sonra örgüt, İran üzerinden Irak'a geçmiştir. 2000'li yılların ilk başlarında Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesinden sonra ortaya çıkan karışık siyasi durumu kullanan Ebu Mus'ab ez-Zerkâvî liderliğinde, ABD'nin Müslümanlara uyguladığı -özellikle Ebu Garip cezaevinde- işkencelere tepki olarak intikamcı bir düşünce yapısıyla kendisini göstermeye başlamış, 2014 yılının sonlarında ilk olarak Irak'ta kendisini gösteren, yoğun olarak Suriye iç savaşında ismini duyurmuş, Selefi anlayışın cihatçı bir kolu olarak görülen, kendilerine biat etmeyen Şiilerle de şiddetli mücadele etmiş ve kendilerinden olmayan-kendilerinin görüşlerine tabi olmayanları- mürted olarak kabul eden radikal İslamcı bir örgüt olarak tarif edilebilir²¹⁴.

İşid'in ortaya çıkmasındaki sosyolojik etkenler incelendiğinde, ilk önce İşid'in var olduğu ve yerleştiği bölgelerde, politik açıdan bir idare boşluğu anlaşılmaktadır. İdare boşluğu aynı zamanda sosyal boşluğu ve kaosu da beraberinde getirmektedir. İşid bu zaafları etkili bir şekilde kullanarak kendi lehine alan oluşturma ve militan sahibi olma olarak değerlendirir. Irak'ta ve yine Suriye'nin bazı bölgelerinde olduğu gibi idare boşluğunun olduğu yerlerde de sosyal ve mezhepsel çatışma ortamını kendisi sağlayarak yine benzer kazançlar elde etme yoluna gittiği görülmektedir. Başka bir etken ise ABD'nin 2003 yılında meydana getirdiği "*Geçici Koalisyon Otoritesi*"nin aldığı "*Irak ordu mensuplarının hiçbir devlet işinde çalıştırılmayacağı, özel kuvvet ve istihbarat çalışanlarının ordudan çıkarılması kararı*" gibi radikal kararlar işsiz ve bir yere dayanacak yaklaşık üç yüz bin profesyonel eğitilmiş askerin büyük çoğunluğu İşid için aniden elde edilen büyük kazanç olmuştur. ABD'nin Sahva Konseyi'ni kurarak

²¹² Afganistan'dan gelen bir El-Kaide militanıdır.

²¹³ Bilgesam (Komisyon), a.g.rap, s.2,

²¹⁴ İskenderoğlu, Günümüz Selefiligi, s. 16-17; D.İ.B. Din İşleri Yüksek Kurulu, **Daiş'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu**, Ankara-2015, s. 14.

İşid'e bazı zayıflıklar oluşturmaması çok sürmemiş ve ABD Irak'tan güçlerini çektiğinde, Şii idarenin devlet yönetimine gelmesiyle Sünni'lere uyguladığı baskıcı ve dışlayıcı politika sayesinde İşid bir kez daha güç kazanmaya başlamıştır²¹⁵.

Kuruluşundan bu yana farklı isimlerle kendisinden söz ettirdiği görülür: 2004-2006 arası Irak el-Kaidesi, 2006-2010 yılları arasında Devlet-i Irak el-İslamiyye. 2010'dan sonra Saddam Hüseyin'in ordusunda da yer alan Ebu Bekir Bağdadi örgütün geçti. 2013 yılında el-Nusra militanlarının bir kısmı ile Irak İslam Devleti birleşerek İşid oluşturuldu. Fakat bir süre sonra da bu iki örgüt, aralarında anlaşmazlık yaşayarak ayrılmak durumunda kaldılar²¹⁶. İşid, Irak'taki siyasi istikrarsızlığı da fırsata çevirerek orada da isyan etti ve baskıcı tavrıyla tepki toplayan Şii yönetime karşı halkla birlikte isyan etmiştir. Bu durum bir bakıma zalim idareye/yönetime karşı silahlı isyan etmek olarak değerlendirilebilir. Nihayetinde 2014 yılında kendilerince İslam Devletini Bağdat'ta kurduklarını ilan ettiler. İşid'e karşı savaşan lakin daha sonradan kendilerine katılan Sünnîler affedildi fakat muhalif olan Şiiler ile azınlıklara mensup birçok insan öldürüldü²¹⁷.

Örgüt, sosyal medyayı kullanarak adeta İslam ile Haçlı savaşı fikrini empoze etmeye/yaymaya çalıştı. Tabi bu düşünce ve davet, selefi cihat taraftarlarının örgüte katılımında etkili oldu. Ayrıca, farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda ve farklı oluşumlar altında cihat yaptığına inanan kesimle, kendisine toplumda henüz yer edinemeyen, İslami şuurun oluşmadığı, tek taraflı bakış açısıyla meselelere yaklaşan ve kendini ispatlama çabasında olan ayrıca dini birlik ve İslam'ın barış dini olduğunu kavrayamamış Müslümanlar, en son olarak İşid örgütü etrafında bir araya gelmişlerdir²¹⁸.

Suriye, Rusya, İran ve Türkiye ülkelerinin özellikle İşid'e yönelik eylemleri örgütün gücünü bir nebze azaltmıştır. Dolayısıyla örgüt, farklı coğrafyalarda yer edinmeye çalışarak ve yayılma politikasına girişmiştir. Bunlardan bir tanesi de Afrika'da bulunan Boko Haram örgütüdür. İşid'in diğer bir hareket alanı da Libya

²¹⁵ Dolunay Şenaol, Erdem Sezgin, Erdem Elif, "İşid: Küresel bir Terör Örgütü", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, , Elazığ-2016, Cilt: 26, sy: 2, s. 278-280; Aksoy Ersin, "Daiş ve Suriye İç Savaşında Daiş'in Rolü", **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, 2016, Yıl:2, c.:2, sy:2, s. 33.

²¹⁶ İskenderoğlu, Günümüz Selefiligi, s 16-18; Yıldızgil, El-Kaide ve Küresel Uzantıları, s. 166-168; Erdoğan, El-Kaide, İşid ve Boko Haram (Dini Motifli Terörizm ve Finansal Kaynakları, s. 73-74; Bilgesam (Komisyon), "Terörün geldiği Yeni Boyut: İşid Örneği", s. 23-27; Şenol vd. a.g.mak, s. 278-279.

²¹⁷ İskenderoğlu, a.g.e. s. 24; İrat Ali Murat, **Peygamberden İşid'e Modern Dünyada İslami Yaklaşımlar**, NotaBene Yay. Ankara-2015, s. 32.

²¹⁸ Biçer, a.g.mak, s. 11.

olmuştur. Çünkü burada Işid'in istediği ortam mevcuttur. Yani Kaddafi yönetiminden sonra sosyal çözümler yaşanmış, düzenli ordu bulunmamaktadır. Bu durum aynı zamanda örgütün Avrupa'ya sınır olmasına ve gerektiğinde de oralarda da eylem yapmasına imkân sağlayacaktır. Özellikle Üsame b. Laden'in öldürülmesinden sonra el-Kaide'nin aktivitelerinde zayıflama olması, Işid'e lider örgüt imajını vermiş ve bu imajı kaybetmemek için kendisine alan açmak istemektedir²¹⁹.

2.1.4.2. Özellikleri

Eskatolojik²²⁰ bir düşünce sistemine sahip oldukları söylenebilir²²¹. Hilafete dayalı bir İslam devleti amacı taşıyan, bu amaç için asker veya sivil ayrımı yapmadan silahlı ve bombalı eylemler gerçekleştiren Selefi Cihatçı radikal bir örgüttür²²².

Işid, cihat düşüncelerini savaş üzere bina eden gruplardan biri olarak ifade edilmektedir²²³. Harici zihniyetiyle benzer olan ve hareket ettikleri belirtilen Işid ve benzeri örgütlerin en belirgin özelliklerinden iki tanesi yayılmacı olmaları ve şiddet eylemleridir²²⁴.

Işid, zaman içerisinde petrol bölgelerini kontrol altına alınca bu petrolü satarak ekonomik anlamda güç sahibi olmuş ve kendi kendini finanse eden bir yapı haline gelmiştir. Bu durum hem mevcut militanlarını hem de takipçilerinin ilgilerini artırmış ve taraftarlarının daha da artmasına neden olmuştur²²⁵.

Işid, Pakistan, Afganistan, Yemen, Mısır, Libya ve Cezayir gibi pek çok ülkedeki radikal örgütlerden ve özellikle de Nijerya'daki Boko Haram örgütünden bağlılık yemini aldığı belirtilmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki, Işid geniş tabanlı bir örgüt olsa da Irak ve Suriye ile genel anlamda sınırlı kalmıştır yorumu yapmak çok da geçerli olmayacaktır²²⁶.

Fıkhi uygulamalarına bakıldığında ganimet konusunda; girdikleri yerlerdeki muhaliflerin malvarlıklarına, ganimet olduğu gerekçesiyle el koymuşlardır. Ayrıca Işid'in de yasal yollardan ve yasadışı yollardan finans sağladığı da belirtilmektedir.

²¹⁹ Demirci Saadat Rustemova, "Işid'in Genişleyen Afrika Ağı: Boko Haram ve Eş-Şebab Uzantısı", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı**, s. 201.

²²⁰ Son dini zihniyet/son halifelik anlayışı.

²²¹ İskenderoğlu, Günümüz Selefililiği, a.g.e. s.16.

²²² Yıldızgil, El-Kaide ve Küresel Uzantıları, s. 170.

²²³ Koca, a.g.e, s. 79.

²²⁴ Biçer, a.g.mak. s.3.

²²⁵ İskenderoğlu, a.g.e. s. 23; Şenol vd, a.g.mak. s.277-292; Bilgesam, a.g.rap. s.2-3, 23-27.

²²⁶ İskenderoğlu, Günümüz Selefililiği, s. 33.

(Petrol satışı, kadın ticareti (kadınları ganimet olarak kabul ederek onları bir meta hükmüne koyarak kadın ticareti), antika eser kaçakçılığı, bağış, ganimet, fidye vb.)²²⁷.

Selefilerin genel anlayışı üzerine, Allah'ın Kur'an'da bildirdiği ve Hz. Muhammed'in yaşam tarzını lafzi olarak devam ettirdiklerini ve bu sayede gerçek/asıl İslam'ın hükmünü yeniden ortaya çıkardığını iddia eden radikal bir grup olarak kendilerini göstermektedirler²²⁸.

İşid, diğer radikal örgütlere göre bir devlet edasıyla çok geniş bir coğrafyaya hakim olmakta, devletsel bir yapıya bürünmeye çalışan, kendini finans konusunda geliştiren ve devam ettirmeye çalışan bir yapı olmasından dolayı standart bir terör örgütünden farklı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Tam olmasa da bir devlet sistemiyle hareket etmeye çalıştıkları görülmektedir. Ele geçirdikleri bölgeleri vilayet olarak ayrımlara tabi tutmaktadır. Her ele geçirdikleri ve vilayet olarak ifade ettikleri yerlere valiler atamaktadırlar. Sağlık hizmetleri, polis teşkilatı, eğitim hizmetleri, mahkeme aracılığıyla hizmet ettiğini öne sürmektedir. Şehirlerde ahlak polisleri devamlı kılık kıyafet, alkol, kumar, uyuşturucu vb. faaliyetleri kontrol etmekte ve kurallara uymayanlar cezalandırılmaktadır. İşid, kendisini bir devlet olarak gördüğünden kendi şeriat mahkemelerini kurmuş ve duruşmalarını kendi görevlendirdiği kimseler yapmıştır. Kendilerince bir devlet oluşturdukları ve artık bütün İslam coğrafyasındaki ülkelerinin liderlerini halife olarak tanınması için eylemler yapacağı yüksek ihtimaldedir. Çünkü farklı şartlara göre farklı stratejiler üretmektedirler²²⁹.

İşid yapı itibarıyla el-Kaide gibi küresel ölçekte bir örgüttür. İşid'in küresel bir terör örgütü olmasını sağlayan etkenlere bakıldığında; teknoloji ağlarını ve imkânlarını etkili bir şekilde kullanarak militan sağlamaları, mali gelir elde etmeleri, propaganda yaptıkları, militanlarının birçok farklı ülkeden oldukları, ideolojisinin çok geniş çevrelerce kabul gördüğü, geniş bir coğrafyada eylemler gerçekleştirdiği, birçok ülkenin İşid'in cihat olarak adlandırdığı savaş alanında güçlerinin bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında, bu ülkelerin mensuplarını ve kendilerine muhalif olarak gördükleri insanları, grupları ve ülkeleri kâfir olarak nitelendirmeleriyle çok geniş kitlelerle mücadeleye girmeleri, teolojik-stratejik-ideolojik ve sosyolojik olarak birçok ülkeyi

²²⁷ Erdoğan, El-Kaide, a.g.e, s.78-87; Şenol vd. "İşid: Küresel bir Terör Örgütü", s. 285.

²²⁸ İskenderoğlu, a.g.e. s. 16.

²²⁹ Yıldızgil, a.g.e, s. 172; Erdoğan, a.g.e. s. 77,78; Şenol vd, a.g.mak. s. 277-292; Bilgesam (Komisyon), a.g.rap, s.23-27.

etkiledikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca ülke dışında da sözde devlet yönetimi sağlamak ve Boko Haram, Özgür Baalbek Sünniler Tugayı, Ensar Beytül Makdis, Ensar el-Şariat ve Ebu Seyyah gibi örgütlerin biatını almaktadır. Örgüt ayrıca, Libya’da bazı militanların biatını almışlar, Fransa’da gerçekleşen Charlie Hebdo dergisi saldırını yapan Kouachi kardeşler gibi farklı ülkelerde yapılan saldırılar ve sempatizanları sayesinde küresel bir örgüt olma özelliği taşımaktadır²³⁰.

Dini metinleri referans alan ve bu metinlerle militanlarını cesaretlendiren bir yönetime sahiptirler. Örneğin, Allah’ın meleklerine, düşmanlara karşı Müslümanlara yardım etmelerini emrettiği ayeti²³¹ referans almaktadırlar. Ayrıca yine Hz. Peygambere atfedilen “Senin elinden bir kişinin hidayete ermesi, güneşin üzerine doğduğu herşeyden daha hayırlıdır²³²” rivayetini referans olarak kullanmaktadırlar²³³.

İşid, bulunduğu bölgede diğer radikal dini gruplardan kendisine mutlak itaat beklemekte ve kendi sancağı altında –Irak Şam İslam Devleti- birlikte mücadele etmeyi istemektedir. Buna olumsuz bakan grupları düşman kategorisine almaktadır. Örgüt, İşid’e bağlı olan veya İşid’in karşısında olanlar şeklinde bir ayırım yaparak, Müslümanları ayrıştırma politikasına da gitmektedirler²³⁴.

2.1.4.3. Amaçları

Amaçlarına bakıldığında; öncelikle ABD ve Batı’lı diğer güçlerin Ortadoğu Arap coğrafyasından hem fiziki hem de siyasi güç olarak çekilmesi, Batı yönetimlere ve güçlere destek veren devletlerin ve bu devlet sistemlerinin/yönetim biçimlerinin yıkılması ve yeniden İslam halifeliğini ilan edebilmektir. Bu amaca bağlı olarak, kendilerini evrensel bir İslam devletinin/imparatorluğunun çekirdeği mesabesinde görmektedirler²³⁵. Bütün Müslüman topraklarının tek bayrak ve çatı altında (halifelik) birleştirilmesi hedeflenmektedir. Halifelik/İslam devleti için toprak sınırlaması getirilmediğinden, coğrafi anlamda bir genişleme hedeflenmektedir. Hilafete tabi olmakla, Müslüman ülkeler İslam eyaleti olacaktır. Kâfir devletlerin kendi aralarında yaptıkları antlaşmalar da artık hükümsüz konuma düşmüştür. Allah’ın şeriatı,

²³⁰ Şenol vd, “İşid: Küresel bir Terör Örgütü”, s. 277-281; D.İ.B. Din İşleri Yüksek Kurulu, “**Daiş’in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu**”, s. 16; Aksoy Ersin, “Daiş ve Suriye İç Savaşında Daiş’in Rolü”, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, 2016, Yıl:2, c.2, sy:2, s.33.

²³¹ Enfâl, 8/12.

²³² Buhârî, Cumâ 29; Cihâd 102, 143; Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe, 34.

²³³ D.İ.B. Din İşleri Yüksek Kurulu, a.g.rap. s.15-16.

²³⁴ Erdoğan, a.g.e, s. 76; Aksoy, a.g.mak. s.32.

²³⁵ İskenderoğlu, Günümüz Selefililiği, s. 15-16; Bilgesam (Komisyon), a.g.rap, s. 2.

gerektiğinde şiddete başvuru olarak uygulanabilir. Böylece asıl otorite olarak ‘‘Din’’ kabul edilmektedir. Bütün Müslümanların, halifeye tabi olarak onu desteklemeleri vaciptir. Halifeyi desteklemeyen, ona tabi olmayan herkes İslam’dan çıkmıştır ve öldürülebilir. İslam devleti küresel dini bir yönetimdir. Tek halife etrafında toplanmak, kıyamet öncesi büyük savaşa hazırlık noktasında birçok savaşçı toplama konusunda cezbedici bir güç olarak durmaktadır. Kapsamlı ve geniş tabanlı bir islam devleti kurma hedefleri olduğundan, bu hedefe göre stratejilerini belirleyip geliştirdikleri ifade edilmektedir. Hem politik hem askeri hem de ideolojileri olan bir örgüttür. Eylemlerini İslam devleti adına yaptıklarını iddia etmektedirler²³⁶.

2.1.4.4. Görüşleri

Görüşleri genel anlamda incelendiğinde dini ve siyasi özellikler taşıdıkları görülmektedir.

Görüşlerine göre; yönetim İslami olmalıdır. Din işleri ile devlet işleri birbirinden farklı değil aynıdır. Çünkü devlet, dinî kurallara yani şeriat esaslarına göre yönetilir. Bu da örgütün klasik ifadeyle laik bir sistemi kabul etmediği anlamına gelmektedir.

Bağdadi’nin, İslam Devletinin halifesi olduğu ilan edilmesiyle bütün Müslümanlardan biat beklenildi. Bağdadi’nin soyunun Hz. Ali’nin oğlu Hüseyin üzerinden Hz. Muhammed’e dayandığı ifade edilince, halifelik için gereken bir başka şart da sağlanmış olduğundan devlet başkanı sıfatıyla halife olarak ilk Cuma hutbesini okudu. Bağdadi, okuduğu hutbesinde, kurulan İslam devletinin bulunduğu bölgeyi ‘‘Daru’l-İslam’’ olarak belirtti. Daha sonra İslam devletinin kurumsallaşmasını sağlamak ve devam ettirebilmek için dünya üzerindeki bütün Müslümanları devletin inşası ve bekası için bu topraklara hicret etmelerinin herkesin vazifesi olduğunu ifade etti.

İşid’in birçok hedefinden bahsedilmektedir. Bu hedefleri beş aşamada ifade edilebilir. İşid’in bu beş aşamalı hedefine göre; bütün Müslümanlar, İşid’in kontrolü altında bulunan bölgeye hicret etmeli, kurulan bu İslam devleti çatısı altında birleşmeli, Müslümanlara zulmeden kâfirlerle savaşmalı, bu coğrafyaları mümkün olduğu kadar İslamileştirmeli ve Hilafet sancağı altında bütün Müslümanlar birleşmelidir. İşid, bir İslam Devleti sıfatıyla, vergi alma, mahkeme kurma, ekonomiyi kontrol etme gibi

²³⁶ İskenderoğlu, a.g.e. s. 15-27; Erdoğan, El-Kaide, a.g.e, s.43,76; Gürler Recep Tayyip ve Özdemir Ömer Behram, ‘‘İŞİD: Irak’ta Yerli Suriye’de Yabancı’’, *Ortadoğu Analiz*, 2014, Cilt: 6, sy: 63, s. 58-61; Aksoy, a.g.mak, s.34.

birçok faaliyeti üstlendiğini ifade etmiştir. Kendi görüşlerini kabul etmeyenler kâfirdir. Halifeye biat etmeyenleri ya da biat etmeyi reddedenleri mürted olarak kabul ettiklerinden bu kimselere karşı cihat edilerek öldürülebileceklerini savunurlar. Kâfirlere karşı ve İslam Devleti kurdukları için halifenin emrine karşı gelenlere karşı yapılan bu savaş, cihat olarak nitelenmekte, bütün Müslümanların cihadı şeklinde ifade edilmektedir. Bu sayede çoklu ve güçlü bir taban da oluşturma hedeflerine ulaşacaklardır.

Bu görüşlerinin yanında, Işid'in İslam devleti emeline göre ya herkes Müslüman olacak, ya İslam devletine cizye ödeyecek ya da öldürülecektir. Bu görüşten dolayı örgütün hâkim olduğu coğrafyalardan kitlesel göçler meydana gelmiştir. Özellikle kamuoyunda da çok merak konusu olan Işid'in daha çok Müslümanlara saldırması ve Filistin Müslümanlarına zulmeden İsrail gibi bir devlete saldırmama sebebi sorulduğunda, ilk olarak Müslümanların içindeki münafıkların temizleneceği sonra da onlarla savaşılacağını ifade etmeleri cevap olarak çok tatmin edici gelmemektedir²³⁷.

Cihat anlayışları, "Kutsal Savaş" düşüncesine dayandığından, yaptıkları bu savaş, Allah'ın hükmünü uygulamak için yapılmaktadır. Bundan dolayı da dünyanın her ülkesinden militan kazanabilmekte ve ilgi odağı haline gelebilmektedir. Şii dini törenlerine, türbelere saldırılar yapmışlardır. Bu eylemlere bakıldığında örgütün Vehhabi zihniyete sahip olduğunu; diğer yandan Cihatçı Selefî bir yapısının olduğunu; bu saldırıların katliam saldırısı şeklinde yapılması ise aşırı radikal özelliğinden kaynaklandığını göstermektedir²³⁸.

Kadınların tesettürüyle ilgili olarak; kadınların yüzlerinin kapatılmasının farz olduğunu ve erkeklerle sosyal ilişki içerisinde olmalarının haram olduğunu savunmaktadırlar²³⁹.

2.1.4.5. Kur'an ve Sünnet Anlayışları

Kur'an'a bakış açıları lafızcı ve zahircidir. Anlam derinliklerine, maksadına, mesajlarına, usulüne bakılmaksızın, bütünlüğe dikkat edilmeksizin parçacı olarak amel etmeye çalışmaktadırlar. Bunun yanında Kur'an-ı Kerim'den, sadece kendi anladıklarını kesin doğru olarak kabul etmektedirler. Bu yaptıkları mutlak yorumdur ve neticesindeki

²³⁷ İskenderoğlu, Günümüz Selefiligi, s. 15-27; Şenol vd, "Işid: Küresel Bir Terör Örgütü" s. 277-292

²³⁸ İskenderoğlu, a.g.e. s. 16-18

²³⁹ Biçer, a.g.mak, s. 10.

hakikatten kesinlikle ayrılınmamalıdır. Aksi durum tekfir sebebidir. Kendilerinin parçacı okumaları nedeniyle, bütünlükçü olarak okuma yapan ve bu anlayışla amel eden ve kâfir olarak kabul ettikleri kimseleri kendi usullerince cezalandırmışlardır. Ayetlerin sebep-i nüzulüne bakılmadan yapılan okumalar ve yorumlar sapık amaçları için kullanılmaktadır. Sünnet anlayışlarında da Kur'an'daki ayetlere bakış açısı gibi lafızcı, şekilci bir yaklaşım tarzı görülmektedir. Kur'an'daki nüzul sebebine bakmadıkları gibi hadis rivayetlerinin de vürud sebepleri de göz ardı edilmektedir. Bu konuyla ilgili DİB Din İşleri Yüksek Kurulunca Işid hakkında hazırlanan rapora bakıldığında; hadisleri kendi bağlamından koparılmış ve parçacı bir yaklaşımla anlaşıldığı, Kur'an-Sünnet bütünlüğüne dikkat edilmediği, güvenilirliklerine bakılmadan rivayetler delil olarak kabul edildiği ifade edilmektedir. Yani ilmi usul ve esas yoksunluğu görülmektedir²⁴⁰.

Işid'in yukarıda değinilen özelliklerinin ve görüşlerinin sonucu olarak, bazı dini kavramları tahrif edip yıprattığı ve olumsuz bir algı oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

İslam'ın genel çoğunluğunun düşüncesine göre insan değerli, canı, malı, namusu, aklı ve dini değerli ve koruma altındadır. Azınlık bir görüşe göre ise, değer verilen sadece Müslümanın canı, malı, namusu, aklısıdır. Müslüman olmayan böyle bir koruma altında değildir. Işid de bu ilk görüşü kabul etmemekte ve kendilerine muhalif görüşte olanlara karşı tekfirci ve dışlayıcı bir tavır alarak insanın dokunulmazlık hakkını, temel hak ve hürriyetlerini ayaklar altına almaktadır.

Işid/Daiş, hilafet konusunda hiçbir istişareye müracaat etmeden kendi hilafetini ilan etmiştir. Hâlbuki halifelik görevi, Ebu Bekir Bağdadi'nin yaptığı gibi bir insanın kendi başına alabileceği bir karar değildir. Bir kişi halife olabilmesi için, hilafet şartlarını taşımaları ve ümmetin çoğunluğu tarafından kabul görmesi gerekmektedir.

Tekfir konusunda İslam âlimlerinin genel görüşüne göre, bir kimsenin tekfir edilebilmesi için; vahiy ve sünnet ile kesinlik kazanmış bir hükmü inkâr etmesi gerekmektedir. Hâlbuki Işid'e göre kendi görüşleri mutlak olduğundan farklı düşünen veya görüşlerine muhalefet eden herkes tekfir edilmektedir. Kendileri de İslam devletinin muhafızları olduklarından diğerlerini öldürme yetkisini kendilerinde görmektedirler. Kur'an'da kâfir kabul edilen kişilerin özellikleri²⁴¹ açıkça belirtilmişken ve cihada gitmekten uzak duranlar için bile kâfir terimi kullanılmamışken, bunun yanında Allah'ın belirlediği haramı haram ve helali helal sayan, Allah ve

²⁴⁰ D.İ.B. Din İşleri Yüksek Kurulu, a.g. rap, Ankara-2015, s. 17-18.

²⁴¹ Mâide, 5/73; Yûnus, 10/2; En'âm, 6/7 vd.

Peygamberleriyle alay edenler, kalben iman etmeyenler hakkında açıkça kâfir isimlendirmesi yapılmıştır. Sünnet'te göre, Kelime-i Tevhidi söyleyenlerin koruma altında olduğu, Kâbe'ye yönelip namaz kılanların (Ehl-i Kiblenin) kâfirlikle suçlanamayacağı belirtilmiştir²⁴².

Velâ ve Berâ terimlerine yaklaşımlarına gelince; vela, mü'minleri sevmek, onları dost edinmek demektir. Bera ise, kâfirlere buğz etmek ve onlardan uzak durmak demek iken İşid örgütü Velâ terimini, yine kendi bakış açılarına göre yorumlayarak kendi görüşlerine uyanları velâ kapsamına almış ve mü'min olarak kabul etmişken, kendi görüşlerine muhalif olanları ise berâ kapsamında değerlendirmiş ve kendilerine düşman olarak belirtmiştir.

Cihat kavramına bakış açıları incelendiğinde, görüşlerinin ve varlıklarının temelini oluşturan bir terimdir. Çünkü İşid'e göre, İslam devleti kurulup hükümleriyle amel edilinceye kadar Müslümanların birlik olup Allah yolunda Allah için savaşması yani cihat etmesi farzdır. Bu cihada katılmayan veya destek olmayan herkes mürted kabul edilmektedir. Hâlbuki Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen cihadın Müslümanlara karşı olamayacağı alimler tarafından kabul edilmektedir. Ayrıca savaşın/cihadın bir kuralı ve hukuku vardır. Esir edilenlerin kafası koparılamaz, esirlere zulmedilmez, yaşlılar çocuklar ve kadınlara dokunulmazdır ve bu insanlara her türlü tecavüz yasaktır. Bunun yanında İslam'a açıkça savaş açanlara ve saldıranlara karşı cihat etmeye de izin vardır. Ayetlerde din uğruna, ve vatandan çıkarılma haricinde savaşa müsaade edilmemiştir. Bu kimseler ve bu kimselere yardım edenlerle de dost olunmayacağı ifade edilmektedir²⁴³.

Bu beyana ek olarak, Dünya İslam Bilginleri Barış, İtidal ve Sağduyu İnisiyatifi Sonuç Bildirgesi'nde; herkesin eşitliği, herkesin eşit haklara sahip olduğu; İslam kimliğinin mezhebi, ırksal vb. bütün ayrımcılıklardan üstün olduğu, İslam'ın eşitlikçi ve barışa yönlendirme yaptığı; Müslümanların birbiriyle kardeşlik hukuku içerisinde yaşaması gerektiği, renk, dil, kabile üstünlüğünün olmadığı; savunmasız insanlara ve haksızca hangi insan olursa olsun onlara zulmedilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte İslam dini kullanılarak terörün asla cihat olamayacağı; Müslümanların ve İslam dininin zulümle ilişkilendirilemeyeceği; İslam'ın teröre referans olmadığı; yaşama hakkının kutsal olduğu; cihadın insanlık faydası amaçlı olarak yapılabileceği;

²⁴² **Buhari**, "İman", 17, Salat, 28, **Ebu Davud**, "Cihad", 95; D.İ.B. Din İşleri Yüksek Kurulu, "Daiş'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu", Ankara-2015, s. 19-22.

²⁴³ D.İ.B. a.g.rap. 19-23; Mümtehin, 60/8-9.

İşid gibi hukuken varlığı kabul edilmeyen bir yapıyla ortak mücadelenin gereği ve bu yapının hiç kimseye ve devlete savaş açma yetkisinin olmadığı belirtilmiştir. Hiçbir grup veya oluşumun mutlak hakikat olmadığı; farklılıkların zenginlik olduğu, ehl-i kiblenin tekfir edilemeyeceği, manevi değer arz eden yapılara zarar vermenin yanlış olduğuna dikkat çekilmektedir²⁴⁴.

2.1.5. Hizbullah

2.1.5.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Allah'ın dinine uyan ve Allah'ın dini olan (son ve geçerli din) İslam Dinini yüceltme amacını taşıyan, bu amaç etrafında birleşen inananlar topluluğunu ifade eden terimdir²⁴⁵.

İran destekli olarak 1980'li yılların başında Lübnan'ın İsrail tarafından işgali sonucu, İsrail işgaline karşı mücadele etmek için kurulduğu ifade edilmektedir. Yayılmacı bir anlayışa sahip olduğundan, birçok ülkede yapılanması mevcuttur. Genel anlamda Lübnan ve İran Hizbullah'ı şeklinde iki ana kola ayrılır. İran Hizbullah'ı daha çok Şii anlayışa sahip olan bir yapıdır. Lübnan Hizbullah'ı ise, İran'ın destek verdiği mevcut bölgede küfür ehline karşı silahlı mücadeleyi önclemiştir²⁴⁶. Bunun yanında farklı ülkelerde de mensupları vardır. Mesela Türkiye'de ilim ve menzil kolları bulunmaktadır. İlim grubu İslam dışı gruplarla silahlı mücadeleyi önceleyen; menzil grubu ise sosyal ve kültürel yapılanmayı önceleyen bir düşünce yapısına sahiptir.

2.1.5.2. Özellikleri

Kendilerini geleneksel Müslüman olarak nitelemektedirler. Kendi öz ailelerini dahi örgütün amaçları uğruna feda edebilecek olan radikal İslami bir örgüt olarak tanınmaktadır. Liderlerinin öldürülmesi/ortadan kaldırılması/yakalanması durumunda sabırla, gizlilik içerisinde –tıpkı İslam'ın ilk dönemlerindeki gizli davet aşaması gibi- bekleyecekleri ve bu gizliliği hiç bozmayacak kişilerden oluşmuştur. Bulundukları bölgelerdeki dini mezhebe bağlılıkları ön plana çıkmaktadır. Örneğin Türkiye'de Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde muhafazakâr olan Şafii mezhebine göre hayatlarını devam ettirirler. Sosyal ve ekonomik özellikleri göz önüne alındığında, daha

²⁴⁴ Görmez Mehmet, “Terör Cihat Olarak Kabul Edilemez”, Anadolu Ajansı, 19.07.2014.

²⁴⁵ Birişik Abdülhamit, Hizbullah, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul-1998, c. 18, s. 183.

²⁴⁶ Tozlu Muhammed, “Terörizm Bağlamında Hizbullah”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 2016, c.8, s.1, s. 42-53.

çok kürtlerden militanları olduğu görülmektedir. Acımasızlıkları, kendilerini gerektirdiği zaman ve mekânda feda edebilmeleri/intihar eylemlerinde bulunmaları radikal dinci yapıları açısından değerlendirildiğinde el-Kaide'nin ortağı/kanadı olarak düşünülebilir. Hizbullah örgütünde, yakalanma veya öldürülme riski olan örgüt mensupları 5 yıllığına veya daha fazla bir süre bulundukları bölge dışına çıkarak dünya ile ilişkisini keserler. Bu durum örgüt için bir hicret olarak algılanmaktadır²⁴⁷.

2.1.5.3. Amaçları

İlk amaçları arasında, kurulan İsrail devletinin büyümesini ve gelişmesini önlemek, akabinde bu devleti ortadan kaldırmaktır. En önemli amaçlarından bir tanesi de, kendi hedefledikleri istikamet üzere İslam şeriatının hüküm süreceği/İslami hükümlerin uygulanacağı bir İslam devleti kurmaktır.

2.1.5.4. Görüşleri

Görüşlerinde cihat ilkesi önemli bir yer tutmaktadır. Buna bağlı olarak, örgüt kendilerinin cihat yaptıklarını belirterek bütün Müslümanları bu anlayış üzere küffar ile cihat yapmaya davet etmişlerdir. Devamında Filistin sorunuyla da yakından ilgilendiklerini belirterek ABD'yi kendileri için açık hedef ilan etmişlerdir. Bir sonraki aşamada ise kendilerinin yanında yer alıp birlikte mücadele edenleri veya kendilerine destek verenleri hakk, kendilerine muhalefet edenleri ise batıl olarak nitelemişlerdir²⁴⁸.

2.1.6. Boko-Haram

2.1.6.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Nijerya'da ortaya çıkan, "*Cemaat'ü Ehl-i's Sünne li'Da'veti ve'l-Cihad/Peygamber Efendilerimizin Öğretilerini ve Cihadını Yaymaya Kendini Adanmış İnsanlar*" isimli terörist olarak nitelendirilen bir örgüttür. Resmi olarak 2002 yılı itibariyle şeriat devleti hedefiyle kuruldukları anlaşılmaktadır.

Aleksandr Gostev'in, "Radicalnıy Sadizm Boko Haram" isimli yazısına göre, Nijerya'da sosyal sınıf içerisine girebilmek ve yükselebilmek için hem resmi devlet okullarında eğitim almak hem de memur olmak şartı aranmakta ve bu sebepten dolayı eğitim, toplumda ayrışmayı-ayrıcalıklı olmayı sağladığından toplumda sıkıntıların

²⁴⁷ Demirel, a.g.e, s.51-56.

²⁴⁸ Erdoğan, a.g.e, s.41.

merkezi olarak görülmüştür. Bu sosyal adaletsizliğe karşı protestolar her geçen gün artmıştır. Çünkü gelir dağılımında büyük bir adaletsizlik mevcuttu. Toplumun bir kesimi petrolden dolayı zenginliğine zenginlik katarken diğer grup ise ekonomik sıkıntılar içerisinde her gün daha da zor günler geçirmektedir.

Örgütün ilk kurucusu kabul edilen Muhammed Yusuf ise bu sosyal adaletsizliğin olmadığı bir eğitim kurumu olması için camide eğitim-öğretim yapmaya çalışmıştır. Zamanla edindiği sosyal ve dini nüfuz sayesinde, topluma verdiği fetvalarla hükümet aleyhine ifadeler kullanıyordu. Siyasi zemin oluşturmaya başlayarak siyasi partilerle ilişkiler kurmuştur. Mevcut hükümetle ilişkiler kursa da görüşmelerden olumlu sonuçlar alamayınca radikal İslami ideolojilere kayma başlamıştır. Çünkü şeriat devleti sayesinde toplumda herkesin eşit olması sağlanacaktı.

Muhammed Yusuf, kendisine öncelikli etki ve hedef alanı olarak ülkenin kuzeyini seçmiş ve bu bölgede daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu bölgede şeriat algısı ve hükümleri daha fazla kendini göstermektedir. Bu anlayışları sayesinde örgüt mensuplarının birçok insanı öldürdükleri, bazı şehirleri ve dini mabetleri yaktıkları, sosyal göçlere sebep oldukları, kızları ve kadınları kaçırmakla sattıkları iddia edilmektedir. 2013 yılı itibarıyla yaklaşık onbin insanın öldürülmesinde faal rol üstlenmişlerdir.

Bu örgütün ortaya çıkmasında, Batı'lı bazı devletlerin tarihi süreç içerisinde yaptıkları faaliyetlerin etkisinin olduğu da belirtilmektedir. Örneğin; İngilizlerin 1900'lü yılların başından itibaren Kuzey Nijerya'da siyasi ve idari bir yapılanmaya gitmesiyle bu ülkede Müslüman-Kâfir savaşı başlamış oldu. Örgütün ilk olarak ortaya çıkışları her ne kadar, ülkede motosiklet kullanmak için kask takmayı protesto gösterileri ve bu gösterilerin sonucunda örgüt lideri Muhammed Yusuf'un öldürülmesi olsa dahi, daha önceden elemanları yetişmiş ve örgütlenmişlerdir.

Muhammed Yusuf döneminde neredeyse silahlı faaliyet görünmemektedir. Şekau dönemiyle silahlı eylemler büyük oranda artış göstermiştir. Eylemler dini inanç ayrımı yapılmadan devlete ait kurumlar, dini mabetler, siviller, askerlere yönelik bombalama, kaçırma, öldürme, saldırılar şeklinde devam etmiştir. Ayrıca kendisine destek vermeyen Müslümanlar da örgütün hedefine alınmıştır. 2014 yılında Işid örgütünün destek vermesiyle Boko Haram, halifelik ilan etmiştir. Halifelikle birlikte uygulanmaya çalışılan şeriat -radikal bir şekilde- sayesinde problemler daha da

artmıştır. Çocuk kaçırma, din adamlarına ve sivil halka baskılar ve şiddet eylemleri sonucu sosyal yapıda kaoslar artmaya başlamıştır. Örgüt, 2015 yılında Işid'e biat etmiş ve Işid'in Batı Afrika eyaleti oluşturmıştır. Muhammed Yusuf'un ölümünden sonra bu dönemde hem Işid'den hem de El-Kaide'den destek aldıkları belirtilmektedir. Muhammed Yusuf'un ölümünden sonra Ebu Bekir Şekau örgütün söz sahibi niteliğinde en etkili ismi olmuş ve liderliğe geçmiştir. Nitekim Şekau, örgütü siyasi olarak toparlamış ve bir devlet yapılanmasına dönüştürmeye çalışmıştır. Nijerya'nın Borno eyaleti çevresi ile Çad, Kamerun ve Nijer etkili olduğu diğer yerlerdir²⁴⁹.

2.1.6.2. Özellikleri

İbn Teymiyye, Abdullah Azzam ve Seyyid Kutup'tan etkilendiği iddia edilen Muhammed Yusuf'un kurduğu Nijerya merkezli bir örgüt özelliği taşımaktadır.

Öldürdükleri insanların hemen hemen her görevden ve mevkiden olduğu görülür. Birçok kurumsal mekâna saldırıda bulunmuşlardır. Mesela; karakol, askeri tesis/üs bölgesi, kilise, okul, baz istasyonu, birahaneler, gazete büroları, Birleşmiş Milletler binaları gibi. Bireysel olarak ise, politikacı, Müslüman eleştirmen, din adamları, Hristiyanlar gibi²⁵⁰.

Kendilerini bağımsızlık mücadelesi ve Batı'lı emperyalist/Siyonist devletlerle cihat ettiklerinden dolayı Nijerya'nın Taliban'ı olarak görürler. Hariciler gibi, bedevi bir yaşam sürmektedirler. Militan bulmak, gençlerin ve ülkenin genel anlamda ekonomik sıkıntısından dolayı kolay olmaktadır. Boko Haram örgütünün militan bulmasındaki etkenler şöylece sıralanabilir: Ülkedeki ekonomik yetersizlik/eşitsizlik, Müslüman halka politik ve idari baskı, kültürel geri kalınlık, aşağılanma, sosyal eşitsizlik, Müslüman halka ikinci sınıf muamele, devletin idari zayıflığı, sistemsizlik, aşırı kalabalık nüfus, ülkedeki koalisyon güçlerinin Müslümanların evlerini aramalarında mahremiyete dikkat etmemesi²⁵¹.

Dini eğitimleri genel manada, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemekle sınırlı sayılabildiğinden, lafzi bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilir. Batı modeli eğitim tarzına karşıdırlar. Aslında Batı medeniyetini, demokrasisini, modern bilimi vs. Batı'yla

²⁴⁹ İskenderoğlu, *Günümüz Selefiligi*, s. 42; Erdoğan, a.g.e, s. 91-94, 148-150; Demirci Saadat Rustemova, a.g.mak, s. 202-206.

²⁵⁰ İskenderoğlu, a.g.e. s.35; Erdoğan, a.g.e, s. 88.

²⁵¹ İskenderoğlu Muammer, **Günümüz Selefiligi: Tasfiyeci, Siyasi ve Cihatçı Eğilimler; Boko Haram ve Küresel Cihat: Cihat Bitti Sanma! Daha Yeni Başladı**, Daniel Egiegba Agbiboa, Çev: Mermer Kenan, Otto Yayınları, Ankara-2017, s. 43-46.

ilgili olan ve geleneklerini bozacağına inandıkları her şeyi reddetme eğilimleri olduğu görülür. Bedevi mantığıyla kaçırma, yağma ve soygun eylemleri de yapmaktadırlar. İşid’e bağlı olduklarını deklare etmişlerdir²⁵².

Söylemlerinde cihat, başrolde görülmektedir. Cihat söylemleri neticesinde de, yayılmacı bir politika izledikleri anlaşılmaktadır. Örgütün Nijerya, Çad, Nijer ve Kamerun’dan çok sayıda destekçisi vardır²⁵³.

Daniel Egiegba Agbiboa, dini terörizm hakkında bazı varsayımlarla bu örgütlerin bazı özelliklerini ifade etmeye çalışmaktadır. İlk olarak; radikal dini örgütlerin geçmişe özlem duyduklarını yani dinin ilk ortaya çıktığı safi döneme dönme gayretlerinin ve amaçlarının olduğunu ifade eder. Bu kimseler anti-demokratik ve anti-modernlerdir. Dolayısıyla da ilerlemeye karşı olan gericilerdir. İkinci olarak; dini-terörizmin uygulamaları, kutsal bir eylem veya ilahi bir görev olarak varsayılmaktadır. Bunun sebebi ise, aşkın amaçları-tahminen hem şahadet hem de dini bir düzendir-evrensel cihat arzusudur²⁵⁴.

Haricilik zihniyetine çok yakındır hatta aynı olduğu dahi söylenebilir. Militanları daha çok eğitim-öğrenime ara vermiş veya bırakmış ve maddi imkânı olmayan kişilerden oluşmaktadırlar. Halkı cahil ve maddi imkânları kısıtlı olan bu coğrafyada şartlar aynı şekilde devam ettiği sürece görülen kadarıyla Boko Haram da varlığını sürdürecektir. Zihniyet, mensuplarının eğitim seviyesi ve İslami şuuru açısından değerlendirilmeye tabi tutulduğunda Selefliliğin radikal kanadına mensup olduğu söylenebilir²⁵⁵. Düşüncelerinin temelini “*Kim Allah’ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar fâsıkların ta kendileridi*”²⁵⁶ ayeti oluşturur.

Eylemlerinde daha çok Batı düşmanlığından dolayı Hristiyanlar ve güvenlik güçlerine saldırılar yaptıkları görülür. Ayrıca kendileriyle hareket etmeyen ve kendilerine destek olmayan Müslümanlara da saldırdıkları bilinmektedir. İngilizlerin sömürgesinde Batı tarzı eğitim verildiği gerekçesiyle bu uygulamaya karşı çıkan ve bundan dolayı özellikle kız okullarını basıp kızları kaçırmaktadırlar. Bu özellikleriyle isimlerini duyurmuşlardır.

²⁵² İskenderoğlu, a.g.e, s.40.

²⁵³ İskenderoğlu, a.g.e. s.51; Erdoğan, a.g.e, s.89.

²⁵⁴ İskenderoğlu, a.g.e. s.36-38.

²⁵⁵ İskenderoğlu, a.g.e, s.41; Erdoğan, a.g.e. s.151.

²⁵⁶ Mâide, 5/44-47.

Finans kaynaklarına bakıldığında, Boko Haram'ın da vakıflardan gelen bağışlar, zekât, havale, tarım, petrol bölgelerine olan hâkimiyetleri sayesinde petrol satışı vb. yasal yollardan elde ettikleri gelirler görülmektedir. Bunların yanında banka soygunları, köy ve çiftlik baskınlarından elde edilen ganimetler, adam kaçırarak fidye ve gasp, haraçlar, baskın yaptığı okullardan kaçırdıkları kızları satmaları, kadın ticareti gibi finansal gelir kaynakları olduğu bilinmektedir. Propaganda faaliyetlerini ve açıklamalarını Işid ve el-Kaide gibi internet üzerinden yapmaktadırlar²⁵⁷.

Işid'e yaptığı bağlılıkla, Işid'in Afrika'ya geçişini sağlamış olmaktadır. Örgüt, Işid gibi devlet yapılanmasına benzer birimlere sahiptir. Kendi güvenlik gücü, kendi kabinesi oluşturulmuştur. Yine Işid gibi yayılmacı bir anlayış içerisinde olduklarından eylemlerinde ülke sınırlarını aştıkları ve komşu ülkelerde de eylem yaptıkları görülür. Özellikle Nijer, Kamerun ve Çad bölgelerinde son yıllarda kaçırma eylemleri ile bombalama eylemleri de yapmaktadırlar²⁵⁸.

Daniel Egiegba Agbibo'a'ya göre bu terörün durması için; bu örgütlere ortak amaç, ortak fikir ve ortak zamanlama ile birlikte tepki verilmelidir. Bütün dünya ülkeleri tarafından terörist olarak belirtilmelidirler. Örgütlerin zulümleri dünya kamuoyuna net bir şekilde aktarılmalıdır. el-Kaide ile işbirlikleri açık bir şekilde belgelenmelidir. Mali desteklerin kaynakları kesilmelidir. Nijerya askeri güçlerinin, haksızlıkla öldürdükleri kişilerin ailelerine tazminat verilmelidir. Terörle mücadele stratejisi, yerel şartlar (ekonomik durum, eğitim, kültür, inanç, sosyal, psikolojik durum vb.) göz önünde bulundurularak gözden geçirilip tekrar planlanmalıdır. İstihbarat faaliyetleri etkili olmalı askeri faaliyetler, teröristle halk ayrıştırmasını iyi sağlayarak yapılmalı, diyaloga öncelik verilmeli, istihdam oluşturulmalı, daha sosyal bir devlet oluşturulmalı, insanların ekonomik olarak seviyesi artırılmalıdır²⁵⁹.

2.1.6.3. Amaçları

Öncelikli amaçları, İslam'ın ilk dönemlerdeki şekliyle tekrar yaşanmasını sağlamaktır. Bunun imkânı ise ancak bir İslami yönetimle yani İslam devletinin kurulmasıyla sağlanacaktır. İkinci öncelikleri, İslam'ın yaşanmasına ve İslam'ın genel ahlak kurallarına aykırı olduklarını düşündükleri Batı modeli/içerikli eğitimi ortadan

²⁵⁷ Erdoğan, a.g.e, s.88-102, 150-151.

²⁵⁸ Erdoğan, a.g.e. s.151.

²⁵⁹ İskenderoğlu, a.g.e, s.56-59.

kaldırmaktır. Ayrıca, ülkede Batı hegemonyasını kırmak ve Batı'nın iç işlerine müdahalesini önlemektir. Allah'ın hükmünün uygulandığı bir yönetim arzulanmaktadır. Bunun yanında, toplumu siyasi ve ahlaki yönden İslami bir şekle sokabilmektir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için cihat çağrısı yaptıkları görülür²⁶⁰.

Farklı gruplara sahip olduklarından tek bir amaçlarının olmadığı ve amaçlarına ulaşma metotlarının da farklı oldukları ifade edilebilir. Örneğin; Kogi Boko Haram, Kanuri Boko Haram, Havsa Fulani Boko Haram gibi. Bu grupların farklı görev veya düşüncede olabilecekleri belirtilmektedir. Bir grup şiddete son verilmesini isterken, diğer grup müzakereyi, bir diğer grubun ise tam tersi şeriat kanunlarını uygulamayı isteyebileceği ifade edilmektedir. Şeriatı uygulayan bir İslam devleti kurmaktır. Yüzde ellisi Müslüman olan Nijerya'da, örgütün eylemleri sonucu etnik-dini savaşa doğru bir gidişat göze çarpmaktadır. el-Kaide ile genel anlamda aynı amacı paylaşmaktadırlar, yani her ikisinin amacı da küresel ölçekli bir cihadın sonucunda İslam Devleti kurmaktır. Küresel cihadın bir parçası hatta baş aktörlerinden biri olabilmek ve ülkeyi tamamen İslamlaştırmak²⁶¹.

2.1.6.4. Görüşleri

Muhammed Yusuf, cihadı çok önemseyen hatta İslam'ın beş şartından daha üst bir yerde kabul etmektedir. Yönetim olarak sadece İslam şeriatını kabul ettiklerinden, İslam'ın haricindeki bütün yönetimlerin olduğu yerlerde İslam şeriatını geçerli kılınıncaya kadar cihat edilmelidir.

Nijerya, İslam ülkesi olmadığından dolayı ülke sınırlarında kamu görevinde çalışmayı haram kabul etmektedirler. İnsanları Allah'tan uzaklaştırdığı için Batı tarzı eğitimin haram olduğunu iddia etmektedir. Kendi görüşlerine uymayan ve kendilerine destek vermeyen Müslümanlarla da cihat edilmelidir²⁶².

2.1.7. Eş-Şebab

2.1.7.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Somali'de, kabilecilik anlayışıyla, merkez idari yapının zayıflığının verdiği boşluğun sayesinde, dini bir kurum kültürünün olmamasıyla farklı kabilelerin bir araya

²⁶⁰ Erdoğan, a.g.e, s.91-92.

²⁶¹ İskenderoğlu, a.g.e, s.35-49.

²⁶² Erdoğan, a.g.e. s.88, 149-150; Demirci Saadat Rustemova, a.g.mak, s.202-206.

gelerek oluşturduğu radikal Vehhâbî İslamcı dini bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır. İlk ortaya çıkışlarında siyasi-dini özgürlük temelli, kendilerine örnek olarak peygamber Hz. Muhammed'in hayatını örnek alarak, aşağılanmış ve hor görülmüş insanların özgürlük mücadelesi şeklinde kendi durumlarını ifade etmişlerdir.

2.1.7.2. Özellikleri

Ülkede siyasi idarenin zayıflığından dolayı ortaya çıktığından siyasi bir özellik taşımaktadır. Aynı zamanda, sosyal ve dini olarak aşağılanma duygusu olan insanlar tarafından oluşturulmuş bir yapıdır. Bununla birlikte, Somali halkını birleştirme amacı güttüklerinden milliyetçi bir yapıya sahiptirler. Uluslararası küresel cihat düşüncesine sahiptirler. Bu düşünceye bağlı olarak da, dünyadaki bütün coğrafyalarda bulunan İslam diyarlarını kâfirlerin baskı ve işgalinden kurtarma istekleri vardır. Eylemlerinde bombalama ve suikast yöntemleri kullanılmaktadır.

2.1.7.3. Amaçları

Örgütün amacına bakıldığında, Somali milliyetçiliğinden kaynaklanan, Etiyopya baskısına karşı koymak ve Afrika'daki bütün Somalili'leri birleştirmek olarak ortaya çıkmıştır. Bu amaç aynı zamanda, büyük Somali hedefiyle, ülkedeki bütün farklı İslamcı grupların saflarını birleştirmektir. Bu emelleri doğrultusunda Somali (ırk) milliyetçiliği, din milliyetçiliğiyle desteklenme durumunda kalmıştır. Çünkü İslam dini birleşmeyi tavsiye etmekteydi²⁶³. Dolayısıyla yapı, sürecin doğal olarak kabile temelli din milliyetçiliğine dönüşmesine sebep olmuştur.

Eş-Şebab örgütünün diğer bir amacı, tarihten örnekler alarak Somali'yi Batılı güçlerden (ABD, İngiltere, İtalya vb.) kurtarmaktır. Bu amaca yönelik olarak el-Kaide ile işbirliği yapıp destek aldığı belirtilmektedir. Eş-Şebab'ın, uluslararası cihat düşüncesi doğrultusunda bütün dünya ülkelerinde İslami şeriatı uygulamak ve Müslümanların Kudüs'ü kurtarması büyük hedefleri arasında kendini göstermektedir²⁶⁴.

2.1.7.4. Görüşleri

Eş-Şebab örgütü, siyasi bir durumu dini konu özelliğine çevirerek fetvada bulunmuştur. Örneğin Somali hükümetini batılı güçlerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle

²⁶³ Âl-i İmrân, 3/104-110 vd.

²⁶⁴ İskenderoğlu, a.g.e, s.65-79.

“Mürted” olarak nitelendirmiştir. Bunun sebebi ise, mevcut Somali siyasi idaresinin Batı destekli kukla bir hükümet olarak faaliyet göstermesidir²⁶⁵. Bu görüşte, yine siyasi bir konuyu itikadi zemine taşıyan harici zihniyetin izleri görülmektedir.

Eylemlerine bakıldığında, Harici ve Vehhâbî zihniyeti gibi Eş-Şebab örgütünün de, sufilere ait evliya türbelerine saldırıları, kadınların tamamen örtünmemeleri sonucunda ağır şiddet görmeleri, zina eden erkeklerin büyük günah işledikleri gerekçesiyle halka açık alanda toprağa gömülüp ölene kadar taşlanarak öldürülmeleri, bir grup tarafından tecavüz edilen kız çocuğunun zina ettiği isnadıyla aynı şekilde öldürülmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca bu eylemleri eleştiren bazı gazetecilerin başlarının kesilerek öldürülmeleri, 2009 yılında tıp doktorlarının mezuniyet törenindeki bombalama eylemi, Eylül-2013’te Westgate alışveriş merkezi saldırısı, 2014-Mayıs’ta Nairobi Pazar yeri bombalaması, Haziran-2014’te Mpeketoni sahil kasabası saldırısını yaptıkları görülmektedir. Hâlbuki Somali halkı, şiddet içeren bu radikal uygulamalara alışkın olmadığı gibi sufi bir yaşayışa uygun karakterleri, eş-Şebab’ın bu ülkede sadece korku imparatorluğu oluşturarak aşırı dini uygulamalara gittiği görülmektedir²⁶⁶.

2.2. Harici Zihniyetin Dini Ve Sosyal Açıdan Günümüze Yansımaları

Bu başlıkta mezkûr zihniyetin dini ve sosyal yansımaları sonuç açısından ifade edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, ayrılıkçı ve menfi sonuçları olmuş ve hala etkileri menfi nitelikte devam eden bir zihniyetin olumlu bir yansımasının olamayacağı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü bu zihniyet, yapıcı etkisinden ziyade yıkıcı etkileri ile asırlar sonrasına, menfi manada bir örneklik ve örneklik teşkil ettiği yeni yapılanmalar için faaliyetleriyle meşruiyet zemini teşkil etmektedir.

Toplum bireylerden oluşmakla birlikte, bu toplumları oluşturan küçük topluluk ve gruplar mevcuttur. Sosyal hayatın içerisinde hayatın devam edebilmesi için güven ve güvenlik önemli bir cihettir. Dolayısıyla güven/güvenliğin sağlanması için birlik duygusu, aynı kültür ve aynı hedef gibi ortak alanlar olmalıdır. Bu ortak alanlarda, temelinde ayrımcılık, tek taraf üstünlüğü, tek doğru olunduğu iddiasının bulunması şüphesiz ki zarar verecektir. İşte harici zihniyetin bu menfi tutumları ve bakış açıları sosyal hayattaki huzur ve güven ortamını da olumsuz bir şekilde etkilemiş, bir bütün

²⁶⁵ İskenderoğlu, a.g.e. s.72.

²⁶⁶ İskenderoğlu, a.g.e, s.73-82.

halinde İslam toplumu ya da İslam ümmeti olgusunun zayıflamasına sebep olmuştur. Bu zayıflık ve dini bakış açıları sosyal gruplaşmaları ve ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. Sosyal bağları zayıf, benmerkezcî, tek doğrunun kendisinin veya mensup olduğu grubun doğrularının kabul edilmesini isteyen, her an toplumu ortak bir amaçta yarı yolda bırakacak bir endişeye de sebep olmaktadır. Bunun yanında sosyal hayatın ayrılmazı veya olmazsa olmazı olan insanlar arasında kopma noktasına gelen hatta insanlar arası ilişkilerin gerilmesine de neden olmaktadır. Bu durum da hiç şüphesiz sağlıklı sosyal ilişkilerin olmadığı, sosyal güvenin ve emniyetin olmadığı bir yapı oluşturmaktadır.

Özelde yani ümmet içerisinde dine bakış açısı ve Gayr-i Müslimlerin dine bakış açısı olarak değerlendirmekte fayda olacaktır. Yani özelden genele bakmaya çalışmak şeklinde. Harici zihniyetin günümüzde İslam dünyası içindeki yansımalarına veya etkilerine baktığımızda gerek ilmi faaliyet açısından, gerekse uygulama açısından birçok probleme etki yaptığı söylenebilir. Özellikle de mezhepsel ayrışmalar, tekfirci bakış açısı, katı/radikal dini bakış açısı ve uygulamalar gibi.

Harici zihniyetin ilk ortaya çıktığından itibaren, özellikle itikadi tartışmaların merkezinde olması, bu tartışmaların ortaya çıkardığı mezhepsel bölünmelerin²⁶⁷ günümüze kadar sürdüğü ve hatta yakın tarihe bakıldığında da yeni dini motifli oluşumların ortaya çıktığı görülmektedir.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, günümüz Kelam ilmi açısından tartışma konusu olan bazı meselelerin temelini mezkûr zihniyetin oluşturduğu ifade edilebilir. Mesela; hala çözülemeyen ve her geçen zaman içerisinde farklı versiyon ve varyantlarının oluşturulduğu ‘‘cihat’’ anlayışı gibi. Ayrıca ilk dönemden bu yana günah işleyenlerin ahiretteki durumu ve bu dünyada İslam ümmeti içerisinde nasıl bir muameleye tabi tutulacakları da yine tartışma konularından biridir. Günahkâr kimselerin günahlarından dolayı itikadi açıdan, iman dairesinde olup-olmadıkları hala net bir şekilde ortaya konulamamıştır. Çünkü kalplerde olan iman sadece Allah bilmektedir.

Toplumda, özellikle medya tarafından tanıtımı iyi yapılan insanların dahi diğer insanların imanının akibeti hakkında sözler ifade edebilmeleri de bu zihniyetin eseridir. Çünkü açık ve net bir şekilde ümmet içerisinde iman-küfür, mü’min-kâfir tartışmalarını ortaya atan oluşum, ismini andığımız oluşumla aynı zihniyetin izlerini taşımaktadır.

²⁶⁷ Demircan, Haricilik Mezhebinin Doğuşu, s. 172.

Diğer bir konu, “emr-i bi’l ma’ruf ve nehy’i ani’l-münker” görevi herkesin sorumluluğunda olup olmadığı meselesidir. Bunun yanında şartların gereği olarak Müslüman ülkelerle Gayr-i Müslim ülkelerin, birçok alanda işbirliği yapmasının itikadi açıdan tartışılması da diğer yansıması olmaktadır. Her ne kadar bazı radikal İslamcı gruplar/oluşumlar bunun kesinlikle İslam’a uygun olmadığını ifade etseler de, bu ilişkilerin kaçınılmaz olduğu da ortadadır.

Harici zihniyetin günümüzde sebep olduğu etkilerden bir tanesi de İslamofobi akımıdır. Kelime anlamı olarak İslam korkusu manasında kullanılmaktadır. Bu korkunun oluşmasında Batı’lı düşünürlere göre radikal İslami örgütlerin faaliyetleri vardır. Özellikle 11 Eylül İkiz Kuleler saldırısından sonra, İslam ve Müslümanlarla terörü yan yana düşünmeye başlamışlardır batı dünyası ve dünyaya da böyle lanse etmeye çalışmışlardır²⁶⁸. Bu anlayışın oluşmasında gerek İslam coğrafyasında gerekse batı dünyasında meydana gelsin, Müslüman olarak tanınan/tanıtılan radikal Müslümanların faaliyetlerinin (önceki sayfalarda belirtildiği gibi) de etkisi çok büyük oranda olsa gerektir. Son dönemde özellikle orta doğuda İslam adına yapılan aşırı faaliyetlerin (İşid/Daeş/Daiş, El-Kaide, Eş-Şebâb, Hizbullah vb.) İslam dini adına oluşan algıda yine pay sahibidir. Ayrıca küresel bir İslam devleti kurmak için savaşlar, intihar eylemleri de mezkûr algının oluşmasını tetiklemektedir.

²⁶⁸ Kirman Mehmet Ali, Erkan Erol, “İslamofobi Üzerine Bir Söyleşi”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, s.197.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hız. Peygamberin vefatından sonra ilk iki halife olan Hız. Ebu Bekir ve Hız. Ömer dönemlerinde İslam ümmeti içerisinde aşırı bir hizipleşme, ayrışma veya gruplaşma olmamakla birlikte bazı problemlerin ortaya çıktığı ve zaman içerisinde bu problemlerin farklı yollarla, kişisel çabalarla ve idari anlamda çözülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Hız. Osman döneminin belirli bir döneminden itibaren gerek yönetsel gerekse kabilecilik düşüncesi ve uygulamaları neticesinde İslam ümmeti içerisinde, etkileri günümüze kadar uzanmış ve oluşan genel kanaat itibarıyla gerekli tedbirler alınmadığı takdirde devam edeceği anlaşılan ayrışma, gruplaşma ve hizipçilik ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ayrışmanın neticesinde ilk olarak İslam ümmetini yönetim anlamında bir arada tutan etkenlerden biri olan halife öldürülmüş, akabinde Hız. Ali'nin hilafeti döneminde iç mücadeleler ve savaşlar yaşanmıştır. Bu olayların gelişimiyle birlikte ümmet içerisinde, günümüze kadar etkisini sürdüren bir zihniyet olarak kendini göstermektedir. Bu zihniyetin ismi mezkûr devirde “Haricilik” iken, sonraki dönemlerde isimlendirmelerde değişiklikler olmuş olsa da düşünce yapısı veçhiyle ve uygulamaları açısından uç noktalarda farklılıklar olmayan hatta büyük oranda benzerlik gösteren yapılar varlıklarını sürdürmüşler, günümüzde de sürdürmektedirler.

Siyasi bir şekilde ortaya çıkıp daha sonra dini bir şekle bürünen Haricilik, sadece bir mezhep olarak algılanmadan, aslında bu yapının bir zihniyet olduğu, tarihin her safhasında kendisini gösterdiği, ilerleyen tarihi süreç içerisinde yeniden ortaya çıkabilecek bir düşünce yapısı olarak kabul edilmelidir.

İslam ümmeti içerisinde tarihten günümüze kadar süregelen bu problemlerin ortaya çıkışındaki sebepler araştırıldığında ulaşılan sonuca göre; öncelikle bu problemleri oluşturan zihniyetin Kur'an-ı Kerim'i anlayış, yorumlayış –bazıları hiç yorumlamaya gitmeden, olduğu gibi uygulamaya çalışmış- uygulamışlarındaki “radikal” terimiyle ifade edilebilecek bir tutum sergilemiş olduğu görülecektir. Ayrıca bu bakış açısının sonucu sayılabilecek siyasi endişeler, kabilecilik anlayışı, kişisel menfaatler, siyasi endişe sahipleri arasındaki ilişkileri sağlayan kişilerin ikili tavırları, münafık terimiyle adlandırılacak kimselerin faaliyetleri, İslam ümmeti içerisine fitne tohumlarını atmış ve bu tohumlar henüz ilk dönemden itibaren Cemel Vakası, Sıffin

savaşı ve Tahkim Olayı ile etkisini göstermiştir. Akabinde ilk ayrışma “Hariciler” isimli bir grubun ortaya çıkmasıyla kendisini göstermiştir.

Hariciliğin, resmi ve eylemsel bir şekilde ilk olarak “tahkim” meselesinde *“Hüküm ancak Allah’ındır/ Allah’tan başka hüküm koyacak yoktur”* sloganıyla dini bir hüviyet kazandığı, daha sonra olayların gelişimine paralel olarak siyasi bir şekle büründüğü ve tekrar dini argümanlar kullanılarak Müslümanlardan bir kısmının tekfir edilmesiyle tekrar dini bir hüviyet kazandığı görülmektedir. Çünkü mesele daha ilk başlangıçta, halifenin uygulaması ve bir yönetim eleştirisiyken, daha sonra kişilerin itikadi açıdan durumlarının tartışılmasıyla zeminin dini zemine kaydığı görüldüğünden Harici zihniyetin dini-siyasi bir yapı olduğu söylenebilir.

O dönemden itibaren günümüze kadar isimleri farklı ama zihniyet yapıları benzer ya da zihniyetin bazı yönlerini devam ettiren oluşumlar kendini göstermiş ve göstermeye devam etmektedir. Bu oluşumlar kendi görüşlerine göre, gerektiğinde ümmet içerisinde tekfir uygulamasına giderek Müslümanların bir kısmını –kendi görüşlerine muhalif olanları- iman dairesi dışına atmışlar ve tekfir ettikleri kimselerin canlarını-mallarını kendileri için helal saymışlardır. Bu fetvaları verirken de delil olarak Kur’an-ı Kerim’den ayetleri referans olarak göstermişler ve bu ayetleri sadece lafzî olarak anlamışlardır. Delil olarak kullandıkları ayetlerin nüzul sebeplerini iyice araştırmamışlar ve asıl manayı/mesajı gözden kaçırmış oldukları anlaşılmaktadır.

Siyasi anlamda razı olmadıkları veya hoşlanmadıkları bir idareye isyan etmişler, kendi zihniyetlerine uygun olarak kendi halifelerini seçmişler ve ona biat etmişlerdir.

İman-amel ilişkisi kapsamında, iman ve amelin birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceğini ifade ederek ümmet içerisinde farklı bir tartışma konusu ve ortamı oluşturmuşlardır. Büyük günah, kişinin ahiretteki durumu, iyiliği emredip kötülükten uzaklaştırma ilkesinin mahiyeti, siyasi anlamda yaşanabilecek olumsuzluklarda takınılacak tavır veya yapılabilecek eylemler vb. konularda yeni bir tartışma ve mücadele sahası meydana getirmişlerdir.

Kâfir ifadesi bir Müslümana yine başka bir Müslüman tarafından ilk defa bu zihniyet tarafından itham şeklinde ifade edilir olmuştur.

Harici zihniyetin o zamandaki uygulamaları, asırlar sonrasını etkilemiş ve çağımızda da benzer zihniyete sahip oluşumlar meydana gelmiştir. Meşruiyetlerini haricilerin fikriyatından ve aynı fikriyatın temsilcisi olan şahısların fetvalarından aldığı

anlaşılan bu radikal yapılanmalar hem İslam dinine hem de mensuplarına zarar vermeye devam etmektedir. Bu radikal yapılanmaların bir kısmı haricilerin yaptığı gibi Müslümanların bir kısmını günahkâr kabul ettiklerinden dolayı tekfirle itham ederek ahiretteki durumlarına dair hükümler vermişler ve onlara adeta savaş açmışlardır. Bir kısmı da küresel anlamda Kur'an-ı Kerim'in hükümlerinin uygulandığı bir İslam Devletini kurabilmek amacıyla hem tekfir ettikleri Müslümanlara hem de gayr-i müslimlere karşı cihat ilan etmiştir/etmektedir. Bir diğer kısmı ise, kendi özel bölgesinde batılı güçlerle savaş yaparak, sosyal, siyasi ve dini özgürlüğü için cihat terimini kullanarak mücadele etmeye çalışmaktadır. Başka bir grup ise, saf/arı İslam'a özlemi bahane ederek, yeniden bir altın nesil hedefiyle asırlar öncesi yaşam şartlarını geri getirmek istemekte, bütün bilimsel gelişmeleri göz ardı ederek –aynı zamanda askeri, siyasi, ekonomik vb. ihtiyaçlarda bunları kullanarak- bir yaşam oluşturmaya çalışmaktadır.

Günümüzde mevcut radikal İslami oluşumların harici zihniyetle benzerlikleri yönünden bir sonuca varılmak istendiğinde; Güncel Selefilik'te, hükmün Allah'a ait olduğunu ve bunu Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de bildirdiğini, tasavvufi yapı ve yaşantıya karşı olmaları, dini-siyasi bir yapıya sahip olmaları ve Kur'an-ı Kerim'i lafzi olarak anlamaları haricilerle benzerliklerini göstermektedir.

El-Kaidenin, silahlı katı-acımasız mücadele isteği, İslam'ı tek hakim kılma, eylemlerinde sivil-asker veya kadın-erkek-yaşlı-çocuk demeden saldırı yapmaları haricilerle benzerliğini ortaya koymaktadır.

Hizbullah örgütünün, militanlarının sosyo-kültürel durumları, sert ve acımasız eylemleri haricilikle benzerlik göstermektedir.

Vehhâbîliğin, dini-siyasi bir yapı olması, kendilerinden olmayanları tekfir etmeleri, silahlı cihadın her Müslümanın görevi olduğu düşüncesi, bedevi yaşam tarzı, ameli imandan bir cüz olarak görmeleri, gerektiğinde Müslümanlarla savaşmaları haricilerle benzer yönlerindendir.

İşid/Daeş örgütünün ise, İslam'ı tek ve en doğru yaşayanların kendilerinin olduğunu ifade etmeleri, savaşçı bedevi yapıları, ganimet anlayışları, kendilerine tabi olmayan Müslümanları tekfir etmeleri ve onları öldürmeleri harici zihniyetle benzerliklerinden bazıları olarak kendini göstermektedir.

Boko-Haram örgütünün, Kur'an-ı Kerim'i lafzî olarak anlamaları, savaşçı-cihatçı yapıları, hükmün Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi sadece Allah'a ait olduğu fikri harici zihniyetle benzerlikleridir.

Eş-Şebab örgütünün ise, dini-siyasi yapısı, tekfirci söylemleri, tasavvufi yapıları ve eylemlere karşı sert karşılıklar vermeleri yine harici zihniyetle gösterdiği benzerlikler arasındadır.

Haricilerin ve benzer özellikleri taşıyan radikal dini oluşumların, Kur'an-ı Kerim'i ve Sünnet'i parçacı olarak anlamaya çalıştıkları, Kur'an-ı Kerim'e olan yüzeysel bakış açıları, sadece kendilerini doğru olarak kabul etmeleri, aşırı taassupçu anlayışları, İslam dininin birleştirici ve bütünleştirici özelliğine büyük zararlar vermiş, günümüzde de mevcut radikal oluşumlara zemin hazırlamıştır. Harici zihniyetin tarihte sadece var olduğu dönemle sınırlı kalmadığı, şartlar meydana geldiğinde tekrar benzer oluşumların ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca hem dini hem de sosyal hayatın içinde, bu taassupçu, tek taraflı bakış açısına ve düşüncesine sahip, bağınaz karakterlerden dolayı zorluklar yaşandığı diğer bir gerçek olarak insanların karşısında durmaktadır.

Dikkat çeken durumlardan bir diğeri ise; aynı dine iman edip, aynı Allah'a ibadet eden, aynı kibleye yönelen, aynı kitabı okuyan Müslümanların yine din kardeşi olan Müslümanları Allah adına öldürmeleri, birbirlerini tekfir edebilmeleri, birbirlerine siyasi ve dini üstünlük kurmaya çalışmaları anlaşılması güç bir durumdur. Adeta şua an yaşanan çağdan on beş asır önceye -cahiliye devrine- dönüş yapılmıştır. Anlaşılması güç olan bu durum, Müslümanların önünde çok ciddi bir şekilde düşünüp çözüm üretilmesi bekleyen acil konulardan biridir. Özellikle de son asır içerisinde bütün şer güçlerin İslam coğrafyasının üzerinde oyunlarını oynayarak adeta Müslümanların bütün varlıklarını –maddi ve manevi olarak- almaya çalışması bir gerçek iken.

Mevcut mezkur radikal yapılar varlığını korumakta ve eylemlerine devam etmektedirler. Bu örgütler gerek yerel, gerek bölgesel gerekse küresel olarak ortaya çıkıp varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler. Eylemleri de benzerlik arz etmektedirler. Gerekteğinde ortak hareket etmek için anlaşmalar yapmakta, güçlü olana tabii olmaktadırlar. Ayrıca harici zihniyetin eylemleri sonucunda, eylemlerin yapıldığı coğrafyalarda sosyal, siyasi, dini, demografik yapılarda değişiklikler olduğu açıkça görülmektedir. En önemli etkilerinden bir tanesi de farklı ülkelerden devşirdikleri Müslümanların, diğer Müslümanları düşman olarak kabul etmeleridir.

Bunun yanında her ne kadar açıkça ispat edilememiş ve açıklanamamış olsa dahi özellikle İslam coğrafyası dışındaki güç odaklarından destek almadan hayatta kalmaları ve lojistik olarak bu kadar varlığa sahip olmaları çok zor gözükmemektedir. Bu durum da ayrıca itina ile çalışılması ve çözüm bulunması gereken konulardan biri olarak karşımızda durmaktadır.

Son yarım asır içerisinde, özellikle son çeyrek asırda ülkemizde, yukarıda bahsi geçen oluşumlara benzer veya bu oluşumlardan bazılarının hücreleri bulunmaktadır. Bu zihniyetin demeçlerine benzer ifadeler kullandıkları yazılı, görsel ve işitsel medya aracılığıyla anlaşılmaktadır. Genel anlamda belki İslam'ın en mutedil şekliyle uygulanmaya ve yaşanılmaya çalışıldığı Türkiye'de, bazen tekfirci, katı ve radikal söylemlere rastlanılmakta, bu fikirler ve eylemler bazen siyasi güç elde etme bazen de dini bir oluşum olarak güç elde amaçları taşıyabilmektedir. Amaç her ne olursa olsun, bu fikir ve eylemleri hangi grup/cemaat/tarikat yaparsa yapsın bilinmelidir ki bu yapılanlar İslam dinine ve Müslüman topluma zarar vermekte, her anlamda bölünmelere sebep olmaktadır.

Müslümanlar içerisindeki bu menfi ayrılıkları gidermek için; her Müslüman bireyin temel dini eğitimini çok doğru bir şekilde almasını sağlamakla işe başlanabilir. İnsanları birbirine saygı duyması gibi değerler eğitimi uluslararası standartlarda verilebilmelidir. İslam ülkelerinin siyasi, askeri, ekonomik, teknoloji vb. her türlü alanda dışa bağımlılığı azaltılmalıdır. Böylece tefrika amaçlı yapıların önünün kesilmesi noktasında aşama kaydedilebilir. Müslüman ülkelerin ortak hareket etmesinin sağlanacağı "İslam İşbirliği Teşkilatı" daha etkin ve birbirine kenetlenmiş bir şekilde hareket etmelidir. İslam ile mezheplerin birbirinden farklı olduğu bilinci Müslümanlara açıkça anlatılmalıdır. Her mezhebin Kur'an-ı Kerim, Sünnet ve akıl bütünseli yoluyla kendi iç eleştirilerini yapmaları sağlanmalıdır. Bu üçlü oluşum içerisinde İslam dininin yeniden doğru şekilde anlaşılıp yaşanılmasına imkan oluşturulmalıdır. Kardeşlik olgusunun, mezhep merkezli değil İslam dini merkezli olduğu bilinci meydana getirilmelidir. Geçmişte yaşanan ötekileştirici ve dışlayıcı anlayıştan vazgeçilmelidir. Tarihi olaylar geçmişte kalmalı günümüzde intikamcı bir bakış açısıyla devam ettirilmemeli, geçmişten insanlık onuruna yakışır dersler çıkarılıp gelecek planlanmalıdır. İslam kardeşliğini sağlayacak metinler, global bir hayat yaşandığından her dilde yazılarak farklı dili kullanan insanlara ulaştırılmalıdır. Bütün bunların yanında

nesil ve çağlar arasındaki problemlerin farklılığı göz önünde bulundurularak yeni çözüm yolları üretilmelidir.

İslam dini teröre, şiddete, bölünmeye karşı çıkar. Hatta Müslümanların tek vücut olmalarını, birlikte ve güçlü olmalarını tavsiye eder. Dolayısıyla İslam içerisinde bölünme, parçalanma olmamalı ve güçlü olunmalıdır. Tek yol, Kur'an-ı Kerim'in ve Sünnetin bir bütün olarak değerlendirildiği ve yaşandığı doğru yoldur. Bu yolun müntesipleri de herhangi bir ayrılığa meyiletmeyen itidal üzere olan, cemaati cami cemaati olarak kabul eden Müslümanlardır.

Yapılan bu çalışma, daha farklı alanlarla ilişkilendirilip, yeni elde edilen kaynaklardan faydalanılarak son çeyrek asır içerisinde İslam'ı negatif bir pozisyona itebilme amacı taşıyan İslamofobi ile ilişkisi tarihsel süreci de ortaya koyularak derinlemesine incelenerek daha ileriye taşınabilir. Ayrıca cihat ayetlerinin anlam ve yorum bağlamında incelenmesi, yine haricilik ile şiddetin ilişkisi de derinlemesine incelenebilecek bağlantılı konular olarak ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT Ahmet; (1990), “Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi”,
A.Ü.İ.F.D., c. XXXI, ss. 331-348.
- AKBULUT Ahmet; (2001), **Sahabe Dönemi İktidar Kavgası**, Pozitif Matbaacılık,
Ankara.
- AKBULUT Ahmet; (2013), “Selefilğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri”, **Tarihte ve
Günümüzde Selefilik. 19. Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı**, ss.
113-133, İstanbul.
- AKSOY Ersin, (2016) “Daış ve Suriye İç Savaşında Daış’ın Rolü”, **Uluslararası
Politik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:2, c.2, Sayı:2, ss. 29-41.
- APAK Adem; (2011), **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, c.2, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- BARLAK Muzaffer; (2016), “İslam İlim Tarihi İçinde Kelam Disiplininin Oluşum Ve
Gelişim Merhaleleri”, **Kelam Araştırmaları Dergisi**, sy.2, ss. 480-508.
- BEYZAVİ Kadî, **Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil**, ter: Şadi EREN; (2011),
Beyzavi Tefsiri, Selsebil Yay, c.2, 2. Baskı, İstanbul.
- BİÇER Ramazan, (2015), “İşid Düşünce Yapısının Teolojik Arka Planı, **Kelam
Araştırmaları**, 13/1, ss.1-11.
- BİLGESAM (Komisyon); (2015), “Terörün geldiği Yeni Boyut: İşid Örneği”, **Bilge
Adamlar Kurulu Raporu**, Rapor No:67, İstanbul.
- BİLMEN Ömer Nasuhi; (1991), **Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**,
c.7, Akçağ Yay, Ankara.
- BULUT Halil İbrahim; (2009), “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve
Günümüze Yansımaları”, **Usul Dergisi**, sy.11 ss. 41-54.
- BULUT Halil İbrahim; (2016), **İslam Mezhepleri Tarihi**, D.İ.B. Yayınları, Ankara.
- BURSEVİ İsmail Hakkı, **Tefsiru Ruhü’l-Beyan**, ter: Abdullah ÖZ vd. (1995), **Ruhu’l-
Beyan Tefsiri**, c.8, Damla Yay. İstanbul.
- BÜYÜKKARA, M. Ali; (2004), **İhvan’dan Cüheyman’a Suudi Arabistan ve
Vehhabilik**, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- BÜYÜKKARA Mehmet Ali; (2012), “Vehhabilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi, (DİA)**, c.42, s. 611, c.42, İstanbul.

- BÜYÜKKARA Mehmet Ali, KILINÇ Taha, Moderatör: ERDOĞAN Aynur; (2014), “Yeni Selefilik ve İşid”, **DÜBAM**, İstanbul.
- ÇAYLAK Adem vd. (2018), **İslam Siyasi Düşünceler Tarihi**, Savaş yay. Ankara.
- ÇINAR Yusuf; (2019), “Terör Örgütlerinin Örgütsel Davranış Modelleri Bağlamında El-Kaide Örneği”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 9 c. 9, sy: 17, ss. 511-533, Bingöl.
- DALKILIÇ Mehmet; (2010), **İslam Mezhepler Tarihi**, Eskişehir A.Ü. Yay. Eskişehir
- DEMİRCİ Saadat Rustemova, “İşid’in Genişleyen Afrika Ağı: Boko Haram ve Eş-Şebab Uzantısı”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı**, ss. 195-211.
- DEMİREL Emin; (2005), **Türkiye’de El-Kaide Unsurları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCAN Adnan; (2015), **Haricilik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din-Siyaset İlişkisi**, Beyan Yay. İstanbul.
- DEMİRCAN Adnan; (1996), **Haricilerin Siyasi Faaliyetleri**, Beyan Yay. İstanbul.
- DERVEZE İzzet, **et-Tefsiru’l-Hadis**, çev: Mustafa ALTUNKAYA; (1997), **Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri**, c. 6, Ekin Yay. İstanbul.
- DİB Din İşleri Yüksek Kurulu, (2015) “**Daiş’in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu**”, Ankara.
- EBU ZEHRA Muhammed, **İslam’da Siyasi-İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, çev: Hasan KARAKAYA-Kerim AYTEKİN; (1983), Hisar Yay. İstanbul.
- EL-BAĞDADİ Abdülkahir, **El-Fark Beyne’l-Firak**, Çev: Ethem Ruhi FİĞLALİ, (2017)**Mezhepler Arasındaki Farklar**, T.D.V. yay. Ankara.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır; (1971) **Hak Dini Kur’an Dili**, Eser Kitapevi, c.1,6.
- EL-MATURİDİ Ebu Mansur, **Kitabü’t-Tevhid**; ter: TOPALOĞLU Bekir; (2017), **Kitabü’t-Tevhid Açıklamalı Tercüme**, İSAM Yayınları, Ankara.
- El-Mevsılî el-Haneî, **el-İhtiyar**, ter: Celal YENİÇERİ; (2013), Şamil Yayınevi, İstanbul.
- el-USEYMİN Muhammed b. Salih, **Keşfü’s-Şübuhat**; ter: ERSAYSOY Muhammed Beşir, **Şüpheleri YokEden Tevhit Gerçeği**, <https://islamhouse.com/tr/category/192659/showall/showall/1/>.

- ERDOĞAN Aydın; (2018), **El-Kaide, Işid ve Boko Haram (Dini Motifli Terörizm ve Finansal Kaynakları)**, Berikan Yayınevi, Ankara.
- EŞ'ARİ, **Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafu'l Musallin**, çev: Mehmet DALKILIÇ-Ömer AYDIN; (2005) **İlk Dönem İslam Mezhepler Tarihi**, İstanbul.
- FIĞLALI Ethem Ruhi; (1993), "Cemel Vak'ası", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, c.7, ss.320. İstanbul.
- FIĞLALI Ethem Ruhi; (1997), "Hariciler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)** , c.16, ss. 169, İstanbul.
- FIĞLALI Ethem Rûhi; (1972), "Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", **A.Ü.İ.F.D. S. XX**, ss. 219-247.
- GÖRMEZ Mehmet; **"Terör Cihat Olarak Kabul Edilemez"**, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/teror-cihat-olarak-kabul-edilemez/139916>, Erişim Tarihi: 19.07.2014.
- GÜRLER Recep Tayyip ve ÖZDEMİR Ömer Behram, (2014), "İŞİD: Irak'ta Yerli Suriye'de Yabancı", **Ortadoğu Analiz**, c. 6, Sayı: 63, ss. 58-61.
- HİZMETLİ Sabri, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", **A.Ü.İ.F.D.**, c.XXVII, ss. 149-176.
- İBN ABDÜLVEHHAB Muhammed, **Tevhid Risalesi**, terc: A. Metin; (1996), Tevhid Yay. İstanbul.
- İBN KESİR, **Tefsiru Kur'âni'l Azim**, çev: Bekir KARLIĞA vd. (2002), **Hadislerle Kur'an Tefsiri**, c.13.
- İRAT Ali Murat; (2015), **Peygamberden Işid'e Moderne Dünyada İslami Yaklaşımlar**, NotaBene Yay. Ankara.
- İSKENDEROĞLU Muammer vd. (2017), **Günümüz Selefiligi: Tasfiyeci, Siyasi ve Cihatçı Eğilimler; İslam Devleti Halifeliğinin Yükselişi ve Çöküşü**, Otto Yay. Ankara.
- İŞCAN Mehmet Zeki; (2017), **Selefilik: İslami Köktencilik Tarihi Temelleri**, 6. Baskı, İstanbul.
- KADİ BEYZAVİ, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil**, ter: Şadi EREN; (2011), **Beyzavi Tefsiri**, c.2, Selsebil Yay, 2. Baskı, İstanbul.
- KİRMAN Mehmet Ali, ERKAN Erol, "İslamofobi Üzerine Bir Söyleşi", **İlahiyat Akademi Dergisi**, ss. 197-202.

- KOCA Ferhat; (2018), **İslam Düşüncesinde Selefilik: genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları**, Anakara Okulu Yay, Ankara.
- KUBAT Mehmet; (2006), “Hariciliğin Doğuşunda Münafıkların Rolü”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, ss. 115-151.
- KURTUBİ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endülisi (V.456/1064), **el-Fasl**; çev: Halil İbrahim BULUT; (2017), Türkiye Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul.
- KUTLU Sönmez; (2017), **Güncel Dini-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar**, Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- KUTLU Sönmez; (2017), **Selefililiğin Fikri Arka Planı İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler**, Otto Yayınları, 4. Baskı, Ankara.
- KUTUP Seyyid, **Fi Zilali'l-Kur'an**, ter: İ. Hakkı ŞENGÜLER vd; (1970) **Kur'an'ın Gölgesinde**, c.8, 13, Hikmet Yay, İstanbul.
- KUTUP Seyyid; (1995), **Yoldaki İşaretler**, Pınar Yay. İstanbul.
- MEVDUDİ Ebu'l Al'â, **Tefhimu'l Kur'an**, ter: Muhammed Han KAYANI vd. (1996), **Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri**, c.5, İnsan Yayınları, İstanbul.
- ÖZ Mustafa; (2011), **Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepler Tarihi**, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- ÖZ Mustafa; (2013), **İmam-ı Azam'ın Beş Eseri**, İFAV yay. İstanbul.
- RENÇBER Fevzi; (2017), “İslam Birliği İnşasında Bir Engel Olarak Mezhep-Cemaat Taassubu ve Çözüm Yolları”, **Mezhep Araştırmaları Dergisi** 10, sy.1, ss. 563-583
- SARIÇAM İbrahim; (2015), **Emevi-Haşimi İlişkileri**, T.D.V. yay, Ankara.
- SARIKAYA Mehmet Saffet; (2013), **İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler**, Rağbet Yay. İstanbul.
- ŞEHRİSTANİ; (2009), **el-Milel ve'n-Nihal**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, c.I. Lübnan.
- ŞEHRİSTANİ, **El-Milel ve'n-Nihal**, çev: ÖZ Mustafa; (2011), **Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi**, Litera Yay. İstanbul.
- ŞENOL Dolunay, ERDEM Sezgin, ERDEM Elif; (2016), “İşid: Küresel Bir Terör Örgütü”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c: 26, sy: 2, ss:277-292, Elazığ.

- TOZLU Muhammed; (2016), “Terörizm Bağlamında Hizbullah”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, c.8, s.1, ss. 39-49.
- WATT W. Montgomery, **The Formative Period of Islamic Thought**, çev: FIĞLALI Ethem Ruhi; (2013), **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Sarkaç Yayınları, 4. Baskı, Ankara
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Cemel Vak’ası”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c.7, s. 321,322.
- YAZIR Elmalılı M. Hamdi; (1971), **Hak Dini Kur’an Dili**, c.6, Eser Kitabevi, İstanbul.
- YILDIRIM Ergün; (2019), **Cihad ve İsyân: Selefilik, Vehhabilik, Cihadilik**; Timaş Yayınları, İstanbul.
- YILDIZ Harun; (2010) **Kendi Kaynakları Işığında Hariciliğin Doğuşu ve Gelişimi**, Araştırma Yay, Ankara.
- YILDIZGİL Bayram; (2017), **El-Kaide ve Küresel Uzantıları**, AZ Yay. İstanbul.
- YİĞİT İsmail; (2009), “Sıffın Savaşı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, c.37, s.108, İstanbul.
- ZUHAYLİ Vehbe, **Tefsiru’l-Münir**, ter: Hamdi ARSLAN vd. (2017), c.6, 13, Bilimevi Basım Yayın, İstanbul, (5. Baskı).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Mustafa Halil ÖZER
Doğum Yeri ve Tarihi : Vakıfkebir- 25.01.1980

Eğitim Durumu

Yüksek Öğrenimi : Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : Gümüşhane Üniversitesi

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : 1-Diyanet İşleri Başkanlığı (İmam-Hatip,
Müezzin-Kayyım)
: 2- Milli Eğitim Bakanlığı (İ.H.L. Meslek Dersleri
Öğretmeni-Devam ediyor.)

İletişim

Telefon : 05383999306
E-Posta Adresi : mh_ozar@hotmail.com

Tarih : 08.08.2019